

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ
ΘΕΜΑΤΑ ΚΛΑΣΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
Σειρά ΡΙΘΥΜΝΑ Αρ. 1
Υπεύθυνος Ν. ΦΑΡΑΚΛΑΣ

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΚΟΣΣΥΒΑ

Η ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΚΡΗΤΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΗΣ ΣΤΗΝ ΕΤΡΟΥΡΙΑ.
ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ ΚΑΙ ΑΡΧΑΪΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

ΡΕΘΥΜΝΟ 1998

UNIVERSITY OF CRETE

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΚΟΣΣΥΒΑ

**Η ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΚΡΗΤΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΗΣ ΣΤΗΝ
ΕΤΡΟΥΡΙΑ. ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ ΚΑΙ ΑΡΧΑΪΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ**

ISBN 960-7143-01-9

ΡΕΘΥΜΝΟ 1998

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	7
I. ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ	9-14
Α. Τάφοι	9
Β. Κιονόκρανα αιολικού τύπου	12
Γ. Αριστοκρατικές οικίες	12
Δ. Ναοί - ιεροί χώροι	13
Γενικές παρατηρήσεις	13
II. ΠΛΑΣΤΙΚΗ	15-20
Α. Ολόγλυφα έργα	15
1. Αγαλμάτια	15
2. Αγάλματα	16
3. Τεφροδόχες κάλπες	18
Β. Ανάγλυφα	19
1. Πήλινες ζωφόροι	19
2. Λίθινα ταφικά ανάγλυφα	19
3. Ανάγλυφα σε αντικείμενα από άλλα υλικά	20
Γενικές παρατηρήσεις	20
III. ΚΕΡΑΜΕΙΚΗ	21-26
Α. Αγγεία από την ελληνική Ανατολή	21
Β. Αγγεία από την Κρήτη	23
Γ. Αγγεία από την Κύπρο, τη Συρία και τη Φοινίκη	23
Δ. Αγγεία από την Αίγυπτο	24
Ε. Μεταναστεύσεις καλλιτεχνών από την Ιωνία στην Ετρουρία	24
Γενικές παρατηρήσεις	25
IV. ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ	27

V. ΜΕΤΑΛΛΟΤΕΧΝΙΑ	29-39
Α. Λέβητες - Υποκρατήρια	29
Β. Αγγεία	32
Γ. Κοσμήματα	35
Δ. Όπλα	37
Ε. Άλλα μετάλλινα αντικείμενα	38
Γενικές παρατηρήσεις	38
VI. ΜΙΚΡΟΤΕΧΝΙΑ	40-43
Α. Αγγεία	40
Β. Αντικείμενα από ελεφαντοστό	41
Γ. Σφραγίδες	42
Δ. Σκαραβαίοι	42
Ε. Περίαιτα	42
VII. ΆΛΛΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΠΡΟΪΟΝΤΩΝ	
ΣΤΗΝ ΕΤΡΟΥΡΙΑ	44-45
Α. Αυγά στρουθοκαμήλου	44
Β. Θαλάσσια όστρεα <i>Tridacna squamosa</i>	44
Γ. Θυμίαμα	45
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	46
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	47
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ 1-4: ΑΝΑΤΟΛΙΚΕΣ ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ	
ΣΤΗΝ ΕΤΡΟΥΡΙΑ	63
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ	78
ΕΙΚΟΝΕΣ	85
ΧΑΡΤΕΣ	113

ΕΙΣΑΓΩΓΗ¹ (Χάρτης Α)

Είναι γνωστό ότι, στο τέλος του 8ου και τον 7ο αι. π.Χ., οι πολιτισμοί της Μεσογείου (Ελλάδας, Ιταλίας, Ν. Γαλλίας, Ισπανίας) έχουν πυκνές επαφές με την Ανατολή. Λιγότερο διευρευνημένες παραμένουν οι συγκεκριμένες μορφές που είχαν οι επαφές αυτές. Όπως δηλώνεται στον τίτλο, η παρούσα εργασία επικεντρώνεται σε ένα μόνο τμήμα των σχέσεων Μεσογείου-Ανατολής: ειδικότερα, στην παρουσία ανατολικών αλλά και κρητικών στοιχείων στην Ετρουρία. Στα υπό μελέτη θέματα συμπεριλαμβάνονται τα τελειωμένα αντικείμενα, οι κατασκευαστικές τεχνικές και το θεματολόγιο στους κύριους τομείς τέχνης. Δε συμπεριλαμβάνονται, αντίθετα, οι υποστηριζόμενες ανατολικές επιδράσεις στην ετρουσκική γραφή (αλφάβητο), θρησκεία και γενικότερα ιδεολογία (συνήθειες, έθιμα κλπ.). Δεν εξετάζονται εξάλλου οι ετρουσκικές επιρροές και εισαγωγές στην Ανατολή. Όπου είναι δυνατόν, μελετώνται εισαγωγές κρητικών προϊόντων στην Ετρουρία. Τα κρητικά προϊόντα διαφοροποιούνται, πιστεύουμε, τόσο από τα ανατολικά όσο και από τα ελληνικά. Τη διαφοροποίηση αυτή ενισχύουν τόσο η γεωγραφική θέση όσο και η ιστορία του νησιού. Στην Κρήτη τείνουν να συναντώνται στοιχεία διαφορετικής προέλευσης, τα οποία αφού υποστούν επεξεργασία από το ντόπιο στοιχείο διαδίδονται εκ νέου σε Ανατολή και Δύση ασκώντας αυτόνομη επιρροή.

Το υλικό που παρουσιάζεται προέρχεται, κατά κύριο λόγο, από τα ετρουσκικά νεκροταφεία, τις λεγόμενες νεκροπόλεις. Η ανασκαφική διερεύνηση των περισσότερων από τις νεκροπόλεις αυτές εγγράφεται στα χρονικά και επιστημονικά πλαίσια του 19ου αι.: όταν βασικός στόχος των ανασκαφών ήταν η ανακάλυψη "Θησαυρών", με την έννοια των πιο πλούσιων και πολυτελών ευρημάτων. Έτσι, λιγότερο "σημαντικά" αντικείμενα είτε χάθηκαν εντελώς είτε περιλαμβάνονται στις αναφορές χωρίς ακριβείς περιγραφές: δε δίνονται οι διαστάσεις τους, δε εικονογραφούνται ή εικονογραφούνται ελλιπώς, δε δηλώνεται που βρίσκονται σήμερα κλπ. Οι σημαντικές παραπάνω δυσκολίες εμπόδισαν κι

---

¹ Αφιερώνω το παρακάτω κείμενο στη σεμνή δασκάλα και φίλη Κατ. Κόπακα, χωρίς τη στήριξη της οποίας δε θα είχε ολοκληρωθεί.

εμάς να παραθέσουμε αναλυτικούς και πλήρεις πίνακες των εισαγμένων ανατολικών αντικειμένων στην Ετρουρία. Ωστόσο σε παραρτήματα, στο τέλος αυτής της εργασίας, γίνεται προσπάθεια σύνταξης συνθετικών καταλόγων όλων των γνωστών εισαγωγών από την Ανατολή.

Πριν αρχίσει η εξέταση των επιμέρους στοιχείων θα πρέπει να γίνουν οι παρακάτω διευκρινίσεις:

- α) Η διατύπωση "ελληνική Ανατολή" παραπέμπει στα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου (Ρόδο, Σάμο, Χίο κλπ.) και στην Ιωνία
- β) Η παράθεση των γεωγραφικών ετρουσκικών θέσεων γίνεται από Νότο προς Βορρά.
- γ) Για την Ετρουρία ακολουθείται το χρονολογικό σύστημα που καθορίστηκε από τους O.Montelius και M.Pallottino²:

Γεωμετρική περίοδος	9ος αι.-675 π.Χ.
Ανατολίζουσα περίοδος	675-600 π.Χ.
Αρχαϊκή περίοδος	600-470 π.Χ.
- δ) Στην τυπολογία των διαφορετικών κατηγοριών αντικειμένων ακολουθείται η ορολογία των αρχικών δημοσιεύσεων.

---

² Pallottino (1973), σελ. 123-124.

Ι. ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ (Χάρτης 1)

Πολλοί ερευνητές έχουν επισημάνει ομοιότητες ως προς τους τύπους και τους τρόπους κατασκευής ανάμεσα σε ετρουσκικούς τάφους, οικίες και ναούς με ανάλογα κτίρια στην Ανατολή.

Α. ΤΑΦΟΙ

Από τον 7ο αι. π.Χ., οι ετρουσκικοί θαλαμωτοί τάφοι καλύπτονται με τύμβους, που συγκρατούνται στη βάση τους από λίθινη κρηπίδα. Η κρηπίδα συχνά διακοσμείται με ανάγλυφη ζωφόρο. Κάθε τύμβος πολλές φορές περιλαμβάνει περισσότερους από έναν τάφους³. Κεκλιμένο επίπεδο σε κάποιο σημείο της κρηπίδας οδηγεί στο ανώτερο τμήμα του τύμβου όπου υπάρχει βωμός -εάν ο ίδιος ο τύμβος δε χρησιμεύει ως βωμός- και ένα ή περισσότερα ταφικά σήματα (cipri) (εικ. 1). Τέτοιου είδους τύμβοι δεν ανήκουν στην παράδοση της ταφικής αρχιτεκτονικής της Ετρουρίας ούτε γενικά της Ιταλίας. Τα πλησιέστερα παράλληλα συναντώνται στην Ασία⁴. Ανάλογοι τάφοι με τύμβους έχουν βρεθεί στις Φρυγία, Μυσία, Λυδία, Καρία (εικ. 2), Λυκία, Παφλαγονία και στο Urartu, όπου χρονολογούνται από τα γεωμετρικά χρόνια έως και τον 5ο αι. π.Χ.⁵

Πολλοί ετρουσκικοί θαλαμωτοί τάφοι έχουν "δρόμους" που κλείνουν σε οξυκόρυφη ή μη καμάρα (εικ. 3). Πρόκειται για στοιχείο που δεν ανήκει στην ετρουσκική αρχιτεκτονική αλλά, αντίθετα, συνδέεται με την Ανατολή, ήδη από τη 2η χιλιετία π.Χ.⁶ Τέτοιους "δρόμους" έχουν οι τάφοι της Συρίας, κυρίως στη Ras Shamra και την Minet-el-Beida, που χρονολογούνται από τον 14ο αι. π.Χ.⁷ Επίσης σε τοξωτές θύρες απολήγουν οι "δρόμοι" υστερομινωικών θαλαμωτών τάφων στην Κνωσό (π.χ. του τάφου 2 στη

³ Richardson (1976), σελ. 51 και Prayon (1975), σελ. 81-85.

⁴ Prayon (1989), σελ. 442-443, Grant (1980), σελ. 38, Richardson (1976), σελ. 51, Mansuelli (1968), σελ. 47 και Åkerström (1934), σελ. 157-158.

⁵ Hanfmann (1983), εικ. 108, Kasper (1970), σελ. 71-83, Bass (1963), σελ. 357-361 και Maiuri (1921-22), σελ. 427-429.

⁶ Prayon (1975), σελ. 100 και σημ. 553 και Claude, Schaeffer (1951), σελ. 7-9.

⁷ Claude, Schaeffer (1951), σελ. 7-9.

Ζαφέρ Παπούρα και του τάφου 1 στο Μιαυροσιτήλιο⁸) (εικ. 4). Στενή ομοιότητα παρουσιάζουν εξάλλου οι στεγασμένοι αυτοί "δρόμοι" των ετρουσκικών τάφων με τις σήραγγες στα τείχη του Bogazköy (εικ. 5), που χρονολούνται στο 13ο αι. π.Χ., αλλά και με τις ανάλογες της μυκηναϊκής Τίρυνθας (εικ. 6).

Η θολωτή στέγαση των ετρουσκικών θαλαμωτών τάφων παραπέμπει απευθείας στην Ανατολική Μεσόγειο των προϊστορικών χρόνων: Από τη Συρία του 14ου αι. π.Χ. τη μινωική Κρήτη και τη μυκηναϊκή Ελλάδα φτάνει αυτός ο τύπος στέγασης ως τη Σαρδηνία από όπου, ίσως, διαδίδεται στην Ετρουρία⁹. Αμεσότερη σχέση με την Ανατολή έχουν οι ετρουσκικοί θαλαμωτοί τάφοι τετράγωνης και όχι της συνηθέστερης κυκλικής κάτοψης. Οι τοίχοι τους ξεκινούν κάθετοι, συνεχίζουν εκφορικοί με τη βοήθεια "σφαιρικών" τριγώνων και καταλήγουν σε θολωτή οροφή¹⁰ (εικ. 7). Τέτοιοι θαλαμωτοί τάφοι συναντώνται μόνο σε περιοχές της Κεντρικής και Βόρειας Ετρουρίας (νεκροπόλεις της Vetulonia, Populonia, Castellina in Chianti και Cortona), την ανατολίζουσα περίοδο. Αυτοί φαίνεται να συνδέονται στενά με αντίστοιχους τάφους στην Κρήτη και την Ανατολή, όπου παρουσιάζουν αδιάκοπη συνέχεια από το 14ο αι. π.Χ. έως και τα αρχαϊκά χρόνια. Συγκεκριμένα: στην Κρήτη έχουν βρεθεί ανάλογοι τάφοι που χρονολογούνται άλλοι στην ΥΜ ΙΙΙ περίοδο και άλλοι στα γεωμετρικά χρόνια¹¹. Στη Θήρα, στο νεκροταφείο της Σελλάδας, έχουμε ορθογώνιας κάτοψης τάφους της αρχαϊκής περιόδου, στους σιποίους όμως δεν έχει πιστοποιηθεί σίγουρη θολωτή οροφή γιατί βρέθηκαν πολύ κατεστραμμένοι¹². Στη Ρόδο, στην Ιαλυσό¹³ έχουν ανασκαφεί υστερομυκηναϊκοί τάφοι τετράγωνης κάτοψης με θολωτή οροφή (εικ. 8). Στην Καρία, στην περιοχή της Αλικαρνασού (εικ. 9). Στη Λυδία, στο Σίπυλο. Η χρονολόγηση των τάφων αυτών της Καρίας και της Λυδίας είναι προβληματική αφού βρέθηκαν συλημένοι ή κατεστραμμένοι, γι' αυτό χρονολογούνται γενικά από τα πρωτογεωμετρικά χρόνια έως και τον 5ο αι. π.Χ.¹⁴ Στην Κύπρο (εικ. 10) έχουν βρεθεί πολλοί γεωμετρικοί και αρχαϊκοί θαλαμωτοί τάφοι ορθογώνιας κάτοψης με θολωτή οροφή¹⁵. Στη Συρία, κυρίως στη Ras Shamra και την Minet-el-Beida (εικ. 11), όπου χρονολογούνται από τον 14ο και 13ο αι. π.Χ.¹⁶

⁸ Pini (1968), σελ. 48-48.

⁹ Grant (1980), σελ. 38, 139, 186, Hood (1960), σελ. 166-176 και Claude, Schaeffer (1951), σελ. 7-9.

¹⁰ Prayon (1975), σελ. 81-85.

¹¹ Αναλυτικοί κατάλογοι των τάφων στους: Τσιποπούλου (1987), σελ. 253-269, Τσιποπούλου (1984), πίν. Ι στη σελ. 233 και Pini (1968), σελ. 104-107.

Η σχέση των ετρουσκικών με τους κρητικούς θαλαμωτούς τάφους έχει επισημανθεί στους: Åkerström (1934), σελ. 156-158, Karo (1926), σελ. 196 και Karo (1920-21), σελ. 118-119.

¹² Dragendorff (1903), σελ. 95, 102-103.

¹³ Maluri (1923-24), σελ. 235-237.

¹⁴ Bass (1963), σελ. 357-361, Bean, Cook (1955), σελ. 165-166, Maluri (1921-22), σελ. 427-429 και Perrot, Chipiez (1890), σελ. 48-53.

¹⁵ Westholm (1941), σελ. 34, 36-41, 49-50.

¹⁶ Claude, Schaeffer (1951), σελ. 7-9.

Ορισμένοι ετρουσκικοί θαλαμωτοί τάφοι φέρουν στον κύριο θάλαμό τους κεντρικό-μονολιθικό ή μη-πεσσό. Συχνά ο πεσσός στηρίζει το "κλειδί" της θόλου· άλλοτε όμως δε φαίνεται να αποτελεί δομικό στοιχείο του τάφου. Τέτοιοι πεσσοί έχουν βρεθεί: σε θαλαμωτούς τάφους στο Magliano, στα περίχωρα της Siena, οι οποίοι χρονολογούνται στον 7ο αι. π.Χ. Στον τάφο del Diavolino 2 στη Vetulonia. Πρόκειται για το μοναδικό, έως τώρα θαλαμωτό τάφο τετράγωνης κάτοψης, που φέρει κεντρικό πεσσό (σώζεται μόνο η βάση του). Χρονολογείται στο β' μισό του 7ου αι. π.Χ. Στον τάφο della Pietrera 1 στη Vetulonia, που χρονολογείται στο γ' τέταρτο του 7ου αι. π.Χ. Σε θαλαμωτό τάφο στην Casal Marittima (εικ. 12), που χρονολογείται στο α' μισό του 6ου αι. π.Χ. Ο πεσσός, που αποτελείται από τρεις σπονδύλους, στηρίζει την καλυπτήρια πλάκα στο κέντρο της θόλου. Σε θαλαμωτό τάφο στην Casaglia, που χρονολογείται στο α' μισό του 6ου αι. π.Χ. Στον τάφο della Montagnola στο Quinto Fiorentino, που χρονολογείται στο τέλος του 7ου αι. π.Χ. Διαπιστώνουμε, κατά συνέπεια, ότι λίγοι θαλαμωτοί τάφοι, σε διαφορετικές περιοχές της Βόρειας Ετρουρίας έχουν κεντρικό πεσσό, ο οποίος, όπως τονίστηκε, δεν έχει πάντα τον ρόλο στήριξης της θόλου. Αν δεχτούμε ότι ο πεσσός εξυπηρετεί μόνο στατικούς λόγους γιατί απουσιάζουν οι αντίστοιχοι πεσσοί από την πλειονότητα των ετρουσκικών θαλαμωτών τάφων; Ειδικά από εκείνους που έχουν μεγάλες διαστάσεις και επομένως ανάγκη στήριξης; Μήπως ο πεσσός λειτουργεί και σε άλλο επίπεδο, παραπέμποντας στην κατοικία ή το σύμβολο της λατρευόμενης στον τάφο θεότητας ή του θεοποιημένου νεκρού; Θα μπορούσαν έτσι να συνδεθούν οι συγκεκριμένοι ετρουσκικοί πεσσοί με τις περιπτώσεις πεσσολατρίας στην Κρήτη αλλά και γενικότερα στο χώρο της Ανατολής της 2ης χιλιετίας π.Χ., όπου μάλιστα ο πεσσός αποτελεί ταυτόχρονα και δομικό στοιχείο του κτιρίου και συμβολική απεικόνιση της θεότητας¹⁷. Την πεσσολατρεία στην Κρήτη θεωρείται ότι υποδηλώνουν όχι μόνο οι παραστάσεις σε μυκηναϊκά σφραγιστικά δαχτυλίδια αλλά και πραγματικά οικοδομήματα με πεσσούς, γύρω από τους οποίους έχουν πιστοποιηθεί ενδείξεις λατρίας [π.χ. στο ναό-τάφο της Κνωσού, που χρονολογείται στην ΥΜΙ/IIA περίοδο (εικ. 13)]. Τα αρχαιολογικά δεδομένα, αντίθετα, των ετρουσκικών τάφων δεν αποκαλύπτουν την ύπαρξη οποιουδήποτε τελετουργικού (προσφορές γύρω από τους πεσσούς κλπ.). Έτσι η θεωρία της πεσσολατρίας εκεί παραμένει, προς το παρόν, ελκυστική υπόθεση.

Χαρακτηριστικοί, την υστεροαρχαϊκή περίοδο, στην Populonia είναι οι ορθογώνιοι οικοειδείς τάφοι (Aediculae) με αετωματική οροφή (εικ. 14). Ανάλογο σχήμα έχουν ορισμένες λίθινες σαρκοφάγοι με πόδιο από τη Λυκία (εικ. 15), που χρονολογούνται από τον 6ο έως και τον 4ο αι.π.Χ.

¹⁷ Evans (1901), σελ. 131-135, 143-146, 186-192.

B. ΚΙΟΝΟΚΡΑΝΑ ΑΙΟΛΙΚΟΥ ΤΥΠΟΥ

Ο τάφος 56 στο Cerveteri -ο λεγόμενος "dei Capitelli"- που χρονολογείται στο β' ή γ' τέταρτο του βου αι. π.Χ. έχει, στον κύριο θάλαμο, δύο πολυγωνικούς κίονες, που στηρίζουν την επίπεδη οροφή, και φέρουν αιολικά κιονόκρανα (εικ. 16). Τα κιονόκρανα αυτά μαζί με εκείνο από τάφο του Chiusi (εικ.17) θεωρούνται τα αρχαιότερα παραδείγματα του συγκεκριμένου τύπου στην Ετρουρία και χρονολογούνται στο β' μισό του βου αι.π.Χ. Τέτοια κιονόκρανα με έλικες στην Ετρουρία βρίσκονται, την αρχαϊκή περίοδο, όχι μόνο ως επιστέφεις κίωνων σε τάφους αλλά και ως επιστέφεις επιτύμβιων στηλών. Ο τύπος θεωρείται ότι προέρχεται από τη Βόρεια Ιωνία και ίσως διαδόθηκε στην Ετρουρία μέσω της Ρόδου. Το κιονόκρανο του Chiusi δείχνει άμεση επιρροή και από το Συροπαλαιστινιακό χώρο¹⁸.

Γ. ΑΡΙΣΤΟΚΡΑΤΙΚΕΣ ΟΙΚΙΕΣ

Στο Murlo έχει ανασκαφεί το λεγόμενο "ανάκτορο", που χρονολογείται στο γ' τέταρτο του 7ου και στις αρχές του βου αι. π.Χ. Έχει ορθογώνια κάτοψη και οι χώροι του αναπτύσσονται γύρω από μία κεντρική αυλή. Στη δυτική πλευρά της αυλής υπάρχει ένα επίσης ορθογώνιο περίφραγμα, που οι ανασκαφείς ερμηνεύουν ως ιερό¹⁹. Το σχήμα του οικοδομήματος του Murlo έχει πολλές ομοιότητες με το ανάκτορο στους Βουνούς της Κύπρου. Κυρίως, όμως, έχει ομοιότητες με το ανάκτορο στη Λάρισα της Λυδίας, το οποίο συνδέεται με τα bit-hilani της Βόρειας Συρίας. Και στα bit-hilani διακρίνεται πάλι η ορθογώνια διάταξη γύρω από μία κεντρική αυλή²⁰. Αντίθετα, στην "ανακτορικού" τύπου οικία στη ζώνη F της Acquarossa, που χρονολογείται στο β' μισό του βου αι. π.Χ., δεν υπάρχει πια η ορθογώνια διάρθρωση. Το ιερό δε βρίσκεται στο εσωτερικό του αρχιτεκτονικού συμπλέγματος αλλά είναι εξωτερικό-αν και γειτονικό-προς αυτό. Με ανάλογο τρόπο στην ακρόπολη του 500 π.Χ. στη Λάρισα της Λυδίας το θρησκευτικό κέντρο έχει διαχωριστεί από το κτίριο του ανακτόρου²¹. Διαπιστώνουμε ότι, την ανατολίζουσα περίοδο, αριστοκρατικές οικογένειες της Ετρουρίας επιλέγουν ανατολικού τύπου κατοικίες. Η επιλογή αυτή ανταποκρίνεται στην προσπάθεια της συγκεκριμένης κοινωνικής τάξης, να ενισχύσει την ηγεμονική της θέση υιοθετώντας "αριστοκρατικά" (ελληνικά και ανατολικά) πολιτιστικά, ιδεολογικά και θρησκευτικά στοιχεία. Οι πολυάριθμες εισαγωγές, όπως θα δούμε, ειδών πολυτελείας από την Ανατολή

¹⁸ Grant (1980), σελ. 143, Cataldi, Boitani (1978), σελ. 172 και Ciasca (1982), σελ. 27-31, 38-39.

¹⁹ Philips (1976), σελ. 113 κ.ε. και Philips (1972), σελ. 251 σημ. 4.

²⁰ Stropponi (1985), σελ. 28-29 και Torelli (1983), σελ. 478-482.

²¹ Torelli (1983), σελ. 488.

αποτελούν μία επιπλέον ένδειξη της τάσης αυτής.

Δ. ΝΑΟΙ - ΙΕΡΟΙ ΧΩΡΟΙ

Μεγάλες αναλογίες εμφανίζουν οι κατόψεις των ναϊσκων της Αφροδίτης στην Gravisca της Ετρουρίας από τη μια μεριά και στη Ναύκρατι της Αιγύπτου από την άλλη. Και οι δύο ναοί, που χρονολογούνται περίπου στα ίδια χρόνια (μετά το 580 π.Χ.) είναι ορθογώνιας κάτοψης. Αποτελούνται από δύο χώρους, από τους οποίους ο σηκός χωρίζεται σε δύο ίσα μέρη²². Η αναλογία των δύο ναών δεν παραξενεύει: ιδρυτές τους υπήρξαν Ίωνες έμποροι, οι οποίοι μεταφύτευσαν, τον 6ο αι.π.Χ., τη λατρεία της Αφροδίτης Ουρανίας της Κύπρου στους δύο ελληνικούς εμπορικούς σταθμούς, της Ετρουρίας και της Αιγύπτου αντίστοιχα. Η μεταφύτευση αυτή πιστοποιείται για την Gravisca από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της λατρείας της Αφροδίτης²³ και για τη Ναύκρατι από τις αρχαίες γραπτές πηγές²⁴.

Τέλος, ορισμένοι τοίχοι (αρ. 29, 43, 285) του λεγόμενου "κτιρίου των θουσιών", στην πόλη της Tarquinia, είναι δομημένοι με ιδιαίτερο τρόπο²⁵. Κάθε τοίχος είναι χτισμένος από ακανόνιστου σχήματος ογκόλιθους και διακόπτεται από έναν ή περισσότερους πεσσούς. Αυτός ο τύπος τοιχοδομίας στην Tarquinia χρονολογείται στο α' τέταρτο του 7ου αι. π.Χ.· δε φαίνεται να έχει παράλληλα στην αρχιτεκτονική της υπόλοιπης Ετρουρίας αλλά ούτε και της Ιταλίας γενικότερα. Αντίθετα τέτοιοι τοίχοι με πεσσούς βρίσκονται στο Megiddo και σε άλλα μέρη της Φοινίκης. Οι ερευνητές θεωρούν ότι εμπνευστές τους είναι οι Φοίνικες στο β' μισό της 2ης χιλιετίας π.Χ., κάτω από την επιρροή της χετιτικής αρχιτεκτονικής²⁶.

ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Από την πραγμάτευση της αρχιτεκτονικής διαπιστώνουμε αρκετές και σημαντικές αναλογίες με την Ανατολή τόσο στην ταφική αρχιτεκτονική όσο και στην αρχιτεκτονική οικιών και ναών. Η ομοιότητα των δύο ναών της Αφροδίτης στην Gravisca και τη Ναύκρατι δεν προκαλεί εντύπωση αφού και οι δύο ιδρύθηκαν από Ίωνες. Ούτε δημιουργεί πρόβλημα η επιλογή ανατολικών τύπων οικιών από τους Ετρούσκους αριστοκράτες, οι οποίοι θέλουν έτσι να δώσουν νέο κύρος στην τάξη τους, μέσα στα πλαίσια της ετρουσκικής κοινωνίας του 7ου και 6ου αι. π.Χ. Αντίθετα ο τομέας που

²² Torelli (1983), σελ. 483.

²³ Torelli (1977), σελ. 398-454.

²⁴ Boardman (1980), σελ. 119-120 και Gardner (1888), σελ. 11 κ.ε., 33 κ.ε.

²⁵ Bonghi Jovino (1991), σελ. 171-191.

²⁶ Elayi (1980), σελ. 167-180.

θέγει τα περισσότερα ερωτήματα είναι εκείνος της ταφικής αρχιτεκτονικής. Πρόκειται για ένα χώρο, που, όπως είναι γνωστό, συνδέεται με την πολιτιστική παράδοση, τη συλλογική μνήμη και τα έθιμα ενός λαού. Στον τομέα αυτό δύσκολα υιοθετούνται ξένα στοιχεία. Γιατί, λοιπόν, ορισμένοι πλούσιοι Ετρούσκοι του 7ου και 6ου αι. π.Χ. επιλέγουν να θάψουν τους νεκρούς τους σε μνημειακές κατασκευές, που παρουσιάζουν μεγάλες ομοιότητες με αντίστοιχες της Ανατολής και κυρίως της Μ.Ασίας και της Συρίας; Θέλουν έτσι να ενισχύσουν την κοινωνική θέση τους όπως και με τους ανατολικούς τύπους των σπιτιών τους και να επιδείξουν τον πλούτο τους ή ίσως να υποδηλώσουν την καταγωγή κάποιων ετρουσκικών γενών από την Ανατολή; Με βάση και τη διήγηση του Ηρόδοτου (I, 94) πολλοί σύγχρονοι μελετητές έχουν υποστηρίξει την τελευταία υπόθεση²⁷. Εάν συμβαίνει το πρώτο, γιατί επιλέγουν τους συγκεκριμένους τύπους τάφων ενώ θα μπορούσαν να ενισχύσουν πιο αποτελεσματικά το γόητρό τους με εντυπωσιακότερες μορφές τάφων, όπως είναι π.χ. οι πυραμίδες; Εάν, αντίθετα, οι αναλογίες στην ετρουσκική ταφική αρχιτεκτονική με την Ανατολή, υποδηλώνουν ανατολική καταγωγή ορισμένων, τουλάχιστον, ετρουσκικών οικογενειών γιατί εμφανίζονται μόλις στον 7ο αι.π.Χ.; Και γιατί εμφανίζονται σε τύπους τάφων που αποτελούν απλά εξέλιξη των ετρουσκικών τύπων των προηγούμενων αιώνων;²⁸ Πρόκειται μήπως για τάφους καλλιτεχνών και άλλων μεταναστών από την Ανατολή, που εγκαθίστανται στην Ετρουρία κατά την ανατολίζουσα περίοδο, όπως θα δούμε, σε πολλές περιπτώσεις, στα επόμενα κεφάλαια;

---

²⁷ Συνοπτική παρουσίαση του θέματος στον Pallottino (1990), σελ. 87-89, 91-102.

²⁸ Η μετάβαση από τους απλούς λακκοειδείς στους θαλαμωτούς τάφους αντιπροσωπεύεται πολύ καλά στις νεκροπόλεις του Cerveteri. Βλ. και Frayson (1975), σελ. 14-15.

ΙΙ. ΠΛΑΣΤΙΚΗ (Χάρτης 2)

Πολλές ανατολικές επιρροές παρατηρούνται σε ετρουσκικά έργα από πηλό, πέτρα, χαλκό κλπ., τα οποία προέρχονται κυρίως από τάφους ή χρησιμοποιήθηκαν ως αρχιτεκτονικά γλυπτά σε οικίες και ναούς. Πρόκειται συνήθως για εισαγωγές ανατολικών τύπων στην ετρουσκική πλαστική και λιγότερο για εισαγωγές καθεαυτό αντικειμένων.

Α. ΟΛΟΓΛΥΦΑ ΕΡΓΑ

1. Αγαλμάτια

Τα χάλκινα αγαλμάτια που αποδίδουν ανθρώπινες μορφές στο Vulci και αλλού (εικ. 18) από το τέλος του 8ου αι. π.Χ., εμφανίζουν πολλές τυπολογικές ομοιότητες με τη μικροπλαστική της Κύπρου²⁹, όπως για παράδειγμα τους πλατείς θώρακες και τους μεγάλους βραχίονες. Οι επιρροές από την Εγγύς Ανατολή στα ετρουσκικά αγαλμάτια χρονολογούνται από το β' μισό του 7ου αι. π.Χ. και αφορούν κυρίως στα ενδύματα, στην κόμμωση και στη στάση των μορφών³⁰. Έτσι, τα ετρουσκικά αγαλμάτια με χονδρό μανδύα, που καλύπτει το κεφάλι και ολόκληρο το σώμα (εικ. 19) βρίσκουν τα κοντινότερα παράλληλα στην Εγγύς Ανατολή, κυρίως σε ανάγλυφα της Nimrud και του Kyzyjik³¹. Εξάλλου ο μυτερός σκούφος πολλών ετρουσκικών χάλκινων έργων θεωρείται "απόγονος" του χεττιτικού πόλου³². Τα μαλλιά των μορφών είτε είναι μακριά είτε κοντά αποτελούν μία μονοκόμματη μάζα, όπως και στα παραδείγματα της Εγγύς Ανατολής³³. Όταν τα μαλλιά είναι μακριά συχνά στο πίσω μέρος σχηματίζεται πλεξίδα, που φτάνει ως την κάτω παρυφή

²⁹ Maggiani (1991), σελ. 996-997, Gristofani (1985), σελ. 16, Richardson (1976), σελ. 105, και Gjerstad (1948), σελ. 339-361.

³⁰ Richardson (1962), σελ. 159-198 και Richardson (1983), σελ. 31-38.

³¹ Richardson (1983), σελ. 31.

³² Richardson (1983), σελ. 32-33.

³³ Richardson (1983), σελ. 34.

του ενδύματος ενώ, μπροστά, πέφτει μία τούφα, που χωρίζεται στην κορυφή του κεφαλιού από την υπόλοιπη μάζα των μαλλιών. Τέλος, σε κάθε πλευρά του προσώπου υπάρχει ένας ελικοειδής βόστρυχος, που κρέμεται σε κάθε ώμο (εικ. 20). Και αυτός ο τύπος κόμμωσης έχει συριακή προέλευση³⁴. Η πιο χαρακτηριστική στάση για τις ανδρικές και γυναικείες ετρουσκικές μορφές είναι η λεγόμενη "χεττιτική", η οποία είναι γνωστή στον Ευφράτη από το 15ο αι. π.Χ.³⁵ Στην Ετρουρία παύει να αποδίδεται στα μέσα του 6ου αι. π.Χ. Σε αυτή τη στάση τα αγαλμάτια είναι μετωπικά, με τα πόδια ενωμένα και τους βραχίονες παράλληλους στο σώμα να πιέζουν τα πλευρά ή να κρέμονται ελεύθεροι. Οι πήχεις έρχονται προς τα εμπρός και οριζόντια (εικ. 21). Άλλη στάση συνηθισμένη για τις ανδρικές μορφές είναι αυτή όπου τα πόδια είναι ενωμένα και το αριστερό χέρι στο γοφό· ο δεξιός αγκώνας είναι λυγισμένος και ο δεξιός πήχυς έρχεται προς τα εμπρός (εικ. 22). Και αυτή η στάση έχει ανατολική προέλευση³⁶. Εξάλλου, φοινικικής ή συριακής προέλευσης είναι η στάση ορισμένων γυναικείων μορφών³⁷, οι οποίες αγγίζουν με τα χέρια τα μαλλιά, που πέφτουν στους ώμους (εικ. 23).

Εκτός όμως από τις παραπάνω, ανατολικές επιρροές, το β' μισό του 7ου αι. π.Χ. εισάγεται στην Ετρουρία ένας νέος τύπος χάλκινου αγαλμάτιου πολεμιστή. Ο πολεμιστής έχει ακάλυπτο κεφάλι, φορά περίζωμα, που καλύπτει τις λαγώνες, βρίσκεται στη "χεττιτική" στάση και φέρει πλατύ ξίφος και εγχειρίδιο (εικ. 24). Ο τύπος αυτός προέρχεται από τη Βόρεια Συρία, όπου είναι γνωστός ήδη την Εποχή του Χαλκού³⁸. Ένας δεύτερος τύπος πολεμιστή εισάγεται στην Ετρουρία επίσης από τη Συρία ή την Ανατολία, το β' τέταρτο του 6ου αι. π.Χ.³⁹. Και πάλι ο πολεμιστής έχει ακάλυπτο κεφάλι, φορά τριγωνικό περιζωμα και στέκεται ευθυτενής με το αριστερό χέρι στο γοφό, ενώ με το δεξί κρατά κάθετα ένα δόρυ (εικ. 25).

Τέλος, από τα μέσα του 6ου αι. π.Χ., έντονες είναι στα ετρουσκικά αγαλμάτια οι ιωνικές επιρροές και οι επιρροές της Σάμου⁴⁰ στον τρόπο απόδοσης των τύπων του κούρου (εικ. 26) και της κόρης (εικ. 27). Όσον αφορά στα χάλκινα αγαλμάτια ζώων, ο τύπος του αλόγου (εικ. 28) στην Ετρουρία θεωρείται ότι έχει επηρεαστεί από τα χάλκινα του Luristan, που χρονολογούνται από το 13ο αι. π.Χ.⁴¹ Ωστόσο ο τύπος είναι κοινός και στα ελληνικά υστερογεωμετρικά ειδώλια⁴².

2. Αγάλματα

Από πολυτελείς οικίες και ναούς της Ετρουρίας προέρχονται έργα

³⁴ Hase (1974), σελ. 19-20 και Richardson (1983), σελ. 60-61.

³⁵ Cristofani (1985), σελ. 16, Richardson (1983), σελ. 36 και Colonna (1961), σελ. 23.

³⁶ Richardson (1983), σελ. 37.

³⁷ Richardson (1983), σελ. 38.

³⁸ Richardson (1983), σελ. 164.

³⁹ Richardson (1983), σελ. 164.

⁴⁰ Cristofani (1985), σελ. 252, 263-265.

⁴¹ Hopkins (1955), σελ. 76-78 και Wlesner (1942), σελ. 403-406.

⁴² Richardson (1962), σελ. 159-198.

μεγάλης πλαστικής σε πηλό, που χρησίμευαν ως ακρωτήρια. Πολλά από τα έργα αυτά αν και αποτελούν ντόπια ετρουσκικά προϊόντα, φέρουν έντονες ανατολικές επιρροές. Για παράδειγμα, από οικία στο Mugello προέρχεται το καθιστό άγαλμα γενειοφόρου άνδρα (εικ. 29) με μακρύ ένδυμα, που φορά πλατύγυρο καπέλο και μυτερά παπούτσια. Στα χέρια του κρατούσε κάτι, που σήμερα έχει χαθεί. Χρονολογείται στο β' τέταρτο του 6ου αι. π.Χ. και συνδέεται άμεσα, ως προς τον τύπο, με την Εγγύς Ανατολή⁴³. Επίσης, από το ναό του Portonaccio στο Veio που χρονολογείται στο τέλος του 6ου αι. π.Χ., προέρχονται αγάλματα ανδρικών (εικ. 30) και γυναικείων μορφών (εικ. 31). Στα αγάλματα αυτά είναι έντονα τα ιωνικά στοιχεία τόσο στο ωοειδές πλάσιμο του προσώπου με τα αμυγδαλωτά μάτια και τα ανασηκωμένα φρύδια όσο και στην πλαστική απόδοση του σώματος και των ενδυμάτων⁴⁴.

Η ετρουσκική γλυπτική σε πέτρα συνδέεται αποκλειστικά με την ταφική γλυπτική. Περιλαμβάνει ανδρικά και γυναικεία αγάλματα, που τοποθετούνται μέσα στους τάφους, καθώς και αγάλματα ζώων και μυθικών όντων, που, ως φύλακες του τάφου, τοποθετούνται στην αρχή του δρόμου ή στη θύρα του κυρίως τάφου⁴⁵. Τρία είναι τα σημαντικότερα αρχαϊκά ετρουσκικά εργαστήρια μνημειακής ταφικής γλυπτικής: της Vetulonia, του Vulci και του Chiusi. Τα προϊόντα των εργαστηρίων αυτών παραλληλίζονται συχνά με τη μνημειακή γλυπτική της Ανατολής⁴⁶. Από τον τάφο della Pietrera, που χρονολογείται στο τέλος του 7ου αι. π.Χ., έχουμε ανδρικά και γυναικεία αγάλματα (εικ. 32) με ανατολικές επιρροές, ιδιαίτερα από τη Βόρεια Συρία και την Κύπρο. Οι επιρροές αυτές είναι φανερές στον τύπο της κόμμωσης (τύπου Hathor, όπως και στα ελεφαντοστά της Nimrud), στη στάση των χεριών (λυγισμένα στο στήθος) καθώς και στα ενδύματα (συνδυασμός χιτώνα και μανδύα, ο οποίος φοριέται διαγώνια, όπως στις επιτύμβιες στήλες του Karatepe⁴⁷). Στις αρχές του 6ου αι. π.Χ. χρονολογούνται τα αγάλματα από νεφρίτη στο Vulci, στα οποία διακρίνονται επιρροές τόσο από την Κρήτη, τη Ρόδο και την Ιωνία, όσο και από τη Βόρεια Συρία⁴⁸. Έτσι, ο ιππέας σε ιππόκαμπο (εικ. 33), με το μικρό μέτωπο και τα αμυγδαλωτά μάτια, υποδηλώνει ιωνική επιρροή⁴⁹, ενώ η στάση και ο τύπος της κόμμωσης της γυναικείας μορφής από αλάβαστρο, στον τάφο της Ίσιδας (εικ. 34), παραπέμπουν γενικά στην Ανατολική Μεσόγειο⁵⁰. Στον 6ο αι. π.Χ. χρονολογούνται και τα ασβεστολιθικά αγάλματα (εικ. 35), που παράγονται στο Chiusi, τα οποία και πάλι λόγω της πλαστικής απόδοσης του προσώπου, της κόμμωσης και της στάσης των

⁴³ Steingraber (1981), σελ. 89-90 και Blanchi Bandinelli (1972), σελ. 236-247.

⁴⁴ Steingraber (1981), σελ. 485-488, Richardson (1976), σελ. 103 και Pallottino (1956), σελ. 158-159.

⁴⁵ Steingraber (1981), σελ. 199 και Richardson (1979), σελ. 95.

⁴⁶ Prayon (1989), σελ. 443 και σημ. 9 και Grant (1980), σελ. 163-164, 179, 204.

⁴⁷ Steingraber (1981), σελ. 141-142, Grant (1980), σελ. 179, Richardson (1976), σελ. 93 και Prayon (1975-76), σελ. 166-168.

⁴⁸ Grant (1980), σελ. 163 και von Vacano (1960), σελ. 119.

⁴⁹ Steingraber (1981), σελ. 198-200.

⁵⁰ Macnamara (1990), σχόλιο εσώφυλλου και Richardson (1976), σελ. 94.

χεριών ανάγονται σε συριακά πρότυπα⁵¹. Ο A. Hus μάλιστα τα συγκρίνει με τα βορειο-συριακά πλακίδια της Ασάρτης⁵². Τέλος, στο β' μισό του 6ου αι. π.Χ. αρχίζουν να τοποθετούνται στους ετρουσκικούς τάφους γλυπτά συμποσιαστών που ξαπλώνουν σε ανάκλιτρα (εικ. 36). Το θέμα προέρχεται από την Ανατολή, όπου παριστάνεται για πρώτη φορά σε ανάγλυφο του β' μισού του 7ου αι. π.Χ. στη Νινίveh⁵³. Και τεχνοτροπικά, όμως, τα ετρουσκικά γλυπτά συμποσιαστών φανερώνουν άμεση εξάρτηση -π.χ. όσον αφορά στο πλάσιμο των προσώπων, την απόδοση της κόμμωσης κλπ.- από ανάλογα έργα της Δυτικής Μ. Ασίας και της Σάμου⁵⁴.

3. Τεφροδόχες κάλπες

Από τον 7ο αι. π.Χ. χρονολογούνται στις Caere (εικ. 37), Vetulonia, Chiusi (εικ. 38) και σε άλλα ετρουσκικά κέντρα κιβωτιόσχημες τεφροδόχες κάλπες. Αντίστοιχα παραδείγματα υπάρχουν και στη Νότια Ιταλία⁵⁵. Οι κάλπες αυτές έχουν ορθογώνιο σχήμα με τέσσερα πόδια και δίρριχτο κάλυμμα· είναι κατασκευασμένες από πηλό, χαλκό ή πέτρα και φέρουν ανάγλυφη ή γραπτή διακόσμηση. Ως προς το σχήμα τους παρουσιάζουν μεγάλη αναλογία με λάρνακες από την Παλαιστίνη της 4ης χιλιετίας αλλά και με αντίστοιχες λάρνακες της μινωικής Κρήτης και της μυκηναϊκής Ελλάδας⁵⁶.

Ένα άλλο σχήμα τεφροδόχης κάλπης πολύ διαδεδομένο, από τα προϊστορικά χρόνια, στο Lazio, την Ετρουρία αλλά και στη Β. Ευρώπη (Γερμανία, Δανία, Σουηδία) είναι αυτό της καλύβας (hut urn) με ορθογώνια κάτοψη⁵⁷ (εικ. 39). Αντίστοιχες κάλπες δεν έχουν βρεθεί στην Ανατολή. Έχουν όμως βρεθεί πλαστικά ομοιώματα καλύβας κυκλικής κάτοψης (εικ. 40), που παρουσιάζουν πολλές ομοιότητες με τις κάλπες της Ιταλίας, κυρίως στις κατασκευαστικές λεπτομέρειες της θύρας⁵⁸. Τέτοια ομοιώματα έχουν βρεθεί στην Αίγυπτο του τέλους της 3ης και της αρχής της 2ης χιλιετίας, στη Συρία και την Παλαιστίνη του β' μισού της 2ης χιλιετίας, ενώ δεν λείπουν και από την Κρήτη της ΥΜ ΙΙΙ περιόδου⁵⁹.

⁵¹ Grant (1980), σελ. 204, Richardson (1976), σελ. 98-97 και Colonna (1961), σελ. 24.

⁵² Hus (1959), σελ. 17-24.

⁵³ Dentzer (1982), σελ. 21 κ.ε., 76 κ.ε., 158.

⁵⁴ Haynes (1989), σελ. 1397-1400.

⁵⁵ Buranelli (1985), σελ. 84-75.

⁵⁶ Buranelli (1985), σελ. 76-77 και Rutkowski (1968), σελ. 219-227.

⁵⁷ Bartoloni et al (1987).

⁵⁸ Bartoloni et al. (1987), σελ. 211.

⁵⁹ Bartoloni et al. (1987), σελ. 212-213, Richardson (1976), σελ. 34, Μαννιγιαννάκη (1975), σελ. 161-170 και Evans (1928), σελ. 130-131.

B. ΑΝΑΓΛΥΦΑ

1. Πήλινες ζωφόροι

Η αγαπητή στους Ετρούσκους συνήθεια να διακοσμούν με ανάγλυφες ζωφόρους τις προστατευτικές πλάκες στα ανώτερα τμήματα των πολυτελών κτιρίων έχει θεωρηθεί ότι προέρχεται από τη Δυτική Μ. Ασία, από ιωνικά πρότυπα. Τέτοιου είδους αρχιτεκτονικές διακοσμήσεις είναι π.χ. χαρακτηριστικές για τη Φώκαια, η οποία παρέχει τα πλησιέστερα παράλληλα στα ετρουσκικά παραδείγματα⁶⁰. Το α' μισό του 6ου αι. π.Χ. προέρχονται από το Νείο, το Cerveteri, την Tarquinia και το Orvieto ζωφόροι με πομπές αρμάτων και πεζούς πολεμιστές ή με ζεύγη οπλισμένων ιππέων. Τα συγκεκριμένα θέματα είναι χαρακτηριστικά στην Ιωνία και ιδιαίτερα στη Λυδία, από όπου μάλλον έφτασαν στην Ετρουρία⁶¹. Ακόμη και εικονογραφικές λεπτομέρειες, όπως τα ενδύματα κλπ. σε αυτές τις ετρουσκικές ζωφόρους θεωρούνται ιωνικής έμπνευσης. Επιπλέον, στις τρεις από τις τέσσερις ζωφόρους του Poggio Civitate (Murlo), που χρονολογούνται στα 575 π.Χ., απεικονίζονται έπιπλα, όπως τραπέζια, υποπόδια κλπ. (εικ. 41), των οποίων τα πρότυπα προέρχονται από την Εγγύς Ανατολή⁶².

2. Λίθινα ταφικά ανάγλυφα

Στο β' μισό του 6ου αι. π.Χ. δημιουργείται στο Chiusi ένα σημαντικό εργαστήριο αναγλύφων σε ασβεστόλιθο, που διακοσμούν τις στρογγυλές ή ορθογώνιες βάσεις των ταφικών σημάτων (cipri). Στα ανάγλυφα αυτά, τα οποία συνήθως απεικονίζουν συμπόσια, χορούς, αγώνες κλπ. (εικ. 42) διακρίνονται έντονες ιωνικές επιρροές⁶³. Μάλιστα η L. Bonfante Warren αναγνωρίζει σε ένα από αυτά, με θέμα το χορό γυναικών (εικ. 43), κρητική επιρροή: ως προς το μοτίβο του κυκλικού χορού αλλά και τον τρόπο απόδοσης των μορφών και των ενδυμάτων⁶⁴³⁶. Στη Volterra, αντίθετα, οι τύποι των επιτύμβιων στηλών των μέσων του 6ου αι. π.Χ. παραπέμπουν σε πρότυπα από τους Χετταίους και τη Συρία, που χρονολογούνται από τη 2η χιλιετία π.Χ.⁶⁵ Βέβαια, ανάλογες στήλες, που χρονολογούνται στον 7ο αι. π.Χ., προέρχονται από την Κρήτη (πρβλ. στήλες από τον Πριλιά), τη Δυτική Μ. Ασία και τη Φρυγία⁶⁶. Πρόκειται για στήλες ορθογώνιες με στρογγυλεμένα τα επάνω άκρα, στις οποίες αποδίδεται αναγλυφικά ο νεκρός σε στάση 3/4, στον τύπο του πολεμιστή (εικ. 44). Επιγραφή

⁶⁰ Brendel (1978), σελ. 134.

⁶¹ Agostino (1991), σελ. 227-229 και Richardson (1976), σελ. 98-99.

⁶² Steingraber (1979), σελ. 118-119 και MacIntosh (1974), σελ. 24-26, 28, 33, 39.

⁶³ Grant (1980), σελ. 204 και Richardson (1976), σελ. 97.

⁶⁴ Bonfante Warren (1965), σελ. 81-87.

⁶⁵ Colonna (1961), σελ. 23-24 και Hus (1959), σελ. 26-33.

⁶⁶ Hus (1959), σελ. 33.

δηλώνει το όνομά του.

3. Ανάγλυφα σε αντικείμενα από άλλα υλικά

Με ανάγλυφα διακοσμούνται και αντικείμενα από πολύτιμα υλικά, όπως ελεφαντοστό, χρυσό κλπ. Ακόμη και όταν δεν είναι εισαγμένα από την Ανατολή, αλλά ετρουσκικά προϊόντα, τα αντικείμενα αυτά διακοσμούνται κατ' επιλογή με ανατολικά θέματα⁶⁷. Έτσι, φανταστικά ζώα, όπως σφίγγες, φτερωτά λιοντάρια κλπ. με προέλευση από την Εγγύς Ανατολή, φοινικικές παλμέτες, πομπές ζώων και ηνίοχοι με μακρείς χιτώνες συριακού τύπου διακοσμούν, από τον 7ο αι. π.Χ., ετρουσκικά ανάγλυφα (εικ. 45). Από τις αρχές του 6ου αι. π.Χ., έντονες είναι εξάλλου οι ιωνικές επιδράσεις στην απόδοση των μορφών κλπ. στα ετρουσκικά ανάγλυφα⁶⁸: για παράδειγμα, σε αυτά που διακοσμούν τα χάλκινα φύλλα ενός άρματος παρέλασης από το Monteleone (εικ. 46).

ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Από τη συνεξέταση της ετρουσκικής και ανατολικής πλαστικής διαπιστώνεται ότι υπάρχουν πολλές και ποικίλων προελεύσεων επιρροές στη θεματολογία και στον τρόπο απόδοσης των ετρουσκικών έργων. Από το τέλος του 8ου και τις αρχές του 7ου αι. π.Χ., η ετρουσκική πλαστική σε πέτρα, πήλο κλπ. εμφανίζει επιρροές από την Κύτιρο και την Εγγύς Ανατολή. Ενώ οι επιρροές από τα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου και την Ιωνία φαίνεται να φτάνουν στην Ετρουρία έναν αιώνα αργότερα. Οι παραπάνω ανατολικές επιδράσεις στην Ετρουρία οφείλονται τόσο στην άμεση επαφή των Ετρούσκων εμπόρων με την Εγγύς Ανατολή όσο και στην επαφή με τον Ελλαδικό χώρο. Γιατί τα ανατολικά στοιχεία είναι φανερά και στην ελληνική πλαστική, όπως και στις άλλες τέχνες, από τα γεωμετρικά χρόνια και, σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως στη θεματολογία φανταστικών όντων, ήδη από την Εποχή του Χαλκού.

⁶⁷ Richardson (1976), σελ. 56-57.

⁶⁸ Richardson (1976), σελ. 110-111.

ΙΙΙ. ΚΕΡΑΜΕΙΚΗ (Χάρτης 3)

Εξαιτίας της πολύ συχνής εύρεσής της στις ανασκαφές, η κεραμική αποτελεί την κατηγορία με το μεγαλύτερο δείκτη εισαγωγής στην Ετρουρία. Πολυάριθμες όμως είναι και οι ετρουσκικές απομιμήσεις αρκετών τύπων αγγείων που προέρχονται κυρίως από την ελληνική Ανατολή.

Α. ΑΓΓΕΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΝΑΤΟΛΗ

Τα παλαιότερα εισαγμένα αγγεία από την ελληνική Ανατολή στην Ετρουρία θεωρούνται οι λεγόμενοι "ροδιακοί" αρύβαλλοι. Όπως είναι γνωστό, "ροδιακοί" χαρακτηρίζονται από τη σύσταση του πηλού, ενώ ως προς το σχήμα και τη διακόσμηση έχουν ανατολικά πρότυπα⁶⁹. Ως τώρα στην Ετρουρία έχουν αναγνωριστεί και δημοσιευθεί 11 αγγεία αυτής της κατηγορίας, που προέρχονται κυρίως αν και όχι αποκλειστικά από το Cerveteri⁷⁰ και χρονολογούνται στο τέλος του 8ου αι. π.Χ. Από τη Ρόδο, σύμφωνα με τον Coldstream, προέρχονται και οι κύλικες με διακόσμηση πτηνών⁷¹. Σε ετρουσκικά κέντρα, όπως τα Cerveteri, Narce, Tarquinia κ.ά., οι εισαγωγές τέτοιων κυλικών (εικ. 47) τοποθετούνται στα μέσα του 7ου αι. π.Χ.⁷² Την ίδια περίοδο χρονολογούνται και οι εισαγωγές αγγείων του ρυθμού της "Άγριας Κασίκας" στο Vulci (εικ. 48). Τα αγγεία αυτά προέρχονται από τη Ρόδο, τη Σάμο ή την Μίλητο⁷³. Επίσης, στο Cerveteri, στο τέλος του 7ου ή τις αρχές του 6ου αι. π.Χ., εισάγονται αγγεία του ρυθμού των "Αιγάγγρων" (εικ. 49), με προέλευση από τη Βόρεια Ιωνία⁷⁴. Καρποδόχες (εικ. 50) εισάγονται, το α' μισό του 6ου αι. π.Χ., στο Cerveteri και το Vulci, όπου έχει αναγνωριστεί και μία ντόπια απομίμηση⁷⁵. Η

⁶⁹ Coldstream (1982), σελ. 34 και Martelli-Cristofani (1978), σελ. 151-152.

⁷⁰ Ροδιακοί αρύβαλλοι προέρχονται και από περιοχές του Lazio, που βρίσκονται στη σφαίρα επιρροής της Ετρουρίας.

⁷¹ Coldstream (1968), σελ. 298-301 και Martelli-Cristofani (1978), σελ. 153

⁷² Martelli-Cristofani (1978), σελ. 153-157.

⁷³ Martelli-Cristofani (1978), σελ. 157-158.

⁷⁴ Martelli-Cristofani (1978), σελ. 158.

⁷⁵ Boitani-Visentini (1978), σελ. 216-217.

Καρδαρά τα θεωρεί ροδιακής προέλευσης⁷⁶. Στο τέλος του 7ου και στο α' τέταρτο του 6ου αι. π.Χ. κάλυκες από τη Χίο φτάνουν στα Cerveteri, Vulci και Poggio Pelicci⁷⁷. Στα ίδια χρόνια τοποθετούνται και οι εισαγωγές των λεγόμενων "χιώτικων" αμφορέων⁷⁸ στη Ρώμη, την Gravisca, το Vulci και το Cerveteri, όπου υπάρχουν και ντόπιες απομιμήσεις. Από το τέλος του 7ου αι. π.Χ., πολυάριθμες είναι οι εισαγωγές, όπως και οι ντόπιες απομιμήσεις, των ιωνικών κυλίκων (εικ. 51) των τύπων A1, A2, B1, B2, B3 στην Ετρουρία⁷⁹. Οι πρώτες εισαγωγές τέτοιων κυλίκων εντοπίζονται στο Lazio και στα κέντρα της Ν. Ετρουρίας (Ρώμη, Cerveteri, κ.α.) ενώ, αργότερα, διαδίδονται στη Β. Ετρουρία (Populonia, Bologna κ.α.). Στον 6ο αι. π.Χ. λήκυθοι (εικ. 52) από τη Σάμο και γενικότερα από το χώρο της ελληνικής Ανατολής φτάνουν στα Cerveteri, Tarquinia, Populonia, κ.α.⁸⁰ Από τη Ρόδο και τη Νότια Ιωνία προέρχονται τα bucchero αλάβαστρα, που εισάγονται από το τέλος του 7ου ως τα μέσα του 6ου αι. π.Χ., κυρίως στο Cerveteri και το Vulci αλλά και σε άλλα ετρουσκικά κέντρα⁸¹. Δε λείπουν βέβαια και οι ετρουσκικές απομιμήσεις τους, που πολλές φορές διακρίνονται πολύ δύσκολα από τις ίδιες τις εισαγωγές. Πλαστικά αγγεία σε σχήμα πτηνού, ζώου, ανθρώπινης μορφής (εικ. 53) και μέλους του ανθρώπινου σώματος φτάνουν από τη Ρόδο, τη Σάμο και τη Μίλητο σε διάφορα ετρουσκικά κέντρα από το τέλος του 7ου αι. π.Χ. Σημαντικές είναι και οι ετρουσκικές απομιμήσεις τους σε σχήμα νεκρού λαγού, σκατζόχοιρου, πάπιας, ανθρώπινου ποδιού και κεφαλής Αχελώου, όπως έχουν εντοπιστεί στις Tarquinia, Populonia και Bisenzio⁸². Το β' τέταρτο του 6ου αι. π.Χ. εισάγονται σε διάφορες περιοχές της Νότιας Ετρουρίας λύδια με διακόσμηση φλεβώσεων όπως του μαρμάρου, ταινίες (εικ. 54) και σειρήνια. Τα αγγεία αυτά προέρχονται κυρίως από τη Λυδία⁸³. Αγγεία από την ελληνική Ανατολή διαφόρων σχημάτων όπως αμφορείς, αλάβαστρα, όλπες κλπ., με διακόσμηση γραπτών ταινιών, εισάγονται στο β' μισό του 6ου αι. π.Χ. σε διάφορα ετρουσκικά κέντρα. Ντόπιες απομιμήσεις τους έχουν αναγνωρισθεί στα Cerveteri, Tarquinia, Vulci, Orvieto⁸⁴.

Μελανόμορφη κεραμική εισάγεται στην Ετρουρία από την ελληνική Ανατολή μετά τα μέσα του 6ου αι. π.Χ.⁸⁵ Κύπελλα των Μικρών Ζωγράφων (Piccoli Maestri) από τη Σάμο φτάνουν στην Gravisca. Ατρακτοειδείς

⁷⁶ Η Καρδαρά (1963), σελ. 115 κ.ε. θεωρεί ότι οι καρποδόχες παράγονται στην Κάμειρο της Ρόδου.

⁷⁷ Martelli-Cristofani (1978), σελ. 163.

⁷⁸ Στην πραγματικότητα, οι "χιώτικοι" αμφορείς δεν προέρχονται αποκλειστικά από τη Χίο, αλλά και από άλλες περιοχές της ελληνικής Ανατολής. Είναι ευρέως διαδομένοι από την Κιλικία, την Κύπρο, την Αίγυπτο και το Μαρόκο ως τη Σικελία. Βλ. Martelli-Cristofani (1978), σελ. 162.

⁷⁹ Villard (1960) και Villard, Vallet (1955), σελ. 32.

⁸⁰ Martelli-Cristofani (1978), σελ. 171-173.

⁸¹ Martelli-Cristofani (1978), σελ. 173-176.

⁸² Martelli-Cristofani (1978), σελ. 177-179.

⁸³ Martelli-Cristofani (1978), σελ. 181-184.

⁸⁴ Martelli-Cristofani (1978), σελ. 185-190.

⁸⁵ Martelli-Cristofani (1978), σελ. 191-192 και Walter-Karydi (1973), σελ. 58, 135.

κάνθαροι εντοπίζονται στο Vulci και το Chiusi. Αγγεία ρυθμού Fikellura (εικ. 55) από την Κεντρική Ιωνία φτάνουν σε περιοχές της Νότιας Ετρουρίας. Αμφορέας με διακόσμηση σφιγγών και γρυπών, που προέρχεται από τη Μίλητο, εντοπίστηκε στην Tarquinia.

Β. ΑΓΓΕΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

Ως τώρα δεν έχουν διαπιστωθεί άμεσες εισαγωγές κρητικής κεραμικής στο χώρο της Ετρουρίας. Ωστόσο υπάρχει ένα σχήμα οينوχόης (εικ. 56) σε τάφους των Tarquinia, Vetralla και Bisenzio, που ο Åkerström θεωρεί ότι συνδέεται στενά με κρητικό τύπο οينوχόης από το νεκροταφείο των Αρκάδων⁸⁶ (εικ. 57).

Γ. ΑΓΓΕΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΥΠΡΟ, ΤΗ ΣΥΡΙΑ ΚΑΙ ΤΗ ΦΟΙΝΙΚΗ

Οينوχόες από την Tarquinia με ψηλό σώμα, κοντό λαιμό, κυκλικό στόμιο και μεγάλη λαβή, που χρονολογούνται στον πρώιμο 7ο αι. π.Χ.⁸⁷ μπορούν να συγκριθούν με ανάλογα αγγεία της Κύπρου του τέλους του 8ου και των αρχών του 7ου αι. π.Χ.⁸⁸ Επίσης, κυπριακού τύπου είναι οι ασκοί σε σχήμα πτηνού με εξογκωμένο σώμα και οξεία ραχοκοκκαλιά. Τέτοιοι ασκοί είναι γνωστοί στην Ετρουρία στις Tarquinia, Bisenzio και Chiusi. Κυπριακής έμπνευσης θεωρούνται και τα βαρελόσχημα αγγεία (εικ.58) στην Tarquinia και την Marsiliana d' Albegna⁸⁹. Τέλος, μία σειρά από αβαθείς φιάλες (εικ. 59) στην Tarquinia φαίνεται ότι έχουν κυπριακό σχήμα⁹⁰. Διαπιστώνεται, δηλαδή, πως ενώ δεν έχουν αναγνωριστεί καθεαυτό εισαγωγές κεραμικής από την Κύπρο στην Ετρουρία, αρκετά κυπριακά σχήματα αγγείων έχουν φτάσει, ίσως μέσω της Ρόδου και των Φοινίκων, στη Νότια Ετρουρία ήδη από τον 7ο αι.π.Χ.

Εξάλλου οξυπύθμενα φλασκιά (εικ. 60) από στιλβωμένο πηλό, ενός τύπου της Β. Συρίας έχουν βρεθεί σε σύνολα του 7ου αι. π.Χ. στην Ετρουρία αλλά και στην ελληνική Ανατολή, τη Ρόδο, την Αίγινα, την Περαχώρα και τη Σικελία⁹¹.

Σε αντίθεση με την απουσία πιστοποιημένων εισαγωγών από την Κρήτη, την Κύπρο και τη Συρία, είναι γνωστά πολλά φοινικικά αγγεία εισαγμένα στην Ετρουρία στον 7ο αι. π.Χ.⁹² Έχουν εντοπιστεί αμφορείς σε

⁸⁶ Åkerström (1943), σελ. 61-62, 90,99 και Levi (1927-29), σελ. 216.

⁸⁷ Canciani (1974), σελ. 35.

⁸⁸ Gjerstad (1960 b), σελ. 116-122. 20. Gjerstad (1960 b), σελ. 116-122.

⁸⁹ Åkerström (1943), σελ. 63-68, 82-83.

⁹⁰ Åkerström (1943), σελ. 83, πίν. 22.

⁹¹ Boardman (1980), σελ. 71 και σημ. 142.

⁹² Rizzo (1990), σελ.45-48 και Zucca (1989), σελ. 1076.

διάφορες ετρουσκικές περιοχές, τριποδικές φιάλες στα Veio, Caere, S. Giovenale, Vulci, Marsiliana d' Albegna και Populonia, φιάλες για λάδι στις Caere και Civitavecchia, όλπες με σχήμα σακκιού στις Caere και Populonia, ένα λυχνάρι στον τάφο dei Carrī στην Populonia. Η δυσκολία όμως, που παρουσιάζει η εισαγμένη φοινικική κεραμική, είναι ότι δεν έχει εξακριβωθεί εάν προέρχεται από την ίδια τη Φοινίκη ή/και τις φοινικικές αποικίες, της Β. Αφρικής για παράδειγμα από όπου πιθανά προέρχεται το λυχνάρι της Populonia⁹³, όσο και της Σικελίας και της Σαρδηνίας. Μια ακόμη σημαντική φοινικική επίδραση στην ετρουσκική κεραμική θεωρείται η δημιουργία της τεχνικής των ερυθρών *imprasto* αγγείων κατά μίμηση της φοινικικής ερυθρής στιλπνής (*red slip*) κεραμικής⁹⁴.

Δ. ΑΓΓΕΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΙΓΥΠΤΟ

Στην Ετρουρία έχει βρεθεί ένα μοναδικό κυλινδρικό αγγείο (εικ. 61) από πρασινωπό-μπλε αιγυπτιακό πηλό. Προέρχεται από το Vulci, φέρει ανάγλυφη και ολόγλυφη διακόσμηση και ίσως χρησίμευε ως τελετουργικό σκεύος⁹⁵. Δεν αποτελεί ένα συνηθισμένο αγγείο και γι' αυτό δε μπορεί να προσδιοριστεί εάν φτάνει απευθείας από την Αίγυπτο ή από κάπου αλλού, εάν είναι προϊόν εμπορίου ή κειμήλιο κλπ.

Ε. ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΕΙΣ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΩΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΩΝΙΑ ΣΤΗΝ ΕΤΡΟΥΡΙΑ

Εκτός από τις εισαγωγές αγγείων από την ελληνική Ανατολή στην Ετρουρία έχουν διαπιστωθεί, τον 7ο και 6ο αι. π.Χ. και μεταναστεύσεις αγγειογράφων από την Ιωνία⁹⁶. Ο πιο γνωστός είναι ο Ζωγράφος των Χελιδονιών. Αφού εκπαιδεύθηκε σε ένα εργαστήριο αγγείων του ρυθμού "Άγριας Κατοίκας", πιθανά στη Β. Ιωνία, ο καλλιτέχνης αυτός φαίνεται ότι μετανάστευσε, το 630-625 π.Χ. στο Vulci με ενδιάμεσο σταθμό τη Σικελία⁹⁷. Στο Vulci συνέχισε να ζωγραφίζει σε ιωνικά σχήματα αγγείων (κύλικες) αλλά και σε κορινθιακά (αλάβαστρα) ενώ επηρεάστηκε και από το ετρουσκικό περιβάλλον. Ωστόσο δε δημιούργησε σχολή, άσκησε μόνο επίδραση στο Ζωγράφο της Γενειοφόρου Σφίγγας. Άλλος μετανάστης αγγειογράφος στην Ετρουρία είναι ο Ζωγράφος των Αμφορέων Northampton. Σύμφωνα με τον Cook, ήρθε στην Ετρουρία γύρω στα 530-

⁹³ MacIntosh Turfa (1977), σελ. 369, 373.

⁹⁴ Zucca (1989), σελ. 1076 και Torelli (1983), σελ. 476.

⁹⁵ Åkerström (1943), σελ. 71, πίν. 17-1 και Hanfmann (1936), σελ. 12.

⁹⁶ Cook (1989), σελ. 161-173 και Martelli-Cristofani (1978), σελ. 192-194.

⁹⁷ Cook (1981), σελ. 454-461 και Giuliano (1963), σελ. 183-199.

520 π.Χ.⁹⁸ Τα ίδια χρόνια φτάνει στην Ετρουρία και ο Ζωγράφος της Ομάδας Campana. Στυλιστικά τα έργα και των δύο αυτών αγγειογράφων σχετίζονται πολύ με την ελληνική Ανατολή. Γι' αυτό οι μελετητές θεωρούν ότι προέρχονται από εκεί, χωρίς όμως να είναι γνωστό ακριβώς από που. Μάλιστα ο Hemelrijk υποστηρίζει ότι οι συγκεκριμένοι αγγειογράφοι έμειναν ένα διάστημα στην Αίγυπτο πριν μεταναστεύσουν στην Ετρουρία⁹⁹. Ίωνες μετανάστες έχουν θεωρηθεί και οι Ζωγράφοι (ή ο Ζωγράφος) των Καιρετανών Υδριών επειδή γράφουν σε ιωνικό αλφάβητο. Μάλιστα και γι' αυτούς έχει θεωρηθεί ότι στο ταξίδι τους αιγό την Ιωνία προς την Ετρουρία είχαν την Αίγυπτο ως ενδιάμεσο σταθμό. Ωστόσο κανένα από τα έργα τους δεν βρέθηκε έξω από την Ετρουρία, ούτε μπορούν να συνδεθούν με κάποια συγκεκριμένη σχολή της Ιωνίας¹⁰⁰. Τέλος, Ίωνες καλλιτέχνες φαίνεται ότι δημιουργούν το εργαστήριο των αγγείων του "Πόντου" στο Vulci¹⁰¹. Διαπιστώνεται, επομένως, ότι, ήδη από τον 7ο αι. π.Χ., μετανάστες αγγειογράφοι από την Ιωνία φτάνουν στην Ετρουρία, που αποτελεί μία πολύ καλή αγορά ανατολικών προϊόντων. Οι μεταναστεύσεις αυτές πυκνώνουν το β' μισό του 6ου αι. π.Χ., μετά την κατάληψη της Ιωνίας από τους Πέρσες.

ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Αν δούμε συνολικά την κεραμική, που εισάγεται από την Ανατολική Μεσόγειο στην Ετρουρία, τα γεωμετρικά και αρχαϊκά χρόνια, διαπιστώνουμε ότι, ήδη από το τέλος του 8ου αι., κυριαρχούν οι εισαγωγές από την ελληνική Ανατολή, ενώ αρκετές είναι και οι φοινικικές εισαγωγές. Ποιούς δρόμους ακολουθούν αυτά τα αγγεία για να φτάσουν στην Ετρουρία; Παράκτιες ετρουσκικές περιοχές είναι γνωστές στους εμπόρους της Ανατολικής Μεσογείου από τα μυκηναϊκά κιόλας χρόνια¹⁰². Αργότερα, η Φώκαια θα αποκτήσει σχέσεις με την Ετρουρία μέσω των αποικιών της στη Massalia και την Alalia,¹⁰³ ενώ η Μίλητος μέσω του Σύβαρι¹⁰⁴. Γενικά, η ελληνική Ανατολή και η Φοινίκη έρχονται σε επαφή με τα ετρουσκικά κέντρα τόσο απευθείας, όσο και μέσω των ελληνικών αποικιών στη Σικελία και τη Ν. Ιταλία, καθώς και μέσω των φοινικικών αποικιών της Σικελίας και της Σαρδηνίας¹⁰⁵. Σπουδαίο ρόλο παίζει, τον 6ο αι. π.Χ. και ο ελληνικός εμπορικός σταθμός, που ιδρύεται στην Gravisca, το λιμάνι της Tarquinia¹⁰⁶. Εκτός των άλλων φαίνεται ότι έχει οργανωθεί ένα δίκτυο

⁹⁸ Cook (1989), σελ. 168-169.

⁹⁹ Hemelrijk (1984), σελ. 186, 193.

¹⁰⁰ Cook (1989), σελ. 170.

¹⁰¹ Bonfante (1986), κεφ. VIII.

¹⁰² La Rocca (1977), σελ. 375-376 και Östenberg (1967), σελ. 128 κ.ε.

¹⁰³ Grant (1980), σελ. 54-55.

¹⁰⁴ Grant (1980), σελ. 53.

¹⁰⁵ Zucca (1989), σελ. 1073-1082.

¹⁰⁶ Torelli (1982), σελ. 304-325.

ανταλλαγών μεταξύ της Gravisca και του εμπορικού σταθμού της Ναυκράτιδος στην Αίγυπτο¹⁰⁷. Εξάλλου, ανάλογα φοινικικά εμπορεύματα, που βοηθούν στη διάδοση των ανατολικών προϊόντων στην Ετρουρία, ιδρύονται, το τέλος του 6ου και τις αρχές του 5ου αι. π.Χ., στο Pyrgi, το λιμάνι του Cerveteri και στο Regae, το λιμάνι του Vulci¹⁰⁸. Φυσικά, πολύ σημαντική για τη διάδοση των αγγείων της Ανατολής στην Ετρουρία είναι και η συμβολή των Ιώνων μεταναστών αγγειογράφων. Με τα εργαστήρια που ίδρυσαν ή με τις επιδράσεις που άσκησαν στη νέα τους πατρίδα έκαναν γνωστούς και αγαπητούς νέους ή μη διαδεδομένους τύπους αγγείων και διακοσμητικών μοτίβων.

---

¹⁰⁷ Grant (1980), σελ. 35.

¹⁰⁸ Torelli (1982), σελ. 320.

ΙV. ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ (Χάρτης 4)

Πολλοί αριστοκρατικοί τάφοι στα Veio, Cerveteri, Tarquinia, Vulci, Orvieto και Chiusi διακοσμούνται από το τέλος του 7ου και τις αρχές του 6ου αι. π.Χ. με τοιχογραφίες ποικίλων θεμάτων. Αρχικά οι τοιχογραφίες ζωγραφίζονται κατευθείαν επάνω στον τοίχο του τάφου ενώ από το β' μισό του 6ου αι. π.Χ. φτιάχνονται επάνω σε ένα λεπτό στρώμα ασβεστοκονιάματος. Αυτή η δεύτερη τεχνική είναι γνωστή σε ολόκληρη την Ανατολική Μεσόγειο ήδη από τη 2η χιλιετία π.Χ.¹⁰⁹ Ορισμένοι ερευνητές θεωρούν επιπλέον ότι οι Ετρούσκοι εισήγαγαν ακατέργαστες πρώτες ύλες από την Ανατολή για την παρασκευή χρωμάτων (όπως ερυθρό, βαθύ μπλε και πράσινο) για τις τοιχογραφίες τους¹¹⁰.

Ακόμη, τόσο θεματολογικά, όσο και τεχνοτροπικά πολλές ετρουσκικές τοιχογραφίες έχουν εμφανείς ανατολικές επιρροές. Τον τάφο Campana στο Veio, που χρονολογείται περίπου στα 600 π.Χ., διακοσμούν τοιχογραφίες με μικρούς ιππείς επάνω σε πολύ ψηλά άλογα (εικ. 62). Αντίστοιχη είναι η ανάγλυφη ζωφόρος των ιππέων από το ναό του Πρινιά στην Κρήτη, που χρονολογείται στα μέσα του 7ου αι. π.Χ. και σύγχρονες παραστάσεις αγγείων από το νεκροταφείο των Αρκάδων (εικ. 63) πάλι στην Κρήτη¹¹¹. Επίσης, αρκετοί τάφοι του β' μισού του 6ου αι. π.Χ. στην Tarquinia περιλαμβάνουν τοιχογραφίες με ανατολικά στοιχεία: στον τάφο των Ταύρων, που χρονολογείται στα 550-540 π.Χ., η τοιχογραφία με θέμα τον Αχιλλέα που στήνει ενέδρα στον Τρωίλο (εικ. 64) αποδίδεται με φανερά ιωνίζουσα τεχνοτροπία¹¹². Οι τοιχογραφίες του τάφου των Μάντεων (εικ. 65) (540 π.Χ.) έχουν μεγάλη αναλογία, ως προς τα θέματα και την τεχνοτροπία, με θραύσματα τοιχογραφιών από μία οικία του τέλους του 6ου αι. π.Χ. στο Γόρδιο (εικ. 66) καθώς και με τοιχογραφίες από τάφους της Λυκίας (εικ. 67). Η αναλογία είναι τέτοια ώστε έχει διατυπωθεί η υπόθεση πως κάποιος καλλιτέχνης ανατολικής καταγωγής έχει ζωγραφίσει

¹⁰⁹ Steingraber (1985), σελ. 91-92.

¹¹⁰ Neppi Modona (1959), σελ. 72.

¹¹¹ Steingraber (1985), σελ. 383, Steingraber (1981), σελ. 496 και Richardson (1976), σελ. 115.

¹¹² Grant (1980), σελ. 127 και Sprenger, Bartoloni (1977) σελ. 107.

τις τοιχογραφίες του ετρουσκικού αυτού τάφου¹¹³. Οι τοιχογραφίες του τάφου του Κυνηγιού και του Ψαρέματος (εικ. 68) (530 π.Χ.) εμφανίζουν αναλογίες με τις παραστάσεις ιωνικών αγγείων και κυρίως με τις κύλικες των Μικρών Ζωγράφων της Σάμου¹¹⁴. Οι τοιχογραφίες του τάφου των Λεαινών (530 π.Χ.) παρουσιάζουν πολλές τεχνοτροπικές ομοιότητες με έργα της Β. Ιωνίας, όπως για παράδειγμα με τα ανάγλυφα της Λάρισας στη Λυδία¹¹⁵. Ο τάφος των Ολυμπιακών Αγώνων (520 π.Χ.) εικονίζει αρματοδρομία (εικ. 69) εμπνευσμένη από αγγεία της ελληνικής Ανατολής¹¹⁶. Οι τοιχογραφίες του τάφου των Μιάγων (520 π.Χ.) ανήκουν στην ίδια ιωνίζουσα τεχνοτροπία, όπως και οι τοιχογραφίες του τάφου των Ολυμπιακών Αγώνων¹¹⁷. Ανάλογη με τους δύο τελευταίους τάφους είναι και η τεχνοτροπία των τοιχογραφιών στον τάφο Cardatelli (εικ. 70) (520/510 π.Χ.)¹¹⁸. Οι τοιχογραφίες στον τάφο του Βαρώνου (εικ. 71) (510 π.Χ.) έχουν αναλογίες ως προς την τεχνοτροπική τους απόδοση με τις σαρκοφάγους του τέλους του 6ου αι. π.Χ. στις Κλαζομενές¹¹⁹. Αντίθετα ως προς τη θεματολογία τους συνδέονται με τη χεττιτική τέχνη της Εποχής του Χαλκού: το κύριο θέμα στις τοιχογραφίες του ετρουσκικού τάφου επαναλαμβάνει το μοτίβο του Χετταίου θεού *Shapuma*, που αγκαλιάζει προστατευτικά από τους ώμους το βασιλιά *Tudhalija*¹²⁰.

---

¹¹³ Grant (1980), σελ. 128. Brendel (1978), σελ. 168, 170 και Sprenger, Bartoloni (1977), σελ. 108.

¹¹⁴ Grant (1980), σελ. 128-129 και Sprenger, Bartoloni (1977), σελ. 109.

¹¹⁵ Grant (1980), σελ. 128 και Sprenger, Bartoloni (1977), σελ. 109.

¹¹⁶ Grant (1980), σελ. 129.

¹¹⁷ Sprenger, Bartoloni (1977), σελ. 111.

¹¹⁸ Sprenger, Bartoloni (1977), σελ. 111.

¹¹⁹ Sprenger, Bartoloni (1977), σελ. 111.

¹²⁰ Grant (1980), σελ. 129 και Åkerström (1979), σελ. 184.

V. ΜΕΤΑΛΛΟΤΕΧΝΙΑ (Χάρτης 5)

Οι Ετρούσκοι έχουν μακριά παράδοση στη μεταλλοτεχνία. Διαθέτουν πλούσια κοιτάσματα μετάλλων¹²¹, ενώ φημίζονται και για την ποιότητα και την ποικιλία των μεταλλινων έργων που παράγουν¹²². Ωστόσο και σε αυτό τον τομέα της τέχνης υιοθετούν πολλά ανατολικά στοιχεία ως προς τις τεχνικές κατασκευής, τους τύπους των αντικειμένων και τα διακοσμητικά μοτίβα ενώ δεν απουσιάζουν από την Ετρουρία και τα καθεαυτό εισαγμένα από την Ανατολή μέταλλινα αντικείμενα.

A. ΛΕΒΗΤΕΣ - ΥΠΟΚΡΑΤΗΡΙΑ

Στις αρχές του 7ου αι. π.Χ. χρονολογούνται στην Ετρουρία οι εισαγωγές από την Ανατολή χάλκινων λεβήτων. Στη συνέχεια, οι λέβητες αυτοί με τις ανάγλυφες και ολόγλυφες διακοσμήσεις αποτελούν αντικείμενο απομιμήσεων σε χαλκό (εικ. 72) και πηλό από τα ετρουσκικά εργαστήρια¹²³. Από τον τάφο Bernardini στην Praeneste προέρχεται χάλκινος ημισφαιρικός λέβητας με το υποκρατήριό του (εικ. 73), που θεωρείται εισαγμένος από την Ανατολή. Κάτω από το χείλος φέρει έξι ολόγλυφες προτομές γρυπών και δύο επιθήματα "Σειρήνων" (προτομές γυναικείων φτερωτών μορφών), ένα σε κάθε λαβή. Το υποκρατήριο, του οποίου η κορυφή διαμορφώνεται ως κιονόκρανο, διακοσμείται με δύο ανάγλυφα αντιθετικά ζεύγη φτερωτών αλόγων. Άλλος εισαγμένος, χάλκινος, ημισφαιρικός λέβητας με το υποκρατήριό του (εικ. 74) προέρχεται από τον τάφο Barberini στην Praeneste. Κάτω από το χείλος φέρει δύο ολόγλυφες προτομές γρυπών και δύο προτομές λιονταριών. Το υποκρατήριό του διακοσμείται με δύο ανάγλυφα αντιθετικά ζεύγη σφιγγών γύρω από το δέντρο της ζωής. Τέλος, δύο χάλκινοι ημισφαιρικοί λέβητες, στον τάφο dei Lebeti της Vetulonia, θεωρούνται εισαγωγές από την

¹²¹ Βλέπε ενδεικτικά το χάρτη της Ετρουρίας στο Schade (1988), σελ.15 όπου σημειώνονται οι περιοχές με κοιτάσματα μετάλλων.

¹²² Αθήναιος I, 28 και XV, 700.

¹²³ Sprenger, Bartoloni (1977), σελ. 86-88 και Grazia Maranti (1959), σελ. 71-76.

Ανατολή. Ο ένας φέρει κάτω από το χείλος έξι ολόγλυφες προτομές λιονταριών και δύο επιθήματα "Σειρήνων", ένα σε κάθε λαβή (εικ. 75). Ο άλλος φέρει έξι προτομές γρυπών και δύο επιθήματα του τύπου "Assur" (φτερωτές προτομές γενειοφόρων ανδρών, που ονομάστηκαν έτσι από τον ανατολικό θεό Assur) (εικ. 76).

Το ερώτημα από ποιά ή ποιές χώρες της Ανατολής εισήχθησαν οι παραπάνω λέβητες στην Ετρουρία έχει απασχολήσει πολλούς ερευνητές. Με βάση τους τύπους των επιθημάτων και των προτομών καθώς και τις εικονογραφικές και στυλιστικές λεπτομέρειες της ανάγλυφης διακόσμησης των υποκρατηρίων, έχουν προταθεί ως τόποι παραγωγής αυτών των ετρουσκικών λεβήτων, το Ugartu, η περιοχή των Χετταίων, η Β. Συρία, η Ασσυρία ακόμη και η Ελλάδα¹²⁴. Συγκεκριμένα, τα επιθήματα των λεγόμενων "Σειρήνων" στους λέβητες της Praeneste και της Vetulonia θεωρούνται προϊόντα του Ugartu. Τα ωειδή τους κεφάλια με το φευγαλέο μέτωπο και τα έντονα μάτια, η κόμμωση και τα εγχάρακτα τρίγωνα στο στήθος μπορούν να συγκριθούν πολύ αποτελεσματικά με παραδείγματα του τέλους του 8ου αι. π.Χ., που προέρχονται από το Toprakkale (εικ. 77) και το Γόρδιο (εικ. 78), θεωρούνται όμως έργα του Ugartu¹²⁵. Αντίθετα, τα επιθήματα τύπου "Assur" (εικ. 79) στους λέβητες της Ετρουρίας συνδέονται, ως προς το πλάσιμο του προσώπου, με υστεροχετιπικά έργα (10ος-8ος αι. π.Χ.). Επίσης, ο τρόπος απόδοσης των πτυχών του ενδύματος παραπέμπει στα ενδύματα των αναγλύφων του Sindjirli και του Saksegözü (εικ. 80). Εξάλλου, ο μυτερός σκούφος με την άκρη του λυγισμένη προς τα εμπρός είναι όμοιος με τα καλύμματα κεφαλής στα υστεροχετιπικά ανάγλυφα του Karatere¹²⁶. Με βάση τη σχετική σπανιότητα των προτομών λιονταριών και γρυπών στην Ανατολή και αντίθετα την πληθώρα των παραδειγμάτων στην Ελλάδα (Σάμο, Δήλο, Κρήτη, Ολυμπία, Περαχώρα, Αθήνα, Δελφοί κ.α.) ο Ulf Jantzen θεωρεί, ότι οι αντίστοιχες προτομές των παραπάνω λεβήτων της Ετρουρίας κατασκευάστηκαν στην Ελλάδα¹²⁷. Ωστόσο οι προτομές γρυπών της Ετρουρίας εμφανίζουν στυλιστικές ομοιότητες, ως προς την απόδοση των ελικοειδών βοστρύχων κυρίως, με ολόγλυφους γρύπες από το Toprakkale καθώς και με υστεροχετιπικά ανάγλυφα από την Άγκυρα¹²⁸. Από την άλλη πλευρά, οι προτομές λιονταριών της Ετρουρίας βρίσκονται σε στενή συνάφεια με υστεροχετιπικά ανάγλυφα, π.χ. με τα λιοντάρια από την περιοχή του Ugartu και τα ασσυριακά λιοντάρια¹²⁹. Τέλος, τα υποκρατήρια των δύο λεβήτων της Praeneste μοιάζουν, ως προς τον τύπο, με τα υποκρατήρια, που απεικονίζονται σε ασσυριακά ανάγλυφα στο

¹²⁴ Hermann (1966), σελ. 50-185, Akurgal (1959), σελ. 91-114, Amandry (1958), σελ. 82 κ.ε., Maxwell-Hyslop (1956), σελ. 150-167 και Jantzen (1955).

¹²⁵ Akurgal (1961), σελ. 42-43, Akurgal (1959), σελ. 94 και Maxwell-Hyslop (1956), σελ. 151.

¹²⁶ Akurgal (1959), σελ. 95.

¹²⁷ Jantzen (1955), σελ. 51.

¹²⁸ Akurgal (1959), σελ. 108 και Maxwell-Hyslop (1956), σελ. 156.

¹²⁹ Akurgal (1959), σελ. 109 και Maxwell-Hyslop (1956), σελ. 158.

Khorsabad. Τα υποκρατήρια αυτά χρονολογούνται από το τέλος του 8ου αι. π.Χ. και αποδίδονται σε εργαστήρια της Β. Συρίας¹³⁰. Οι φτερωτές σφίγγες με κεφάλια ανδρών, που απεικονίζονται στο υποκρατήριο του τάφου Barberini παρουσιάζουν αναλογίες με σφίγγες στα χεττιτικά ανάγλυφα του 8ου αι. π.Χ. στο Sakcegdzū και στο Inriz¹³¹, ενώ η απόδοση του δέντρου της ζωής στο ίδιο υποκρατήριο έχει την απλότητα αντίστοιχων απεικονίσεων στα ανάγλυφα του Tell Halaf¹³². Από τα παραπάνω συμπεραίνουμε ότι, οι προτομές γρυπών και λιονταριών των λεβήτων της Ετρουρίας καθώς και τα επιθήματα τύπου "Assur" συνδέονται με χεττιτικά έργα. Τα επιθήματα "Σειρήνων" προέρχονται από το Ugartu. Τέλος, τα υποκρατήρια των λεβήτων της Praeneste συνδέονται με ασσυριακά, χεττιτικά και συριακά έργα. Ωστόσο, καθένας από τους δύο λέβητες της Praeneste αποτελεί ενιαίο σύνολο με το υποκρατήριό του έτσι ώστε να δημιουργεί την εντύπωση πως κατασκευάστηκε εξ ολοκλήρου σε ένα εργαστήριο. Δε φαίνεται, επομένως, να εισήχθηκαν στην Ετρουρία χωριστά οι προτομές από τα επιθήματα και το υποκρατήριο κάθε λέβητα¹³³. Είναι γνωστή η μεγάλη παράδοση του Ugartu στα έργα μεταλλοτεχνίας. Η δύναμη της χώρας αυτής εξαπλώνεται ως τα μέσα του 8ου αι. π.Χ. (οπότε ηττήθηκε από τους Ασσυρίους) στη Συρία, στις Νότιες και Ανατολικές περιοχές της Ανατολίας κ.α. Είναι φυσικό, λοιπόν, να συγκεντρώνει πολλά και διαφορετικής προέλευσης εικονογραφικά και στυλιστικά στοιχεία στο ίδιο έργο. Άρα, το Ugartu -με την ευρύτερη έννοια της πολιτιστικής ενότητας και όχι με την έννοια του γεωγραφικού χώρου- μοιάζει να αποτελεί το πιθανότερο κέντρο παραγωγής των λεβήτων, που εισήχθηκαν στην Ετρουρία. Με βάση, εξάλλου, τα ευρήματα μετάλλινων έργων από το Ugartu στην Ανατολική Μεσόγειο, δύο είναι οι πιθανοί δρόμοι μεταφοράς των λεβήτων με προτομές γρυπών κλπ. από την Ανατολική Ασία προς την Ετρουρία¹³⁴. Ο ένας αξιοποιεί τα λιμάνια της Β. Συρίας, την Κύπρο, την Κρήτη και τα κέντρα της ηπειρωτικής Ελλάδας (Ολυμπία, Περαχώρα κλπ.) για να καταλήξει στην Ετρουρία. Ο άλλος μέσω της Μαύρης Θάλασσας και της Σάμου οδηγεί πάλι στην ηπειρωτική Ελλάδα και από εκεί στην Ιταλία. Εκτός από την σύνδεση των ετρουσκικών λεβήτων με την Ανατολή, ασιατικής προέλευσης θεωρείται και η συνήθεια να διαμορφώνονται οι απολήξεις ορισμένων τριπόδων (εικ. 81) της Ετρουρίας ως πόδια ζώων, συνήθως λιονταριών¹³⁵. Από το Ugartu προέρχεται πιθανά και το μοτίβο διπλών προτομών ζώων (κριαριών και κυρίως ταύρων), που τοποθετούνται σε λέβητες και άλλα σκεύη. Τέτοιες προτομές είναι συνηθισμένες ιδιαίτερα στην τέχνη της Vetulonia τον 7ο αι. π.Χ.¹³⁶ Τέλος, ένα τετράπλευρο υποκρατήριο με τροχούς στο Bisenzio (εικ.

¹³⁰ Rathje (1979), σελ. 158, 161 και Maxwell-Hyslop (1956), σελ. 152.

¹³¹ Akurgal (1959), σελ. 103, 105 και Maxwell-Hyslop (1956), σελ. 153-155.

¹³² Akurgal (1959), σελ. 105.

¹³³ Camporeale (1989), σελ. 104 και Akurgal (1959), σελ. 102.

¹³⁴ Maxwell-Hyslop (1956), σελ. 151, 161-164 και Smith (1942), σελ. 87.

¹³⁵ Richardson (1978), σελ. 113 και Pallottino (1955), σελ. 112.

¹³⁶ Pallottino (1955), σελ. 120 και Bossert (1942), σελ. 91, εικ. 1185. 2. Rathje (1979),

82) αντιγράφει στον 7ο αι. π.Χ. έναν τύπο της Κύπρου της ύστερης Εποχής του Χαλκού, από όπου διαδόθηκε και στην Κρήτη τα γεωμετρικά χρόνια¹³⁷.

Β. ΑΓΓΕΙΑ

Στα πιο σημαντικά ετρουσκικά κέντρα από τα μέσα του 8ου και στον 7ο αι. π.Χ. πολυάριθμες είναι οι λεγόμενες "ραβδωτές" χάλκινες φιάλες. Πρόκειται για φιάλες κοιλόκυρτης κατατομής, που φέρουν πλατιά επίπεδη βάση με ανάγλυφο οακτύλιο (εικ. 83). Ανάλογες ως προς το σχήμα και τη διακόσμηση των ραβδώσεων φιάλες έχουν βρεθεί στην Ασσυρία, το Luristan, το ανατολικό τμήμα της Ανατολίας και την Παλαιστίνη. Στην Ιταλία εκτός από την Ετρουρία έχουν εντοπιστεί και στο Lazio, ενώ απουσιάζουν εντελώς από τις ελληνικές αποικίες της Κύμης και των Πιθηκουσών¹³⁸. Για την Ετρουρία οι μελετητές θεωρούν ότι οι πρώιμες φιάλες αυτού του τύπου έχουν εισαχθεί από την Ανατολή ενώ αυτές του 7ου αι. π.Χ. είναι ντόπια προϊόντα. Ως πιθανότερα κέντρα παραγωγής της β' κατηγορίας θεωρούνται το Cerveteri και η Vetulonia εξαιτίας του μεγάλου αριθμού και της ποικιλομορφίας των φιαλών που έχουν εντοπιστεί σε αυτές τις περιοχές¹³⁹. Πολλές από τις χάλκινες, ασημένιες κι επιχρυσωμένες φιάλες-πίατα με ανάγλυφη διακόσμηση από τους πλούσιους τάφους του 8ου και 7ου αι. π.Χ. στις Praeneste, Caere και Vetulonia θεωρούνται ανατολικής προέλευσης. Χαρακτηρίζονται με το γενικό όρο "φοινικικές" αν και συνδυάζουν πολλά διαφορετικά εικονογραφικά και τεχνοτροπικά στοιχεία της Ανατολής¹⁴⁰. Έτσι, οι φιάλες από τους τάφους της Praeneste και της Caere συχνά φέρουν αιγυπτιακά διακοσμητικά θέματα¹⁴¹: σκαραβαίους με κεφάλι γερακιού ή ανθρώπου, νειλωτικά τοπία, το θρίαμβο του φαραώ εναντίον των εχθρών του (εικ. 84) κλπ. Ωστόσο τα ίδια αγγεία εμφανίζουν ομοιότητες και με ελεφαντοστέινα έργα της Nimrud¹⁴², όπως οι φιάλες από τους τάφους le Pellicie και del Duca της Vetulonia. Μία φιάλη από τον τάφο Bernardini στην Praeneste φέρει μάλιστα φοινικική επιγραφή¹⁴³. Από την άλλη πλευρά, το σχήμα φιάλης με επίπεδη βάση βρίσκει τα πλησιέστερα παράλληλα σε κυπριακές φιάλες, οι οποίες, επίσης, συχνά φέρουν αιγυπτιακά διακοσμητικά μοτίβα (εικ. 85) και χρονολογούνται από τον 8ο αι. π.Χ.¹⁴⁴ Η ανάμιξη στοιχείων

σελ. 179.

¹³⁷ Matthäus (1988), σελ. 289-291. Sprunger, Bartoloni (1977), σελ. 80 και Macnamara (1973), σελ. 23.

¹³⁸ Howes Smith (1984), σελ. 73, 75, 106.

¹³⁹ Howes Smith (1984), σελ. 100-104.

¹⁴⁰ Canciani (1979), σελ. 1-8.

¹⁴¹ Canciani (1979), σελ. 2 και Bissing (1923-24), σελ. 221-223, 226.

¹⁴² Canciani (1979), σελ. 1-2.

¹⁴³ Bissing (1923-24), σελ. 219.

¹⁴⁴ Maxwell-Hyslop (1958), σελ. 164.

διαφορετικής προέλευσης από την Αίγυπτο, τη Μεσοποταμία κλπ. στα παραπάνω ετρουσκικά αγγεία θεωρείται ότι πραγματοποιήθηκε στον κυπρο-φοινικικό χώρο. Από εκεί εισήχθησαν τα στοιχεία αυτά στην Κεντρική Ιταλία. Βέβαια, ανάλογες φιάλες δε λείπουν και από την Κρήτη (στο Ιδαίο Άντρο)¹⁴⁵. Στην Ετρουρία επηρέασαν την ντόπια παραγωγή και αποτέλεσαν αντικείμενο ευρείας απομίμησης¹⁴⁶. Κυπριακής προέλευσης θεωρείται και η φιάλη με λαβές που διακοσμούνται με άνθος λωτού, στον τάφο Bernardini (εικ. 86). Τέτοιες φιάλες είναι χαρακτηριστικές για την Κύπρο (εικ. 87) από τον 11ο αι.π.Χ.¹⁴⁷ Ανάλογα παραδείγματα προέρχονται από το Γόρδιο της Φρυγίας¹⁴⁸, τη Nimrud¹⁴⁹ και την Κρήτη, όπου έχουν εισαχθεί από την Κύπρο¹⁵⁰. Και αυτές τις φιάλες μιμήθηκαν, στη συνέχεια οι τεχνίτες της Ετρουρίας¹⁵¹. Πάλι από την Praeneste προέρχεται χρυσή βαθιά φιάλη με κάθετες ραβδώσεις και πλατύ κάθετο χείλος, διακοσμημένη με παλμέτες φοινικικού τύπου (εικ. 88). Χρονολογείται στο α' μισό του 7ου αι. π.Χ. και βρίσκεται στο μουσείο Victoria and Albert, στο Λονδίνο. Στην Ετρουρία αυτός ο τύπος αγγείου είναι άγνωστος. Η διακόσμηση και το σχήμα της παραπέμπουν στην Εγγύς Ανατολή¹⁵² και ιδιαίτερα στον κυπρο-φοινικικό κόσμο¹⁵³. Η φιάλη της Praeneste μπορεί, πράγματι, να συγκριθεί με μία ασημένια φιάλη από το Κούριο της Κύπρου (εικ. 89) και με πήλινα αγγεία του 700 π.Χ. από τη Nimrud. Στο τέλος του 7ου και στο α' μισό του 6ου αι. π.Χ. χρονολογούνται χάλκινες αβαθείς, ημισφαιρικές φιάλες, που έχουν βρεθεί στα κέντρα της Ν. Ετρουρίας και τη Vetulonia (εικ. 90). Πρόκειται για φιάλες με δακτυλιόσχημες κινητές λαβές, που στα σημεία της ένωσής τους με το αγγείο καταλήγουν σε "διπλό πηνίο"¹⁵⁴. Ανάλογα αγγεία προέρχονται από το χώρο της Μ. Ασίας ενώ συναντιούνται επίσης στην Κύπρο και στην ηπειρωτική Ελλάδα. Πάντως τη μεγαλύτερη αναλογία με τα παραπάνω ετρουσκικά σκεύη παρουσιάζουν φιάλες από το Γόρδιο (εικ. 91) και την Άγκυρα που χρονολογούνται από τον ύστερο 8ο αι. π.Χ.¹⁵⁵. Πιθανό, επομένως, είναι το ενδεχόμενο αυτές οι φιάλες της Ετρουρίας να έχουν εισαχθεί από τη Μ. Ασία. Δεν αποκλείεται όμως να αποτελούν ντόπιες απομιμήσεις αφού όλα τα γνωστά παραδείγματα αυτού του τύπου φιάλης είναι ακόσμητα και δεν έχουν γίνει αναλύσεις για την εξακρίβωση της προέλευσης των μετάλλων, από τα οποία κατασκευάστηκαν¹⁵⁶.

¹⁴⁵ Ström (1971), σελ. 118.

¹⁴⁶ Canciani (1979), σελ. 8, Rathje (1979), σελ. 152-156 και Gjerstad (1946), σελ. 18.

¹⁴⁷ Karageorghis (1983), σελ. 112 κ.ε., Maxwell-Hyslop (1956), σελ. 184 και Gjerstad (1948), σελ. 407.

¹⁴⁸ Matthäus (1985), σελ. 126.

¹⁴⁹ Jacobsthal (1956), σελ. 47,49.

¹⁵⁰ Stampolidis (1990), σελ. 393 και εικ. 23, Boardman (1971), σελ. 6 και Canciani (1970), σελ. 191-196.

¹⁵¹ Cristofani (1987), σελ. 14 και Loschiavo et al (1985), σελ. 1-71.

¹⁵² Hase (1974), σελ. 92.

¹⁵³ Hase (1974), σελ. 96-97.

¹⁵⁴ Camporeale (1969), σελ. 108-109.

¹⁵⁵ Boardman (1980), σελ. 89-90.

¹⁵⁶ Camporeale (1969), σελ. 109.

Από τους τάφους Bernardini και Barberini στην Praeneste, Regolini-Galassi και del Tripode στην Caere (εικ. 92), καθώς και από τον τάφο del Duce στη Vetulonia προέρχονται 6 συνολικά ασημένιες οινοχόες, που χρονολογούνται στο τέλος του 8ου και στον 7ο αι. π.Χ. Αυτές οι οινοχόες έχουν φοινικικό σχήμα: ατρακτοειδές σώμα, τριφυλλόσχημο στόμιο και κάθετη λαβή, που αποτελείται από δύο ενωμένες ράβδους¹⁵⁷. Φοινικικό, όμως, είναι και το μοτίβο διακόσμησης της λαβής στο σημείο ένωσής της με το σώμα του αγγείου. Πρόκειται για μία παλμέττα, η οποία φαίνεται να βλασταίνει μέσα από φύλλα παπύρου. Αυτός ο τύπος αποτελεί αποκλειστικά φοινικική δημιουργία, που κοσμεί μία σειρά ειδών πολυτελείας¹⁵⁸. Ανάλογες οινοχόες εκτός από την Ετρουρία έχουν βρεθεί στην Ισπανία, την Cypria και την Κύπρο (εικ. 93), ενώ υπάρχουν και αρκετές απομιμήσεις τους σε bucchero αγγεία¹⁵⁹. Ως τόπος προέλευσης των 6 ετρουσκικών παραδειγμάτων θεωρείται ο κυπριο-φοινικικός χώρος αφού δεν περιλαμβάνουν μόνο μεμονωμένα ανατολικά στοιχεία αλλά αποπνέουν την πλήρη αφομοίωση των χαρακτηριστικών των αντίστοιχων ανατολικών και μάλιστα των κυπριακών έργων¹⁶⁰. Στον 7ο και τον πρώιμο 6ο αι. π.Χ. χρονολογούνται επίσης χάλκινες οινοχόες στις Tarquinia, Vetulonia, Populonia, Casaglia και σε άλλα ετρουσκικά κέντρα. Πρόκειται για οινοχόες με τριφυλλόσχημο στόμιο, κοντό και φουσκωτό σώμα, χαμηλό πόδι και ταινιόσχημη λαβή με κάθετες ραβδώσεις. Η λαβή στο επάνω μέρος καταλήγει σε οριζόντιο συμπλήρωμα ενώ στα σημεία ένωσής της με το αγγείο επάνω και κάτω διακοσμείται με εγχάρκτη παλμέττα (εικ. 94). Οι οινοχόες αυτές θεωρήθηκαν από τους Jacobsthal¹⁶¹ και Villard¹⁶² ροδιακής προέλευσης εξαιτίας της τεχνοτροπικής και εικονογραφικής ομοιότητάς τους με παραδείγματα από τη ροδιακή-ιωνική περιοχή. Μετά από αναλύσεις των μετάλλων τους και συγκρίσεις με άλλα παραδείγματα από την Κεντρική Ευρώπη φαίνεται πιο πιθανή η άποψη ότι πρόκειται για προϊόντα της Ετρουρίας, που έχουν υιοθετήσει στοιχεία της Ανατολής, όπως το σχήμα της λαβής και τη διακόσμηση με παλμέττες¹⁶³. Ωστόσο δεν μπορεί να αποκλειστεί η πιθανότητα κάποιες από αυτές τις οινοχόες να έχουν εισαχθεί από την Ιωνία ή τη Ρόδο¹⁶⁴.

Από τα περίχωρα του Chiusi προέρχεται ασημένια επιχρυσωμένη σίτουλα (εικ. 95), που χρονολογείται στα μέσα του 7ου αι. π.Χ. Μολονότι φέρει ετρουσκική επιγραφή (εικ. 96) η σίτουλα ανήκει στην τεχνοτροπική και εικονογραφική παράδοση του κυπριο-φοινικικού κόσμου¹⁶⁵. Ως προς το σχήμα της μπορεί να συγκριθεί με τα σκεύη που απεικονίζονται στα

¹⁵⁷ Shefton (1989), σελ. 97.

¹⁵⁸ Shefton (1989), σελ. 98-100.

¹⁵⁹ Camporeale (1962), σελ. 61-65.

¹⁶⁰ Torrell (1981), σελ. 62, Camporeale (1969), σελ. 105 και Camporeale (1962), σελ. 66-68.

¹⁶¹ Jacobsthal (1929), σελ. 198 κ.ε.

¹⁶² Villard (1956), σελ. 42 κ.ε.

¹⁶³ Frey (1964), σελ. 18-26 και Hiller (1964), σελ. 36-37.

¹⁶⁴ Camporeale (1969), σελ. 108.

¹⁶⁵ Canciani (1979), σελ. 6.

ανάγλυφα της Nimrud, την περίοδο βασιλείας του Assurbanipal Β'. Ως προς τη διακόσμηση οι κομμώσεις και τα ενδύματα των μορφών είναι ανάλογα με ασσυριακές παραστάσεις του 8ου αι. π.Χ. Μόνο οι πολεμιστές του τύπου του οπλίτη με κορινθιακό κράνος, που παριστάνονται επίσης στη σίτουλα, ανήκουν στην ελληνική παράδοση¹⁶⁶. Από τη μία πλευρά, λοιπόν, η ετρουσκική επιγραφή της σίτουλας, αλλά και η ισχυρή εικονογραφική και τεχνοτροπική σχέση της με την Ανατολή από την άλλη πλευρά, φανερώνουν πως πρόκειται για έργο που παρήχθηκε στην Ετρουρία, ίσως στην Caere, από ένα μετανάστη καλλιτέχνη, που προέρχεται από τον κυπρο-φοινικικό χώρο¹⁶⁷.

Από τάφο στο Veio προέρχεται ένα χάλκινο ρυτό σε σχήμα κεφαλιού λιονταριού. Άλλο παράδειγμα αυτού του τύπου έχει βρεθεί στο Γόρδιο της Τουρκίας, ενώ ανάλογα ρυτά απεικονίζονται σε ανάγλυφα του Khorsabad. Τα ανάγλυφα αυτά, όπως και το ρυτό της Ετρουρίας, χρονολογούνται στο τελευταίο τέταρτο του 8ου αι. π.Χ.¹⁶⁸ Επίσης, η Strøm αναφέρει ότι ανάλογα ρυτά του 8ου αι. π.Χ. υπάρχουν και στη Σάμο. Δε δίνει όμως γι' αυτά καμμία άλλη πληροφορία¹⁶⁹.

Γ. ΚΟΣΜΗΜΑΤΑ

Οι Ετρούσκοι υιοθέτησαν από την Ανατολή, κυρίως από το τέλος του 8ου και τον 7ο αι. π.Χ. τεχνικές, τύπους και διακοσμητικά θέματα για τα κοσμήματά τους, ενώ δε λείπουν από τους ετρουσκικούς πλούσιους τάφους και εισαγμένα ανατολικά κοσμήματα¹⁷⁰. Δύο τεχνικές, που προέρχονται από την Εγγύς Ανατολή και είναι πολύ διαδεδομένες στην Ανατολική Μεσόγειο εφαρμόζονται, από την περίοδο αυτή, στην ετρουσκική χρυσοχοϊά. Πρόκειται για την τεχνική της κοκκίδωσης, κατά την οποία στη χρυσή επιφάνεια, όσο αυτή είναι ακόμη ζεστή, προσαρμόζονται μικροσκοπικοί κόκκοι χρυσού για να αποδώσουν τις διακοσμητικές παραστάσεις¹⁷¹. Η τεχνική αυτή είναι δημοφιλής στην Ετρουρία ως το τέλος του 7ου αι. π.Χ. οπότε αρχίζει να κυριαρχεί η απλούστερη συρματερή τεχνική, η οποία επίσης είναι ανατολικής σύλληψης¹⁷².

Ασσυριακά, φοινικικά και, γενικά, ανατολικά μοτίβα, όπως ηλιακοί δίσκοι, φτερωτά τέρατα, παλμέττες, γυναικείες μορφές με τη χαρακτηριστική κόμμωση τύπου Hathor κλπ. (εικ. 97), επιλέγονται πολύ συχνά για να διακοσμήσουν τα ετρουσκικά κοσμήματα¹⁷³. Από την άλλη

¹⁶⁶ Sprenger, Bartoloni (1977), σελ. 86.

¹⁶⁷ Canciani (1979), σελ. 6 και Sprenger, Bartoloni (1977), σελ. 87.

¹⁶⁸ Rathje (1979), σελ. 150.

¹⁶⁹ Strøm (1971), σελ. 129.

¹⁷⁰ Martini (1989), σελ. 163.

¹⁷¹ Grant (1980), σελ. 37 και Richardson (1976), σελ. 52.

¹⁷² Richardson (1976), σελ. 52.

¹⁷³ Martini (1981), σελ. 3, Hase (1978), σελ. 1102-1106, Richardson (1976), σελ. 52 και Hase (1971), σελ. 14-15, 18, 21, 37.

πλευρά, διαδήματα και ταινίες στο Vulci ανήκουν σε τύπους της Εγγύς Ανατολής¹⁷⁴. Πολύ κοινά στην Ετρουρία είναι και τα σπειροειδή εξαρτήματα για τα μαλλιά, που επίσης συνδέονται τυπολογικά με την Ανατολή¹⁷⁵. Τα δακτυλιόσχημα ετρουσκικά σκουλαρίκια έχουν μεγάλη αναλογία με αντίστοιχα από τη Λυδία¹⁷⁶, ενώ τα δισκοειδή με δικτυωτή διακόσμηση είναι χαρακτηριστικά για τη Συρία¹⁷⁷. Επίσης, ανάμεσα στους πολλούς και διαφορετικούς τύπους πορπών, που πιστοποιούνται στην Ετρουρία, από τους οποίους οι περισσότεροι συνδέονται με το χώρο της Ιταλίας και της Κεντρικής Ευρώπης, υπάρχουν και πόρπες με διογκωμένα τόξα (εικ. 98). Ορισμένοι ερευνητές έχουν αναζητήσει τα πρότυπα αυτών των πορπών σε παραδείγματα από το Βρόκαστρο της Κρήτης (εικ. 99), που χρονολογούνται στα υπομινωικά και πρωτογεωμετρικά χρόνια¹⁷⁸. Τέλος, τα χρυσά και ασημένια στηθαία (εικ. 100) της Ετρουρίας ανήκουν στην παράδοση της Αιγύπτου και της Μεσοποταμίας¹⁷⁹. Γενικά, θεωρούμε πως τόσο οι ανατολικές τεχνικές, οι οποίες εμφανίζονται στην Ετρουρία πλήρως διαμορφωμένες, όσο και οι πολυάριθμοι ανατολικοί τύποι και τα διακοσμητικά μοτίβα των ετρουσκικών κοσμημάτων υποδηλώνουν την παρουσία στην Ετρουρία μεταναστών χρυσοχόων από την Ανατολή¹⁸⁰.

Πολυάριθμα, βέβαια, είναι και τα καθεαυτό ανατολικά κοσμήματα που εισάγονται στην Ετρουρία μολονότι πολλές φορές διακρίνονται δύσκολα από τις απομιμήσεις τους στα εργαστήρια των Caere, Vetulonia κ.α.¹⁸¹ Στην Ετρουρία, λοιπόν, βρίσκονται σκουλαρίκια από φαγεντιανή¹⁸² και περιδέραια με χάντρες από υαλόμαζα και φαγεντιανή¹⁸³, ορισμένα από τα οποία αντί για χάντρες φέρουν μικροσκοπικά αγαλμάτια Αιγύπτιων θεών. Τόσο το υλικό, όσο και τα διακοσμητικά μοτίβα τέτοιων κοσμημάτων, δηλώνουν σαφώς ότι πρόκειται για εισαγμένα ανατολικά κοσμήματα. Στην Ετρουρία πιστοποιούνται επίσης από το τέλος του 8ου αι. π.Χ. εισαγωγές αιγυπτιακών δακτυλιδιών με σφενδόνη ελλειπτικού σχήματος¹⁸⁴. Πολλοί μελετητές θεωρούν ότι τα εισαγμένα ανατολικά κοσμήματα στην Ετρουρία αποτελούν προϊόντα άμεσου εμπορίου και επαφών με την Ανατολή¹⁸⁵, ενώ άλλοι πιστεύουν πως έφθασαν μέσω της Νότιας Ιταλίας, ιδιαίτερα μέσω των Πιθηκουσών και της Κύμης¹⁸⁶. Οι περιοχές αυτές διαθέτουν, όπως είναι γνωστό, φημισμένα εργαστήρια χρυσοχοΐας και διατηρούν άμεσες επαφές με την Εγγύς Ανατολή¹⁸⁷. Στην πραγματικότητα, οι δύο παραπάνω

¹⁷⁴ Grant (1980), σελ. 161.

¹⁷⁵ Pellegrini (1903), σελ. 264.

¹⁷⁶ Colonna (1961), σελ. 23.

¹⁷⁷ Grant (1980), σελ. 161.

¹⁷⁸ Benton (1953), σελ. 350-351.

¹⁷⁹ Bandinelli, Torelli (1976), κατάλογος αρ. 34.

¹⁸⁰ Sprenger, Bartoloni (1977), σελ. 84.

¹⁸¹ Hase (1978), σελ. 1109.

¹⁸² Richardson (1976), σελ. 46.

¹⁸³ Richardson (1976), σελ. 46 και Camporeale (1969), σελ. 99, 101.

¹⁸⁴ Grant (1980), σελ. 38.

¹⁸⁵ Strøm (1971), σελ. 207-213.

¹⁸⁶ Buchner (1979), σελ. 136-143.

¹⁸⁷ Buchner (1979), σελ. 136. Οι Ευβοείς ίδρυσαν την αποικία των Πιθηκουσών στην

απόψεις δεν είναι αντιφατικές γιατί η Ετρουρία είχε και, προφανώς, αξιοποίησε και τις δύο δυνατότητες επαφής με την Ανατολή, την άμεση όσο και την έμμεση των κέντρων της Νότιας Ιταλίας.

Δ. ΟΠΛΑ

Ορισμένοι μελετητές θεωρούν ότι τα κράνη κωνικού σχήματος, που είναι διαδεδομένα στην Ετρουρία αλλά και σε ολόκληρη την Ιταλία, στον 8ο και τις αρχές του 7ου αι. π.Χ., είναι επηρεασμένα από πρότυπα της Ασσυρίας και της Αρμενίας¹⁸⁸. Πιο ξεκάθαρη είναι η ασσυριακή προέλευση των χάλκινων κυκλικών δίσκων (εικ. 101) που φορούν οι πολεμιστές για να προστατεύουν το στήθος τους (καρδιοφύλακες). Τέτοιοι δίσκοι έχουν βρεθεί κυρίως σε κέντρα της εσωτερικής Ετρουρίας¹⁸⁹. Όμως, από το τέλος του 8ου αι. π.Χ., επικρατούν οι καρδιοφύλακες σε σχήμα οκτάσχημης ασπίδας. Έτσι ένα αιγαιακό σχήμα της Εποχής του Χαλκού, που αναγνωρίζεται και σε ανάγλυφα των Χετταίων, που απεικονίζουν τη μάχη του Qadesh (1286 ή 1275 π.Χ.), συναντάται, τον 8ο αι. π.Χ., στην Ετρουρία όχι πια ως ασπίδα αλλά και πάλι ως μέρος του αμυντικού εξοπλισμού των πολεμιστών¹⁹⁰. Αντίθετα, κυκλικές ασπίδες με διακόσμηση σε ομόκεντρες ζωφόρους (εικ. 102) έχουν βρεθεί σε διάφορα κέντρα της Ετρουρίας, κυρίως στις Praeneste, Caere, Nages και Vetulonia. Ανάλογα παραδείγματα προέρχονται από την Αρμενία (εικ. 103), την Κύπρο, την Κρήτη και την ηπειρωτική Ελλάδα. Γενικά, αυτός ο τύπος ασπίδας θεωρείται ανατολικής έμπνευσης¹⁹¹. Ξίφη με ατρακτοειδή λαβή, που στο επάνω μέρος της καταλήγει σε σφαίρωμα με καμπυλούμενα άκρα (εικ. 104), βρίσκονται στην Ετρουρία από τον 8ο ως το τέλος του 7ου αι. π.Χ. Στην Ανατολή ο ίδιος τύπος συναντάται ήδη από τη 2η χιλιετία π.Χ., αλλά τα παραδείγματα της Ετρουρίας φαίνεται ότι έχουν επηρεαστεί μάλλον από τους πιο απλοποιημένους τύπους της Ανατολίας και της Συρίας της πρώιμης Εποχής του Σιδήρου¹⁹². Επίσης, από τον τάφο Bernardini στην Praeneste προέρχεται εγχειρίδιο με λαβή από ήλεκτρο, η οποία συνδέεται στενά με τις λαβές χάλκινων εγχειριδίων από την Αρμενία, την Περσία και το Luristan¹⁹³. Το γνωστό, κυρίως από τη μινωική Κρήτη αλλά και από την Κύπρο, την Αίγυπτο και την Εγγύς Ανατολή, σχήμα του διπλού πέλεκυ συναντάται και στην Ετρουρία, τον 7ο και 6ο αι. π.Χ.¹⁹⁴ Ως πραγματικό

Ιταλία και τον εμπορικό σταθμό της Al Mina στη Β. Συρία.

¹⁸⁸ Pallottino (1955), σελ. 114-115.

¹⁸⁹ Macnamara (1990), σελ. 27 και Stary (1981), σελ. 31.

¹⁹⁰ Colonna (1991), σελ. 108-112.

¹⁹¹ Stary (1981), σελ. 31-32, Boardman (1980), σελ. 60, Pallottino (1955), σελ. 115-116 και Pellegrini (1903), σελ. 247-248.

¹⁹² Stary (1981), σελ. 27, 29 και Bianchi Bandinelli, Torelli (1976), κατάλογος αρ.5.

¹⁹³ Maxwell-Hyslop (1956), σελ. 161.

¹⁹⁴ Catling (1964), σελ. 88-89, Buchholz (1959), σελ. 26-32 και Hencken (1958), σελ. 268.

αντικείμενο έχει βρεθεί ένα παράδειγμα από σίδηρο στον τάφο del Littore στη Vetulonia, ενώ απεικονίσεις διπλών πελέκεων έχουμε στην επιτύμβια στήλη του Avele Feluske πάλι στη Vetulonia και σε τοιχογραφία από τον τάφο Campana στο Veio¹⁹⁵. Ακόμη, ο πέλεκυς με λεπίδα τραπεζοειδούς σχήματος (εικ. 105), που βρίσκεται κυρίως σε παράκτιες περιοχές της Ετρουρίας, μπορεί να συνδεθεί με περσικά παραδείγματα. Ο τύπος φαίνεται ότι προέρχεται από την περιοχή της Τρωάδας της Εποχής του Χαλκού¹⁹⁶.

Ε. ΑΛΛΑ ΜΕΤΑΛΛΙΝΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ

Στην Ετρουρία, την ανατολίζουσα περίοδο, τρεις είναι οι χαρακτηριστικοί τύποι χάλκινων χαλιναριών αλόγων: οι πιο κοινοί τύποι περιλαμβάνουν το σχήμα αλόγου και υδρόβιου πτηνού, αλλά δημοφιλές είναι και το χαλιναρί με τρεις δακτύλιους στο σχήμα ισόπλευρου τριγώνου, όπου μερικές φορές παρεμβάλλεται η μορφή άνδρα ή πιθήκου. Και οι τρεις αυτοί ετρουσκικοί τύποι χαλιναριών φαίνεται ότι αντιστοιχούν σε τύπους από τις περιοχές του Καυκάσου, της Σκυθίας και του Luristan¹⁹⁷. Με τον Καύκασο συνδέονται και ορισμένα μικρά χάλκινα κουδούνια, που βρίσκονται στην Ετρουρία την ανατολίζουσα περίοδο¹⁹⁸. Οι ετρουσκικές πλατιές ζώνες σε σχήμα ρόμβου (εικ. 106) βρίσκουν τα πλησιέστερα παράλληλα ως προς το μέγεθος και το σχήμα τους στα ύστερα χεττιτικά ανάγλυφα του Carchemish (εικ. 107) και του Sindjirli ενώ και τα διακοσμητικά τους μοτίβα (ερπετά, ηλιακοί δίσκοι κλπ.) έχουν συχνά ανατολική προέλευση¹⁹⁹. Τέλος, η προέλευση ορισμένων από τους τύπους των φημισμένων ετρουσκικών χάλκινων λυχνοστατών (εικ. 108), που χρονολογούνται από τα μέσα του 6ου αι. π.Χ., αν και δεν είναι ξεκάθαρη έχει αναζητηθεί με μεγαλύτερη πιθανότητα στον κυπρο-φοινικικό χώρο²⁰⁰.

ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Οι Ετρούσκοι, που διαθέτουν ήδη μία αναπτυγμένη ντόπια μεταλλοτεχνία εισάγουν την ανατολίζουσα περίοδο μετάλλινα έργα κυρίως από τη Συρία και τον κυπρο-φοινικικό χώρο. Ωστόσο στενή σχέση διακρίνεται και ανάμεσα στα κρητικά και ετρουσκικά ανατολίζοντα μετάλλινα έργα. Το γεγονός αυτό υποδηλώνει ότι οι δύο περιοχές

¹⁹⁵ Buchholz (1959), σελ. 31 σημ. 28.

¹⁹⁶ Maxwell-Hyslop (1956), σελ. 162 και Maxwell-Hyslop (1953), σελ. 79.

¹⁹⁷ Macnamara (1980), σελ. 26-27, Hopkins (1955), σελ. 76-78 και Wiesner (1942), σελ. 406-407.

¹⁹⁸ Wiesner (1942), σελ. 409-410.

¹⁹⁹ Hopkins (1955), σελ. 78-79.

²⁰⁰ Zucca (1989), σελ. 1075, σημ. 21 και Macnamara (1986), σελ. 83.

δέχτηκαν ανάλογες επιρροές από την Ανατολή μέσω και των μεταναστεύσεων Ανατολιτών τεχνιτών. Ανάμεσα στα μετάλλινα έργα, που εισάγουν οι Ετρούσκοι, περιλαμβάνονται και ανατολικά κοσμήματα από πολύτιμα μέταλλα και πιο "εξωτικά" υλικά, όπως το ελεφαντοστό κλπ. Δε διστάζουν εξάλλου να υιοθετήσουν και για τα δικά τους κοσμήματα ανατολικές τεχνικές και διακοσμητικά μοτίβα. Σε πολλές περιπτώσεις τις τεχνικές αυτές φαίνεται ότι τις μαθαίνουν από μετανάστες Ανατολίτες. Επίσης, τα ετρουσκικά όπλα επηρεάζονται συχνά από ανατολικούς τύπους, που έχουν διαδοθεί στο χώρο του Αιγαίου και την ηπειρωτική Ελλάδα. Εκτός, όμως, από τα είδη πολυτελείας φαίνεται ότι και απλούστερα μετάλλινα ετρουσκικά αντικείμενα όπως τα χαλινάρια κλπ. σχετίζονται με ανάλογα ανατολικά έργα. Αυτό δηλώνει συνεχή και άμεση επαφή των Ετρούσκων με τον ανατολικό κόσμο, τον οποίο θα πρέπει να αντιλαμβάνονταν ως κάτι οικείο και όχι τόσο μακρινό ή εξωτικό.

VI. ΜΙΚΡΟΤΕΧΝΙΑ (Χάρτης 6)

Τα έργα της μικροτεχνίας εξαιτίας των πολύτιμων υλικών και των εξεζητημένων τρόπων κατασκευής τους συγκαταλέγονται συνήθως στα είδη πολυτελείας, που "διακινούνται" πολύ. Και στον τομέα αυτό της τέχνης πολυάριθμες είναι οι ανατολικές εισαγωγές στην ετρουσκική αγορά, ενώ σημαντική είναι και η ποσότητα και η ποιότητα των ντόπιων μιμήσεων τους.

A. ΑΓΓΕΙΑ

Σε ετρουσκικούς τάφους του 7ου αι. π.Χ. στις Praeneste, Tarquinia, Vulci κ.α. έχουν βρεθεί γυάλινα μικρά αγγεία, τα οποία είναι φοινικικής πιθανά προέλευσης ή τουλάχιστον έφτασαν στην Ετρουρία με το φοινικικό εμπόριο. Για παράδειγμα, η φιάλη από σκούρο μπλε γυαλί, που βρέθηκε στον τάφο Bernardini στην Praeneste, είναι όμοια με τις γυάλινες φιάλες της Nimrud, που χρονολογούνται από τον 8ο αι. π.Χ.²⁰¹ Εξάλλου ανάλογη φιάλη, που χρονολογείται στα 735-680 π.Χ., έχει βρεθεί και στον τάφο P στη Φορτέτσα της Κρήτης²⁰². Τον 7ο αι. π.Χ. δημιουργείται στην Ετρουρία, μάλλον στην Praeneste, ένα ντόπιο εργαστήριο ίσως από μετανάστες Ανατολίτες τεχνίτες γυαλιού²⁰³. Το εργαστήριο αυτό παράγει γυάλινες χάντρες και μικρά γυάλινα αγγεία με ανώμαλη επιφάνεια.

Αγγεία διαφόρων σχημάτων (αρύβαλλοι, αλάβαστρα, πυξίδια κλπ.) από φαγεντιανή, που έχουν βρεθεί στην Ετρουρία, θεωρούνται φοινικικής προέλευσης, που μιμούνται αντίστοιχα αιγυπτιακά έργα²⁰⁴. Αντίθετα ο Bissing θεωρεί ότι έχουν παραχθεί στη Ρόδο από Αιγύπτιους τεχνίτες²⁰⁵.

²⁰¹ Zucca (1989), σελ. 1073, MacIntosh Turfa (1986), σελ. 87, Grant (1980), σελ. 38 και Bizzari (1965), σελ. 61.

²⁰² Strøm (1971), σελ. 135 και Brock (1957), σελ. 134, πίν. 112 (αρ. 1567).

²⁰³ Barag (1988), σελ. 195, MacIntosh Turfa (1986), σελ. 67, Williams (1986), σελ. 299, Martini (1981), σελ. 22 σημ. 109, Bizzari (1965), σελ. 57-61 και Caputo (1963), σελ. 13-17.

²⁰⁴ Colonna (1981), σελ. 21.

²⁰⁵ Bissing (1941), σελ. 3 κ.ε.

Το πιο γνωστό παράδειγμα της Ετρουρίας αποτελεί το λεγόμενο "αγγείο του Bocchoris" (εικ. 109), από τον ομώνυμο τάφο του 7ου αι. στην Tarquinia. Το αγγείο αυτό μολονότι φέρει το cartouche του Αιγύπτιου φαραώ Bocchoris θεωρείται φοινικικό προϊόν, που μιμείται κάποιο ανάλογο αιγυπτιακό έργο²⁰⁶. Και άλλα αγγεία με το όνομα του Bocchoris έχουν βρεθεί στη φοινικική αποικία της Motya στη Σικελία, όπως και στις Πιθηκούσες, πιθανά ως προϊόντα του φοινικικού εμπορίου²⁰⁷. Τέλος, από το Cerveteri, την Civitavecchia, την Capena και το Vulci προέρχονται αγγεία από φαγεντιανή στο σχήμα γυναικείας μορφής (εικ. 110) ή πιθήκου, που κρατούν μπροστά τους πίθο, στην κορυφή του οποίου στέκεται ένας βάτραχος. Τα αγγεία αυτά χρονολογούνται στον 7ο αι. π.Χ., περιείχαν πιθανά άρωμα και θεωρούνται φοινικικής παραγωγής, ενώ έχουν μεγάλη διάδοση από τη Ρόδο μέχρι και τη Σαρδηνία²⁰⁸.

Αγγεία από αλάβαστρο έχουν βρεθεί σε ετρουσκικούς τάφους του 7ου αι. π.Χ., όπως στον Tumulo di Franchetta στη Vetulonia. Τα αγγεία αυτά θεωρούνται εισαγωγές από κάποιο κέντρο της Μ. Ασίας²⁰⁹. Ωστόσο στην Ετρουρία έχει βρεθεί και ακατέργαστο αλάβαστρο, γεγονός που υποδηλώνει την ύπαρξη και ντόπιας παραγωγής αλαβάστρινων έργων. Την κατασκευή τέτοιων αντικειμένων ίσως δίδαξαν στους Ετρούσκους μετανάστες τεχνίτες από την Ανατολή²¹⁰. Από τον τάφο degli Alari στο Cerveteri προέρχεται μικρό αγγείο, του οποίου ο λαιμός έχει το σχήμα ανθρώπινου κεφαλιού, ενώ η υπόλοιπη επιφάνειά του διακοσμείται με ανάγλυφα γραμμικά σχέδια (εικ. 111). Είναι φτιαγμένο από πέτρα που μοιάζει με το στεατίτη κι έχει ίχνη επιχρύσωσης. Πρόκειται για μοναδικό αγγείο χωρίς παράλληλα. Ωστόσο θεωρείται ότι προέρχεται από τη Δυτική Ασία επειδή το κάτω μέρος του αναπτύσσεται όπως οι βάσεις κίωνων στο Khorsabad. Επίσης, το ανθρώπινο κεφάλι με τα μεγάλα μάτια, τα ενωμένα φρύδια, τη μακριά μύτη και το μικρό στόμα παρουσιάζει πολλές ομοιότητες με τα κεφάλια του ύστερου νεο-ασσυριακού στυλ²¹¹.

B. ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ ΑΠΟ ΕΛΕΦΑΝΤΟΣΤΟ

Πολυάριθμα ελεφαντοστέινα έργα έχουν βρεθεί στους πλούσιους ετρουσκικούς τάφους του 7ου αι. π.Χ., όπως πυξίδες, διακοσμητικά πλακίδια, θήκες, πλήκτρα (εικ. 112), χτένια (εικ. 113) κλπ. Γενικά, η χρήση και οι τεχνικές κατεργασίας του ελεφαντοστού εισάγονται στην Ετρουρία από την Ανατολή, αλλά αυτό δε σημαίνει απαραίτητα ότι όλα τα ελεφαντοστέινα αντικείμενα της Ετρουρίας είναι εισαγμένα²¹². Αντίθετα,

²⁰⁶ Grant (1980), σελ. 125 και Richardson (1976), σελ. 46.

²⁰⁷ MacIntosh Turfa (1986), σελ. 66-67 και Rathje (1979), σελ. 150-152.

²⁰⁸ Rathje (1979), σελ. 174 και Rathje (1976), σελ. 100.

²⁰⁹ Macnamara (1990), σελ. 23, εικ. 21c.

²¹⁰ Cristofani (1987), σελ. 14.

²¹¹ Rathje (1979), σελ. 171-174.

²¹² MacIntosh Turfa (1986), σελ. 67, Bianchi Bandinelli, Torelli (1976), κατάλογος αρ.

πρέπει να υπήρχαν κι ετρουσκικά εργαστήρια ελεφαντοστού, όπως φανερώνει και η εύρεση ακατέργαστου ελεφαντόδοντου στη Vetulonia. Σε αυτά τα εργαστήρια φαίνεται ότι δούλεψαν μετανάστες τεχνίτες από την Ανατολή, οι οποίοι δίδαξαν στους ντόπιους την κατεργασία ενός υλικού μέχρι τότε ξένου σε αυτούς²¹³.

Γ. ΣΦΡΑΓΙΔΕΣ

Οι σκαλιστές σφραγίδες, που χρησιμοποιούνται και ως κοσμήματα, γίνονται δημοφιλείς στην Ετρουρία μόλις στον 6ο αι. π.Χ. Τα πρωιμότερα παραδείγματα είναι εισαγωγές από την Ιωνία και μόνο στο τέλος του αιώνα αρχίζουν να κατασκευάζονται τέτοιες σφραγίδες και στην Ετρουρία²¹⁴. Ωστόσο, ήδη από το τέλος του 8ου αι. π.Χ. έχουν φτάσει στις Tarquinia, Falerii, Vetulonia και Montalcino σφραγίδες από ημιπολύτιμες πέτρες χαρακτηριστικών ανατολικών τύπων. Πρόκειται για σφραγίδες του τύπου "παίκτη λύρας" (εικ. 114), που προέρχονται από την Κιλικία ή τη Β. Συρία και διαδίδονται στην Ετρουρία πιθανά μέσω των ευβοϊκών αποικιών της Ν. Ιταλίας στις οποίες είναι πολύ αγαπητές²¹⁵.

Δ. ΣΚΑΡΑΒΑΙΟΙ

Τα μικροαντικείμενα αυτά, που προέρχονται από την Αίγυπτο και τη φοινικική περιοχή, είναι πολύ αγαπητά στην αρχαιότητα ως κοσμήματα, φυλαχτά κλπ. και έχουν ευρεία διάδοση. Πολλοί σκαραβαίοι και σκαραβοειδή έχουν βρεθεί και σε ετρουσκικούς τάφους στο Veio, την Tarquinia, το Vulci και τη Vetulonia, που χρονολογούνται από το τέλος του 8ου αι. π.Χ.²¹⁶

Ε. ΠΕΡΙΑΠΤΑ

Από τάφο στο Cerveteri προέρχονται 5 μικρά περιάπτα από φαγεντιανή, τα οποία έχουν κατασκευαστεί με τη δικτυωτή τεχνική και διακοσμούνται με το μοτίβο γονατιστού άνδρα ή ιερού ζώου (εικ. 115).

---

39 και Richardson (1976), σελ. 57.

²¹³ Rizzo (1989), σελ. 156, MacIntosh Turfa (1986), σελ. 67, Martini (1981), σελ. 8, Rathje (1979), σελ. 165-167, Sprenger, Bartoloni (1977), σελ. 88-89, Martelli-Cristofani (1973), σελ. 97-120 και Huls (1957), σελ. 208.

²¹⁴ Grant (1980), σελ. 56 και Richardson (1976), σελ. 122.

²¹⁵ Rathje (1979), σελ. 170-171, Rocca (1977), σελ. 376 και Boardman, Buchner (1986), σελ. 25-26, 82

²¹⁶ Grant (1980), σελ. 44, 161, Martini (1981), σελ. 19 και Camporeale (1969), σελ. 100.

Πρόκειται για χαρακτηριστικό τύπο περιάπτων της Αιγύπτου, τα οποία μιμούνται τα όστρακα *cypraea moneta*. Έξω από την Αίγυπτο τα περιάπτα αυτά είναι πολύ σπάνια. Εκτός από το Cerveteri έχουν βρεθεί μόνο σε τάφους του 7ου αι. π.Χ. στην Καρχηδόνα²¹⁷.

---

²¹⁷ Rathje (1979), σελ. 174, 176.

VII. ΑΛΛΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΠΡΟΪΟΝΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΤΡΟΥΡΙΑ (Χάρτης7)

Εκτός από τις κοινότερες κατηγορίες αντικειμένων της Ετρουρίας, όπου είδαμε τις ανατολικές εισαγωγές και επιρροές, υπάρχουν και ορισμένα πιο ασυνήθιστα αντικείμενα, που εισάγονται την ανατολιζούσα περίοδο στον ετρουσκικό κόσμο.

A. ΑΥΓΑ ΣΤΡΟΥΘΟΚΑΜΗΛΟΥ

Σε τάφους του 7ου και 6ου αι. π.Χ. στις Ρώμη, Palo, Caere, Tarquinia, Vetulonia κ.α. έχουν βρεθεί ακέραια, αλλά και τμηματικά σωζόμενα αυγά στρουθοκαμήλου ακόσμητα ή διακοσμημένα με γραπτά και πιο συχνά με εγχάρakta μοτίβα.²¹⁸ Τα αυγά αυτά, που χρησίμευαν με την προσθήκη λαιμού και λαβών πιθανά ως αγγεία, προέρχονται από την Αίγυπτο και τον φοινικικό κόσμο, όπου αποτελούσαν κύριο στοιχείο της ταφικής πρακτικής²¹⁹. Ωστόσο, με βάση στυλιστικές συγκρίσεις της διακόσμησής τους, φαίνεται ότι ορισμένα από εκείνα που βρέθηκαν στην Ετρουρία, για παράδειγμα 4 από το Vulci σήμερα στο Βρετανικό Μουσείο (εικ. 116), δεν είναι εισαγμένα, αλλά έχουν κατασκευαστεί στην Ετρουρία, ίσως στο ίδιο το Vulci, από κάποιον Ανατολίτη τεχνίτη²²⁰.

B. ΘΑΛΑΣΣΙΑ ΟΣΤΡΕΑ TRIDACNA SQUAMOSA

Θαλάσσιο όστρεο με εγχάρκτη διακόσμηση και ανάγλυφο ανθρώπινο κεφάλι στο σημείο ένωσης των δύο κελύφων του (εικ. 117)

²¹⁸ MacIntosh Turfa (1986), σελ. 66-67, Bianchi Bandinelli, Torelli (1976), κατάλογος αρ. 64, Camporeale (1969), σελ. 102 και Torelli (1965), σελ. 334-338.

²¹⁹ MacIntosh Turfa (1986), σελ. 66-67, Rathje (1986), σελ. 400, Giant (1980), σελ. 38, 161, Rathje (1979), σελ. 176 και Astruc (1956).

²²⁰ Macnamara (1990), σελ. 24 και Rathje (1986), σελ. 399.

προέρχεται πιθανά από το Vulci και χρησίμευε ως θήκη για καλλυντικά²²¹. Τέτοια φυσικά όστρακα υπάρχουν στην Ερυθρά Θάλασσα και τον Ινδικό Ωκεανό. Ως διακοσμημένα αντικείμενα έχουν βρεθεί στη Συρο-Παλαιστίνη, τη Μεσοποταμία, την Αίγυπτο, την Κυρήνη, τις ακτές της Μικράς Ασίας, τα νησιά του Αιγαίου και την Κυρίως Ελλάδα. Σύμφωνα με τη στυλιστική ανάλυση της διακόσμησής τους θεωρούνται φοινικικά προϊόντα του α' μισού του 7ου αι. π.Χ. Στην ομάδα αυτή πρέπει να ανήκει και το παράδειγμα από το Vulci²²². Ανάλογα θαλάσσια όστρεα προέρχονται και από τον τάφο Montagnola στο Quinto Fiorentino της Β. Ετρουρίας²²³.

Γ. ΘΥΜΙΑΜΑ

Σε ένα τάφο του 7ου αι. π.Χ. στην Populonia βρέθηκε καμένο οργανικό υλικό, που έχει ερμηνευθεί ως θυμίαμα²²⁴. Το θυμίαμα αυτό παράγεται μόνο στην περιοχή της Ερυθράς Θάλασσας και από εκεί πιθανά εισήχθηκε στην Ετρουρία²²⁵.

---

²²¹ Stucky (1974), σελ. 1.

²²² Macnamara (1990), σελ. 24, Rathje (1986), σελ. 393-394 και Macintosh Turfa (1986), σελ. 67.

²²³ Macintosh Turfa (1986), σελ. 67 και Caputo (1982), σελ. 58-72.

²²⁴ Passerini (1934), σελ. 329-330.

²²⁵ Macintosh Turfa (1986), σελ. 67 και Van Beek (1960), σελ. 70-95.

ΣΥΜΠΙΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τα περισσότερα εισαγμένα αντικείμενα από την Ανατολή έχουν βρεθεί στα πιο σημαντικά παράκτια κέντρα της Ετρουρίας, όπως στις Tarquinia, Vulci, Vetulonia κλπ. Αυτό φανερώνει ότι ο θαλάσσιος ήταν ο δημοφιλέστερος εμπορικός δρόμος, αν και όχι ο μοναδικός, αφού πολλά αντικείμενα έφτασαν και σε κέντρα της ενδοχώρας (Magzabotto, Bologna κλπ.) μέσω του βορρά. Με ποιο τρόπο ταξιδεύουν ως την Ετρουρία τα ανατολικά προϊόντα; Ορισμένα αντικείμενα έρχονται κατευθείαν από την Ανατολή με το εμπόριο των Φοινίκων, των Ελλήνων αλλά και των ίδιων των Ετρούσκων, οι οποίοι ταξιδεύουν ως τα λιμάνια της Συρίας κ.α. Κάποια άλλα φτάνουν στην Ετρουρία μέσω της διακίνησής τους στα ελληνικά κέντρα, την Καρχηδόνα, τη Νότια Ιταλία, γενικά τη Δυτική Μεσόγειο αλλά και την Κεντρική Ευρώπη. Επίσης, σημαντικό παράγοντα αποτελούν οι μετακινήσεις καλλιτεχνών από την Ανατολή προς τον ετρούσκικο κόσμο και τη σφαίρα επιρροής του. Η επίδραση των ανθρώπων αυτών είναι αισθητή κυρίως στην εισαγωγή διακοσμητικών μοτίβων, κατασκευαστικών τεχνικών κλπ. και λιγότερο τελειωμένων προϊόντων²²⁶. Άλλο σημαντικό ερώτημα αποτελεί το πότε φτάνουν τα πρώτα ανατολικά αντικείμενα στην Ετρουρία. Γενικά, θεωρείται ότι τις πρωιμότερες ανατολικές εισαγωγές στην Ετρουρία αποτελούν, κατά τη διάρκεια του 8ου αι. π.Χ., αγαλμάτια από φαγεντιανή, περίσπτα και σκαραβαίοι αιγυπτιακού τύπου²²⁷. Πρόκειται, δηλαδή, για μικροαντικείμενα καλλιπτισμού κλπ., που ίσως δεν είναι προϊόντα οργανωμένου εμπορίου με προορισμό την Ετρουρία, αλλά αποτελούν δώρα ή κειμήλια. Σε αντάλλαγμα πάντως για τις εισαγωγές από την Ανατολή οι Ετρούσκοι πρόσφεραν κατά πάσα πιθανότητα μέταλλα από τα πολύ πλούσια κοιτάσματα, που διέθεταν στη ΒΔ κυρίως ζώνη της χώρας τους.

---

²²⁶ Brendel (1978), σελ. 116.

²²⁷ Rathje (1979), σελ. 179.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΓΕΝΙΚΗ

- Akurgal (1976): E. Akurgal, *Die Kunst der Hethiter*, München, 1976 (2η έκδοση)
- Akurgal (1961): E. Akurgal, *Die Kunst Anatoliens*, Berlin, 1961
- Akurgal (1959): E. Akurgal, "Urartäische Kunst", *Anatolia* 4 (1959), 77-114
- Bianchi Bandinelli, Torelli (1976): R. Bianchi Bandinelli, M. Torelli, *L' Arte dell' antichità classica - Etruria*. Roma, Torino, 1976
- Boardman (1980): J. Boardman, *The Greek Overseas*, London, 1980 (2η έκδοση)
- Bonfante (1986): L. Bonfante (ed.), *Etruscan Life and Afterlife*, Detroit, 1986
- Brendel (1978): Ot. Brendel, *Etruscan Art*, New York, 1978
- Camporeale (1969): G. Camporeale, *I commerci di Vetulonia in età orientalizzante*, Firenze, 1969
- Cristofani (1987): M. Cristofani, *Saggi di storia etrusca arcaica*, Roma, 1987
- Grant (1980): M. Grant, *The Etruscans*, New York, 1980
- Macnamara (1990): E. Macnamara, *The Etruscans*, London, 1990
- Macnamara (1973): E. Macnamara, *Everyday life of the Etruscans*, London, 1973
- Montelius (1904): O. Montelius, *La civilisation primitive en Italie depuis l' introduction des métaux*, II, Stockholm, 1904
- Pallottino (1990): M. Pallottino, *Etruscologia*, Milano, 1990 (7η έκδοση)
- Pallottino (1956): M. Pallottino, *Etruskische Kunst*, Zürich, 1956

- Rathje (1979): A. Rathje, "Oriental Imports in Etruria in the Eighth and Seventh Centuries B.C.: Their Origins and Implications", *Italy Before the Romans*, London, 1979, 145-183
- Richardson (1976): E. Richardson, *The Etruscans, their Art and Civilization*, The University of Chicago Press, 1976 (2η έκδοση)
- Schade (1988): G. Schade (επιμ.), *Die Welt der Etrusker*, Staatliche Museen zu Berlin, 1988
- Sorrentino (1990): G. Sorrentino, *The Etruscans in the Museums of Rome*, Rome, 1990
- Sprenger, Bartoloni (1977): M. Sprenger, G. Bartoloni, *Die Etrusker, Kunst und Geschichte*, München, 1977
- Steingräber (1981): St. Steingraber, *Etrurien*, München, 1981
- Torelli (1981): M. Torelli, *Storia degli Etruschi*, Bari, 1981
- von Vacano (1960): Ot. - W. von Vacano. *The Etruscans in the ancient world*, London, 1960 (μετάφραση από τα γερμανικά S. Ann Ogilvie)

I . APXITEKTONIKH

- Åkerström (1934): Ak. Åkerström, *Studien über die etruskischen Gräber*, Lund, 1934
- Bass (1963): G. Bass, "Mycenaean tombs in Halicarnassus", *AJA* 68 (1963), 353-361
- Bean, Cook (1955): G. Bean, J. Cook, "The Halicarnassus peninsula", *BSA* 60 (1955), 85-171
- Boehlau, Schefold (1940): J. Boehlau, K. Schefold, *Larisa am Hermos, die Ergebnisse der Ausgrabungen, 1902-34, Band I: Die Bauten*, Berlin, 1940
- Bonghi Jovino (1991): M. Bonghi Jovino, "Osservazioni sui sistemi di costruzione a Tarquinia: tecniche locali ed impiego del 'muro a pilastri' fenicio", *ArchCl* XLIII (1991), 171-191
- Bosanquet (1901-2): R. Bosanquet, "Excavations at Praesos I", *BSA* 8 (1901-2), 231-270
- Cataldi, Boitani (1978): M. Cataldi, F. Boitani, *Etruscan Cities*, London, 1978
- Ciasca (1962): A. Ciasca, *Il capitello detto eolico in Etruria*, Firenze, 1962
- Claude, Schaeffer (1951): F. Claude, A. Schaeffer, "Recherches archeologiques a Ras Shamra - Ugarit", *Syria* 28 (1951), 1-21

- Demargne (1974): P. Demargne, *Fouilles de Xanthos. V: Tombes - maisons, tombes rupestres et sarcophages*, Paris, 1974
- Dragendorff (1903): H. Dragendorff, *Thera II, Theraeische Graeber*, Berlin, 1903
- Elayi (1980): J. Elayi, "Remarques sur un type de mur phénicien", *Rivista di Studi Fenici*, VIII, 2 (1980), 167-180
- Evans (1964): A. Evans, *The Palace of Minos at Knossos*, IV, New York, 1964
- Evans (1901): A. Evans, "Mycenaean tree and pillar cult", *JHS* 21 (1901), 99-204
- Gardner (1888): F. Gardner, *Naukratis II*, Cairo, 1888
- Hanfmann (1983): G. Hanfmann, *Sardis from Prehistoric to Roman Times, Results of the Archaeological Exploration of Sardis 1958-1975*, London, 1983
- Hood (1960): S. Hood, "Tholos tombs of the Aegean", *Antiquity* 34 (1960), 166-176
- Karo (1926): G. Karo, "Kuppelgrab", *Reallexikon der Vorgeschichte*, VII, Berlin, 1926, 191-196
- Karo (1920 -21): G. Karo, "Orient und Hellas in archaischer Zeit", *AM* 45 (1920-21), 106-156
- Kasper (1970): S. Kasper, "Eine Nekropole nordwestlich von Soma", *AA* 85 (1970), 71-83
- Maiuri (1923 - 24): A. Maiuri, "Jalisos", *Annuario* 6-7 (1923-24), 83-341
- Mansuelli (1966): G. Mansuelli, *Etruria and Early Rome*, London, 1966 (2η έκδοση)
- Müller-Karpe (1980): H. Müller-Karpe, *Handbuch der Vorgeschichte* IV/3, München, 1980
- Παπαχατζής (1978): Ν. Παπαχατζής, *Μυκήνες-Επίδαυρος-Τίρυνθα-Ναύπλιο*, Αθήνα, 1978
- Paton, Myres (1896): W. Paton, J. Myres, "Karian sites and inscriptions", *JHS* 16 (1896), 188-171
- Pelon (1976): O. Pelon, *Tholoi, tumuli et cercles funéraires*, Paris, 1976
- Perrot, Chippiez (1890): G. Perrot, C. Chippiez, "Perse-Phrygie-Lydie et Carie-Lycie", *Histoire de l' art dans l' antiquite*, V, Paris, 1890
- Philips, Nielsen (1976): K. Philips, E. Nielsen, "Poggio Civitate (Siena)", *Nsc* 30 (1976), 113-148
- Philips (1972): K. Philips, "Bryn Mawr College Excavations in Tuscany, 1971", *AJA* 76 (1972), 249-255, πίν. 49-51
- Pini (1968): I. Pini, *Beiträge zur minoischen Gräberkunde*, Wiesbaden, 1968

- Prayon (1989): Fr. Prayon, "L' architettura funeraria etrusca. La situazione attuale delle ricerche e problemi aperti", *Atti del Secondo Congresso Internazionale Etrusco, Firenze 26 Maggio-2 Giugno 1985*, I, Roma, 1989, 441-449
- Prayon (1975): Fr. Prayon, *Frühetruskische Grab-und Hausarchitektur*, Röm.Mitt. Beiheft 22, Heidelberg, 1975
- Schaeffer (1939): Cl. Schaeffer, *Ugaritica*, I, Paris, 1939
- Stopponi (1985): S. Stopponi, *Case e palazzi d' Etruria*, Milano, 1985
- Torelli (1983): M. Torelli, "Polis e «palazzo» Architettura, ideologia e artigianato greco in Etruria tra VII e VI sec. a. C.", *Architecture et société. Actes du Colloque par la centre national de la recherche scientifique et l' École française de Rome, Rome 2-4 decembre 1980*, Rome, 1983, 471-492
- Torelli (1977): M. Torelli, "Il santuario greco di Gravisca", *La Parola del Pasato* 32 (1977), 398-458
- Τσιμποπούλου (1987): M. Τσιμποπούλου, "Τάφοι της πρώιμης εποχής του Σιδήρου στην Ανατολική Κρήτη", *Ειλαπίνη. Τόμος Τιμητικός για τον Ν. Πλάτωνα I - II*, Ηράκλειο, 1987, 253-269
- Τσιμποπούλου (1984): M. Τσιμποπούλου, "Τάφοι της πρώιμης εποχής του Σιδήρου στην Ανατολική Κρήτη. Συμπλήρωμα", *ΑΔ* 39 (1984), Μέρος Α' Μελέτες, 232-245
- Westholm (1941): Al. Westholm, "Built tombs in Cyprus", *Opuscula Archaeologia* 2 (1941), 29-58

II. ΠΛΑΣΤΙΚΗ

- Agostino (1991): Br. d' Agostino, "Dal palazzo alla tomba. Percorsi della imagerie etrusca arcaica", *ArchCl* XLIII (1991), 223-235
- Amandry (1958): P. Amandry, "Objects orientaux en Grèce et en Italie aux VIIIe et VIIe siècles avant J.-C.", *Syria* 35 (1958), 73-109
- Bartoloni et al.(1987): G. Bartoloni, F. Buranelli, V. d' Atri, A. de Santis, *Le urne a capanna rinvenute in Italia*, Roma, 1987
- Bianchi Bandinelli (1972): R. Bianchi Bandinelli, "Qualche osservazione sulle statue acroteriali di Poggio Civitate (Tuscanura)", *DArch* 6 (1972), 236-247, εικ. 1-4

- Bianchi Bandinelli (1925): R. Bianchi Bandinelli, "Clusium: Ricerche archeologiche e topografiche su Chiusi e il suo territorio in età etrusca", *MonAnt* 30 (1925), 209-552
- Bonfante Warren (1965): L. Bonfante Warren, "Riflessi di arte cretese in Etruria", *Studi in onore di Luisa Banti*, Roma, 1965, 81-87
- Bossert (1951): H. Bossert, *Altsyrien*, Tübingen, 1951
- Bossert (1942): H. Bossert, *Altanatolien*, Berlin, 1942
- Buranelli (1985): Fr. Buranelli, *L'urna calabresi di Cerveteri*, Roma, 1985
- Colonna (1961): G. Colonna, "La ceramica etrusco-corinzia e la problematica storica dell'orientalizzante recente in Etruria", *ArchCl* 13 (1961), 9-25
- Cristofani (1985): M. Cristofani, *I Bronzi degli Etruschi*, Novara, 1985
- Dentzer (1982): J. Dentzer, *Le motif du banquet couché dans le Proche Orient et le monde grec du VIIème au VIème siècle avant J.C.*, Rome, 1982
- Evans (1928): A. Evans, *The Palace of Minos at Knossos*, II, 1, New York, 1928
- Hase (1974): Fr.-W. von Hase, "Eine unbekannte etruskische Sitzstatuette in Massa Marittima", *Marburger Winckelmann Programm*, 1974, 16-23
- Haynes (1989): S. Haynes, "Muliebris certaminis laus: bronze documents of a changing ethos", *Atti del Secondo Congresso Internazionale Etrusco, Firenze 26 Maggio-2 Giugno 1985*, III, Roma, 1989, 1395-1405
- Hopkins (1955): C. Hopkins, "Oriental Evidence for early Etruscan Chronology", *Berytus* 11,2 (1955), 75-84
- Hus (1959): A. Hus, "Quelques cas de rapports directs entre Etrurie, Cappadoce e Syrie du Nord, vers 600 a.C.", *Mélanges de l'École Française de Rome LXXI* (1959), 7-42
- Macintosh (1974): J. Macintosh, "Representations of furniture on the frieze plaques from Poggio Civitate (Murlo)", *RM* 81 (1974), 15-40
- Maggiani (1991): A. Maggiani, "Un nuovo bronzetto del tipo 'swordsmen' da Volterra", *ArchCl* XLIII (1991), 985-999
- Mavriyannaki (1975): E. Mavriyannaki, "Modellini fittili di costruzioni circolari dalla Creta minoica", *Studi micenei ed egeo-anatolici XV* (1975), 161-170
- Pallottino (1950): M. Pallottino, "Il grande acroterio femminile di Veio", *ArchCl* 2 (1950), 122-179

- Prayon (1975-76): Fr. Prayon, "L' Oriente e la statuaria etrusca arcaica", *Colloqui del Sodalizio 5* (1975-76), 165-172, πιν. XXXVIII-XXXIX
- Richardson (1983): E. Richardson, *Etruscan votive bronzes. Geometric, Orientalizing and Archaic*, Mainz am Rhein, 1983
- Richardson (1962): E. Richardson, "The Recurrent Geometric in the Sculpture of Central Italy and its Bearing on the Problem of the Origin of the Etruscans", *Memoirs of the American Academy in Rome 27* (1962), 153-198
- Rutkowski (1968): B. Rutkowski, "The origin of the Minoan coffin", *BSA 63* (1968), 219-227
- Smith (1942): S. Smith, "The Greek trade at Al Mina", *Antiquaries Journal 22* (1942), 87-112
- Steingräber (1979): St. Steingräber, *Etruskische Möbel*, Rom, 1979
- Wiesner (1942): I. Wiesner, "Zur orientalisierenden Periode der Mittelmeerkulturen", *AA 1942*, 391-460

III . ΚΕΡΑΜΕΙΚΗ

- Acquisitions (1976): "Acquisitions 1975", *Muse 10* (1976). 26-27
- Adamesteanu et al.(1975): D. Adamesteanu, D. Mertens, F. d' Andria, "Metaponto I", *NSc. 29* (1975)
- Åkerström (1943): Åk. Åkerström, *Der geometrische Stil in Italien; archäologische Grundlagen der frühesten historischen Zeit Italiens*, Lund, 1943
- Albizzati (1925): C. Albizzati, *Vasi antichi dipinti del Vaticano*, Roma, 1925
- Antiken (1971): *Antiken aus dem Akademischen Kunstmuseum Bonn*, Düsseldorf, 1971 Führer des Rheinischen Landesmuseums in Bonn
- Beazley, Magi (1939): J. Beazley, F. Magi, *La raccolta Benedetto Guglielmi nel Museo Gregoriano Etrusco*, I, Vaticano, 1939
- Beazley et al.(1931): J. Beazley, H. Payne, E. Price, *Corpus Vasorum Antiquorum. Oxford*, 2, Oxford, 1931
- Blakeway (1932-33): A. Blakeway, "Prolegomena to the study of Greek commerce with Italy, Sicily and France in the Eighth and Seventh centuries B.C.", *BSA 33* (1932-33), 170-208

- Boitani-Visentini (1978): Fr. Boitani-Visentini, "Le ceramiche decorate di importazione greco-orientale di Gravisca", *Lès céramiques de la Grèce de l' Est et leur diffusion en Occident*, 6-9 Jouillet 1976, Centre Jean Bérard: Institut Français de Naples, Naples-Paris, 1978, 216-222
- Boardman (1967): J. Boardman, *Excavations in Chios 1952-1955*, Oxford, 1967
- Boardman (1965): J. Boardman, "Tarsus, Al Mina and Greek Chronology", *JHS* 85 (1965), 5-15
- Canciani (1974): F. Canciani, *Corpus Vasorum Antiquorum. Tarquinia*, 3, Roma, 1974
- Canciani (1966): F. Canciani, *Corpus Vasorum Antiquorum. Heildeberg*, 3, München, 1966
- Coldstream (1982): J. Coldstream, "Some problems of Eighth-century pottery in the West seen from the Greek angle", *La céramique grecque ou de tradition grecque au VIIIe siècle en Italie centrale et meridionale*, Naples, 1982, 21-37
- Coldstream (1968): J. Coldstream, *Greek Geometric Pottery. A survey of ten local styles and their chronology*, London, 1968
- Colonna (1977): G. Colonna, "Scavi e scoperte. Cerveteri", *Studi Etruschi* 45 (1977), 443
- Colonna (1974): G. Colonna, "I Greci di Adria", *Rivista storica dell' antichità* 4 (1974), 1-21
- Colonna (1968): G. Colonna, "Su alcuni frammenti vascolari da Caere con iscrizioni dipinte", *Studi Etruschi* 36 (1968), 451-453
- Colonna (1961): G. Colonna, "Il ciclo etrusco-corinzio dei rosoni. Contributo alla conoscenza della ceramica e del commercio vulcente", *Studi Etruschi* 29 (1961), 47-88
- Colonna di Paolo, Colonna (1970): E. Colonna di Paolo, G. Colonna, *Castel d' Asso*, Roma, 1970
- Cook (1989): R. Cook, "East Greek influences on Etruscan vase-painting", *La Parola del Passato* 44 (1989), 161-173
- Cook (1981): R. Cook, "The Swallow painter and the Bearded Sphinx painter", *AA* 26 (1981), 454-461
- Cook (1949): R. Cook, "The Distribution of Chiot Pottery", *BSA* 44 (1949), 154-161
- Cristofani, Bonamici (1972): M. Cristofani, M. Bonamici, "Contributi alla classificazione più antico bucchero decorato a rilievo", *Studi Etruschi* 40 (1972), 75-114

- De Ruyt (1964-65): F. De Ruyt, "Saggi e scoperte della missione belga nella necropoli etrusca di Castro", *RendPontAcc* 37 (1964-65), 63-81
- Fairbanks (1928): A. Fairbanks, *Catalogue of the Greek and Etruscan Vases, I, Museum of Fine Arts, Boston, Cambridge*, 1928
- Falchi (1891): I. Falchi, *Vetulonia e la sua necropoli antichissima*, Firenze, 1891
- Falchi (1887): I. Falchi, "Vetulonia", *NSc*.1887, 471-531, πιν. XIV-XIX
- Falconi Amorelli (1971): M.-T. Falconi Amorelli, "Materiali archeologici da Vulci", *Studi Etruschi* 39 (1971), 193-211
- Falconi Amorelli (1966): M.-T. Falconi Amorelli, "Rivista di epigrafia etrusca.Volcii", *Studi Etruschi* 34 (1966), 318-321
- Finarte (1970): *Finarte, Asta di oggetti archeologici*, Milano, 1970
- Furtwängler (1885): A. Furtwängler, *Königliche Museen zu Berlin, Beschreibung der Vasensammlung im Antiquarium*. Berlin, 1885
- Giglioli (1924): G. Giglioli, "Vignanello. Nuovi scavi nella città e nella necropoli", *NSc*. 1924, 179-263
- Giglioli, Bianco (1965): G. Giglioli, V. Bianco, *Corpus Vasorum Antiquorum. Musei Capitolini*, 2, Roma, 1965
- Giuliano (1975α): A. Giuliano, "Il pittore delle Rondini", *Prospettiva* 3 (1975), 4-8
- Giuliano (1975β): A. Giuliano, "Una oinochoe greco-orientale nel Museo di Villa Giulia", *Bd'A LX* (1975), 165-167
- Giuliano (1969): A. Giuliano, "Osservazioni sulle pittore della 'tomba dei Tori' a Tarquinia", *Studi Etruschi* 37 (1969), 3-26
- Giuliano (1963): A. Giuliano, "Un pittore a Vulci nella II metà del VII sec.a.C.", *JDI* 78 (1963), 183-199
- Gjerstad (1960α): E. Gjerstad, *Early Rome*, III Lund, 1960
- Gjerstad (1960β): E. Gjerstad, "Pottery types. Cypro-geometric to cypro-classical", *Opuscula Atheniensia* 3 (1960), 105-122, εικ.1-16
- Gjerstad (1959-60): E. Gjerstad, "Scavo stratigrafico a S. Omobono", *BullCom* 77 (1959-60). 33-108, πιν. i-IV
- Gsell (1891): S. Gsell, *Fouilles dans la nécropole de Vulci*, Paris, 1891
- Hanfmann (1936): G. Hanfmann, *Altetruskische Plastik*, I, Stuttgart, 1936
- Hemelrijk (1984): J. Hemelrijk, *The Caeretan Hydriae*, Mainz, 1984
- Hencken (1968): H. Hencken, *Tarquinia, Villanovans and early Etruscans*, Cambridge, 1968

- Hoffmann, Buchholz (1969): H. Hoffmann, H. Buchholz, "Erwerbungsbericht des Kunst und Gewerbe Hamburg 1963-69", *AA* 1969, 318-377
- Hölscher (1975): F. Hölscher, *Corpus Vasorum Antiquorum. Würzburg*, 1, München, 1975
- Johnston (1975): A. Johnston, "Rhodian Readings", *BSA* 70 (1975), 145-167
- Καρδάρá (1963): Χρ. Καρδάρá, *Ροδιακή Αγγειογραφία*, Αθήνα, 1963
- Kunisch (1971): N. Kunisch, *Corpus Vasorum Antiquorum. Berlin*, 4, München, 1971
- Lerici (1960): C. Lerici, *Nuove testimonianze dell' arte e della civiltà etrusca*, Milano, 1960
- Levi (1927-29): D. Levi, "Arkades", *Annuario* 10-12 (1927-29)
- MacIntosh Turfa (1977): J. MacIntosh Turfa, "Evidence for Etruscan-Punic relations", *AJA* 81 (1977), 368-374
- Martelli-Cristofani (1978): M. Martelli-Cristofani, "La ceramica greco-orientale in Etruria" *Lès céramiques de la Grèce, de l' Est et leur diffusion en Occident*, 6-9 *Jouillet* 1976, *Centre Jean Bérard: Institut Français de Naples*, Naples-Paris, 1978
- Martelli-Cristofani (1973): M. Martelli-Cristofani, *Corpus Vasorum Antiquorum. Gela*, 2, Roma, 1973
- Materiali (1966): *Materiali di antichità varia, V, Concessioni alla Fondazione Lerici, Cerveteri*, Roma, 1966
- Materiali (1964α): *Materiali di antichità varia, III, Scavi di Vulci. Località 'Osteria', Materiale concesso al Signor Francesco Paolo Bongiovi*, Roma, 1964
- Materiali (1964β): *Materiali di antichità varia, II, Scavi di Vulci, Materiale concesso alla Società Herclé*, Roma, 1964 (a cura di G. Ricci)
- Mercklin (1923-24): E. von Mercklin, "Antiken des R. Museo Artistico Industriale in Rom", *RM* 38-39 (1923-24), 71-137, πρίν. II-IV
- Mingazzini (1930): P. Mingazzini, *Vasi della collezione Castellani Catalogo*, I, Roma, 1930
- Minto (1943): A. Minto, *Populonia*, Firenze, 1943
- Minto (1940): A. Minto, "Populonia. Nuova tomba a camera scoperta sul Poggio della Porcareccia", *Nsc.* 1 (1940), 375-397
- Minto (1934): A. Minto, "Populonia. Scoperte archeologiche fortuite dal 1931 al 1934", *Nsc.* 1934, 351-428
- Minto (1932): A. Minto, "Le ultime scoperte archeologiche di Populonia", *MonAnt.* 34 (1932), 289-404, πρίν. I-XVII
- Moretti (1977): M. Moretti, *Cerveteri*, Novara, 1977

- Nuove (1975): *Nuove scoperte e acquisizioni nell' Etruria meridionale*, Roma, 1975 (Presentazione di Mario Moretti) Soprintendenza alle Antichità dell' Etruria Meridionale. Museo Nazionale di Villa Giulia
- Östenberg (1967): C. Östenberg, *Luni sul Mignone e problemi della preistoria d' Italia*, Lund, 1967
- Pallottino (1937): M. Pallottino, "Tarquinia", *MonAnt.* 36 (1937)
- Pareti (1947): L. Pareti, *La tomba Regolini-Galassi del Museo Gregoriano Etrusco e la civiltà dell' Italia centrale nel sec. VII a.C.*, Vaticano, 1947
- Paribeni (1904): R. Paribeni, "Vasi inediti del museo Kircherliano", *MonAnt.* 14 (1904), 269-308, πίν. XXVI
- Pasqui (1894): A. Pasqui, "Delle tombe di Narce e dei loro corredi", *MonAnt.* 4 (1894), 401-547
- Pellegrini (1912): G. Pellegrini, *Catalogo dei vasi greci dipinti delle necropoli felsinee*, Bologna, 1912
- Pernier (1907): L. Pernier, "Corneto Tarquinia", *Nsc.* 1907, 321-352
- Pinza (1907): G. Pinza, "La tomba Regolini-Galassi e le altre rinvenute al 'Sorbo' in territorio di Cerveteri", *RM* 22 (1907), 35-186, πίν. I-III
- Pryce (1932): F. Pryce, *Corpus Vasorum Antiquorum. British Museum*, 7, London, 1932
- Ricci (1955): G. Ricci, "Necropoli della Banditaccia-Zona a 'del recinto'", *MonAnt.* 42 (1955), 202-1035, πίν. I-XV
- Rizzo (1990): M. Ant. Rizzo, *Le anfore da trasporto e il commercio etrusco arcaico*, Roma, 1990
- La Rocca (1977): Eug. La Rocca, "Note sulle importazioni greche in territorio laziale nell'VIII secolo a.C.", *La Parola del Passato* 32 (1977), 375-397
- Rumpf (1920): A. Rumpf, "Lydische Salbgefässe", *AM* 45 (1920), 163-170, πίν. V
- Schiering (1957): W. Schiering, *Werkstätten orientalisierender Keramik auf Rhodos*, Berlin, 1957
- Torelli (1982): M. Torelli, "Per la definizione del commercio greco-orientale: il caso di Gravisca", *La Parola del Passato* 37 (1982), 304-325
- Trendall (1948): A. Trendall, *Handbook to the Nicholson Museum*, Sydney, 1948 (2η έκδοση)
- Vagnetti (1967): L. Vagnetti, "La raccolta di pezzi archeologici", *Il Palazzo di Montecitorio*, Roma, 1967
- Vighi (1955): R. Vighi, "Caere.Necropoli della Banditaccia. Scavo eseguito a cura dell' Istituto di Archeologia dell' Università di Roma", *Nsc.* 1955, 46-113
- Villard (1960): F. Villard, *La céramique grecque de Marseille (VIe-IVe siècle)*, Paris, 1960

- Villard (1958): F. Villard, *Corpus Vasorum Antiquorum. Louvre*, Paris, 1958
- Villard, Vallet (1955): F. Villard, G. Vallet, "Megara Hyblaea", *Mélanges* 67 (1955), 7-34, πιν. I-XI
- Walter-Karydi (1973): E. Walter-Karydi, *Samische Gefässe des 6. Jahrhunderts v.Chr., Landschaftsstile Ostgriechischer Gefässe, Samos VI*, Bonn, 1973
- Walter-Karydi (1968): E. Walter-Karydi, *Corpus Vasorum Antiquorum. München*, 6, München, 1968
- Zannoni (1876): A. Zannoni, *Gli scavi della Certosa di Bologna*, Bologna, 1876
- Zevi (1976): F. Zevi, "Ficana.Scoperte nella necropoli", *Civiltà del Lazio primitivo*, Roma, 1976, 250-251, πιν. XXIII,C

IV. ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ

- Akerström (1979): Å. Åkerström, *Greece and Italy in the Classical World*, London, 1979
- Cristofani (1976): M. Cristofani, "Storia dell' arte e acculturazione: le pitture tombali arcaiche di Tarquinia", *Prospettiva* 7 (1976), 2-9
- Fuchs (1983): W. Fuchs, *Die Skulptur der Griechen*, München, 1983 (2η έκδοση)
- Markussen (1993): E. P. Markussen, *Painted Tombs in Etruria. A Catalogue*, Rome, 1993
- Markussen (1979): E. P. Markussen, *Painted Tombs in Etruria. A Bibliography*, Rome, 1979
- Mellink (1970): M. Mellink, "The Painted Tomb Near Elmali", *AJA* 74 (1970), 251-253
- Neppi Modona (1959): A. Neppi Modona, "The scientists' contributions to Etruscology", *Ciba Foundation symposium on medical biology and Etruscan Origins*, London, 1959, 64-74
- Steingraber (1985): St. Steingraber, *Etruskische Wandmalerei*, Stuttgart, 1985
- Young (1956): R. Young, "The Campaign of 1955 at Gordion: Preliminary Report", *AJA* 60 (1956), 249-266

V. ΜΕΤΑΛΛΟΤΕΧΝΙΑ

- Benton (1953): S. Benton, "Further excavations at Aetos", *BSA* 48 (1953), 255-358, πιν. 40-70

- Bissing (1923-24): Fr. von Bissing, "Untersuchungen über der 'phoinikischen' metallschalen", *JDI* 38-39 (1923-24), 180-241
- Boardman (1971): J. Boardman, "Ship firedogs and other metalworks from Kavousi", *Κρητικά Χρονικά* 23 (1971), 5-8
- Buchholz (1959): H. Buchholz, *Zur Herkunft der kretischen Doppelaxt*, München, 1959
- Buchner (1979): G. Buchner, "Early Orientalizing: Aspects of the Euboean Connection", *Italy Before Romans*, London, 1979, 129-144
- Camporeale (1962): G. Camporeale, "Brocchetta cipriota della tomba del Duce di Vetulonia", *ArchCl* 14 (1962), 61-70
- Canciani (1979): F. Canciani, "Coppe 'fenicie' in Italia", *AA* 1979, 1-6
- Canciani (1970): F. Canciani, *Bronzi orientali e orientalizzanti a Creta nell' VIII e VII sec.*, Roma, 1970
- Catling (1964): H. Catling, *Cypriot Bronzework in the Mycenaean World*, Oxford, 1964
- Colonna (1991): G. Colonna, "Gli scudi bilobati dell' Italia centrale e l' ancile dei salii", *ArchCl* XLIII (1991), 55-122
- Demargne (1947): P. Demargne, *La Crète Dédalique*, Paris, 1947
- Frey (1964): Ot.-H. Frey, "Zu den 'rhodischen' Bronzekannen aus Hallstattgräbern", *Marburger Winckelmann Programm* 1963 (1964), 18-26
- Gabrini (1985): G. Gabrini, "Esploratori e mercanti non greci nel Mediterraneo occidentale" στο G. Pugliese Carratelli (ed.), *Magna Grecia*, I, Milano, 1985, 245-264
- Gjerstad (1948): E. Gjerstad, "The Cypro-geometric, Cypro-archaic and Cypro-classical periods", *The Swedish Cyprus Expedition*, IV, 2, Stockholm, 1948
- Gjerstad (1946): E. Gjerstad, "Decorated metal bowls from Cyprus", *Opuscula_Archaeologica* 4 (1946), 1-18, πρίν. I-XVI
- Grazia Marunti (1959): M. Grazia Marunti, "Lebeti Etruschi", *Studi Etruschi* 27 (1959), 65-77
- Hase (1978): Fr.-W. von Hase, "Zum östlichen Einfluss auf die Goldarbeiten des späteren 8. und frühen 7. Jahrh. v. Chr. in Mittelitalien", *The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology. Ankara-Izmir 23-30/IX/1973*, Ankara, 1978, II, III, 1101-1110, πρίν. 353-356
- Hase (1974): Fr.-W. von Hase, "Die frühetruskische Goldschale aus Praeneste Im Victoria und Albert Museum", *AA* 1974, 85-104

- Hase (1971): Fr.-W. von Hase, "Gürtelschliessen des 7. und 6. Jahrhunderts v. Chr. in Mittelitalien", *JDI* 86 (1971), 1-59
- Hawkes (1959): C. Hawkes, "The problem of the origins of the archaic cultures in Etruria and its main difficulties", *Atti del III Convegno di Studi Etruschi*, Firenze, 1959, 363-382
- Hencken (1958): H. Hencken, "Syracuse, Etruria and the North: Some Comparisons", *AJA* 62 (1958), 259-272
- Herrmann (1966): H. Herrmann, "Die Kessel der orientalisierenden Zeit", *Olympische Forschungen* VI, 1, Berlin, 1966
- Hiller (1964): Fr. Hiller, "Zwei verkannte Bronzeschalen aus Etrurien", *Marburger Winckelmann Programm* 1963 (1964), 27-41
- Hopkins (1965): Cl. Hopkins, "Two Phoenician bowls from Etruscan tombs", *Studi in onore di Luisa Banti*, Roma, 1965, 191-203, πίν. XXXIX
- Hopkins (1955): Cl. Hopkins, "Oriental Evidence for early Etruscan chronology", *Berytus* 11 (1955), 75-84, πίν. XIII-XIX
- Howes Smith (1984): P. Howes Smith, "Bronze Ribbed Bowls from Central Italy and Etruria. Import and Imitation", *BABesch* 59/2 (1984), 73-112
- Jacobsthal (1956): P. Jacobsthal, *Greek Pins and their Connexions with Europe and Asia*, Oxford, 1956
- Jacobsthal (1929): P. Jacobsthal, "Rhodische bronzekannen aus Halstattgräbern", *JDI* 44 (1929), 198-223
- Jantzen (1955): U. Jantzen, *Griechische Greifenkessel*, Berlin, 1955
- Karageorghis (1983): V. Karageorghis, *Palaepaphos-Skales, An Iron Cemetery in Cyprus*, I-II, Konstanz, 1983
- Loschiavo et al.(1985): F. Loschiavo, E. Macnamara, L. Vagnetti, "Late Cypriot imports to Italy and their influence in local bronze work", *Papers of the British School at Rome* 53 (1985), 1-71
- Macnamara (1986): E. Macnamara, "The construction of some Etruscan incense-burners and candelabra", *Italian Iron Age Artefacts in the British Museum*, London, 1986, 81-98
- Martini (1989): W. Martini, "Überlegungen zum 'ritardo culturale', im nördlichen Etrurien", *Atti del Secondo Congresso Internazionale Etrusco*, Firenze 26 Maggio-2 Giugno 1985, Roma, 1989, I, 163-165
- Martini (1981): W. Martini, "Überlegungen zur Genese der etruskischen Kultur", *JDI* 96 (1981), 1-27

- Matthäus (1988): H. Matthäus, "Heirloom or tradition? Bronze Stands of the Second and the First Millennium B.C. in Cyprus, Greece and Italy" στο E. French, K. Wardle (eds.), *Problems in Greek Prehistory*, Bristol, 1988, 285-293
- Matthäus (1985): H. Matthäus, *Metallgefäße und Gefäßuntersätze der Bronzezeit, der geometrischen und archaischen Periode auf Cypern mit einem Anhang der bronzzeitlichen Schwertfunde auf Cypern*, München, 1985
- Maxwell-Hyslop (1956): K. Maxwell-Hyslop, "Urartian bronzes in Etruscan tombs", *Iraq* 18 (1956), 150-167
- Maxwell-Hyslop (1953): K. Maxwell-Hyslop, "Bronze lugged axe and adge blazes from Asia", *Iraq* 15 (1953), 69-87
- Pellegrini (1903): G. Pellegrini, "Tombe greche arcaiche", *MonAnt.* 13 (1903), 201-294
- Shefton (1989): B. Shefton, "The Paradise Flower, a Court 'Style' Phoenician Ornament: its history in Cyprus and the Central and Western Mediterranean", *Cyprus and the East Mediterranean in the Iron Age*, London, 1989, 97-102
- Stampolidis (1990): N. Stampolidis, "Eleutherna on Crete; an interim report on the geometric-archaic cemetery", *BSA* 85 (1990), 375-403
- Sary (1981): P. Sary, "Orientalische und griechische Einflüsse in der etruskischen Bewaffnung und Kampfesweise", *Die Aufnahme fremder Kultureinflüsse in Etrurien und das Problem des Retardierens in der etruskischen Kunst*, Mannheim 8-10/2/1980, Mannheim, 1981, 25-40
- Strøm (1971): I. Strøm, *Problems concerning the origin and early development of the Etruscan Orientalizing style*, Odense, 1971
- Villard (1956): Fr. Villard, "Vases de bronze grecs dans une tombe étrusque du VIIe siècle", *Mon Piot* 48 (1956), 25-53, π.ί.ν. III-V
- Zucca (1989): R. Zucca, "I rapporti di scambio fra Etruschi e Sardi", *Atti del Secondo Congresso Internazionale Etrusco*, Firenze 26 Maggio-2 Giugno 1985, Roma, 1989, II, 1073-1082

VI . MIKPOTEXNIA

- Barag (1988): D. Barag, "Mesopotamian and related glass vessels of the Late group found in the West", στο A. Oppenheim, R. Brill, D. Barag, Ax. von Saldern, *Glass and glassmaking in ancient Mesopotamia*, Toronto, 1988 (2η έκδοση), 194-197
- Bissing (1941): F. von Bissing, "Zeit und Herkunft der in Cerveteri gefundenen Gefässe aus ägyptischer Fayence und glasierten Ton", *Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften II* (1941)
- Bizzarri (1965): M. Bizzarri, "Un raro vasetto di vetro dalla necropoli nord di Orvieto", *Studi in onore di Luisa Banti*, Roma, 1965, 57-61
- Boardman, Buchner (1966): J. Boardman, G. Buchner, "Seals from Ischia and the Lyre-player group", *JDI* 81 (1966), 1-62
- Brock (1957): J. Brock, *Fortetsa. Early Greek tombs near Knossos*, Cambridge, 1957
- Caputo (1963): G. Caputo, "I vetri della tholos della 'Montagnola'. Problema di datazione", *Études Étrusco-Italiques. Mélanges pour le 25e anniversaire de la chaire d' Etruscologie à l' Université de Louvain*, Louvain, 1963, 13-17, πίν. III-V
- Huls (1957): Yv. Huls, *Ivoires d' Etrurie*, Bruxelles-Rome, 1957
- Martelli Cristofani (1973): M. Martelli Cristofani, "Documenti di arte orientalizzante da Chiusi", *Studi Etruschi* 41 (1973), 97-120, πίν. XXX-XLI
- Pallottino (1955): M. Pallottino, "Gli scavi di Karmir Blur in Armenia e il problema delle connessioni tra l'Urartu, la Grecia e l' Etruria", *ArchCl* 7 (1955), 109-123
- Rathje (1976): A. Rathje, "A group of 'Phoenician' faience anthropomorphic perfume flasks", *Berytus* 8 (1976), 96-106, πίν. XIV
- Rizzo (1989): M. Ant. Rizzo, "Cerveteri-il tumulo di Montetosto", *Atti del Secondo Congresso Internazionale Etrusco, Firenze 26 Maggio-2 Giugno 1985*, Roma, 1989, I, 153-161
- Romanelli (1967): P. Romanelli, *Paestrina*, Napoli, 1967

Williams (1986): D. Williams, "Greek potters and their descendants in Campania and Southern Etruria, c.720-630 B.C.", *Italian Iron Age Artefacts in the British Museum*, London, 1986, 295-304

VII. ΑΛΛΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΠΡΟΪΟΝΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΤΡΟΥΡΙΑ

- Astruc (1956): M. Astruc, "Traditions funéraires de Carthage", *CB 6* (1956), 29-81
- Caputo (1962): G. Caputo, "Gli athymata della Montagnola e la via dell' Arno e transapenninica", *Arte Antica e Moderna 5* (1962), 58-72
- Cristofani (1979): M. Cristofani, *The Etruscans. A new investigation*, London, 1979 (2η έκδοση)
- MacIntosh Turfa (1986): J. MacIntosh Turfa, "International Contacts: Commerce, Trade and Foreign Affairs", στο L. Bonfante (ed.), *Etruscan Life and Afterlife*, New York, 1986, 66-91
- Martelli (1980): M. Martelli, "Rivista di epigrafia etrusca. Populonia", *Studi Etruschi 48* (1980), 372-373
- Passerini (1934): M. Passerini, "Ricerche sopra una ciambella di sostanza organica rinvenuta in una tomba etrusca a Populonia", *Studi Etruschi 8* (1934), 329-330
- Rathje (1986α): A. Rathje, "Five ostrich eggs from Vulci", *Italian Iron Age Artefacts in the British Museum*, London, 1986, 397-404
- Rathje (1986β): A. Rathje, "A tridacna squamosa shell", *Italian Iron Age Artefacts in the British Museum*, London, 1986, 393-396
- Stucky (1974): R. Stucky, "The Engraved Tridacna Shells", *Dédalo 19* (1974)
- Torelli (1986): M. Torelli, "Tarquinia and its emporion at Gravisca. A case in maritime trade in the VIth century B.C.", *Thracia Pontica III. Troisième Symposium International*, Sofia, 1986, 46-53
- Torelli (1965): M. Torelli, "Un uovo di struzzo dipinto conservato nel museo di Tarquinia", *Studi Etruschi 33* (1965), 329-365, πρίν. LXXVI-LXXIX
- Van Beek (1960): G. Van Beek, "Frankincense and Myrrh", *The Biblical Archaeologist 23* (1960), 70-95

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1: ΚΕΡΑΜΕΙΚΗ

ΠΙΝΑΚΑΣ 1: ΑΓΓΕΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΝΑΤΟΛΗ

Α/Α	ΤΥΠΟΣ	ΣΥΝΟΛΟ	ΤΟΠΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ	ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΗΣ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
1-3	Ροδιακοί αρύβαλλοι	3	Τάφος 2 νεκ/λης Banditaccia, Cerveteri	Ρώμη, Villa Giulia	Τέλος 8ου αι.	Ricci (1955), 219-220
4		1	Τάφος 18 νεκ/λης Banditaccia, Cerveteri	Ρώμη, Villa Giulia		Martelli Cristofani (1978), 151-152
5		1	Τάφος Giulimondi νεκ/λης Sorbo, Cerveteri	Ρώμη, Μουσείο Βατικανού		Pinza (1907), 35-186 Pareti (1947), 404
6		1	Τάφος 460 νεκ/λης Monte Abatone, Cerveteri	Αποθήκη ανασκαφής στο Cerveteri		Martelli Cristofani (1978), 153
7		1	Τάφος 2 στο Casaletti di Ceri	Cerveteri, Αρχ/κό Μουσείο		Colonna (1968), 268
8		1	Τάφος Β του Poggio Gallinaro, Tarquinia	Firenze, Αρχ/κό Μουσείο		Pernier (1907), 338 Hencken (1968), 345
9		1	Τάφος Carro di Bronzo νεκ/λης Osteria, Vulci	Ρώμη, Villa Giulia		Martelli Cristofani (1973), 3
10-13	Κύλικες με διακόσμηση πτηνών	3	Τάφος 4 νεκ/λης Monte Abatone, Cerveteri	Cerveteri, Αρχ/κό Μουσείο	Μέσα 7ου αι.	Boardman (1965), 6 Martelli Cristofani (1978), 153, 155-156
14		1	Τάφος Regolini Galassi, νεκ/λης Sorbo, Cerveteri	Ρώμη, Μουσείο Βατικανού		Albizzati (1925), 5 σπ.21 Pareti (1947), 382-383 σπ.381

15-16		2	Τάφοι 36,90 νεκλής Monte Abatone, Cerveteri	Ρώμη, Fondaz. Lericci		Giuliano (1963), 196, Martelli Cristofani (1978), 156
17		1	Τάφος 18 νεκλής Banditaccia, Cerveteri	Ρώμη, Villa Giulia		Colonna (1961), 67, σημ.73
18		1	Cerveteri	Παρίσι, Λούβρο		Blakeway (1932-33), 198 αρ.5
19		1	Τάφος 3 νεκλής Quarto Sepolcreto, Narce	Ρώμη, Villa Giulia		Pasqui (1984), 482 αρ.6
20		1	Tarquinia:	Tarquinia, Αρχ/κό Μουσείο		Martelli Cristofani (1978), 156
21-24		1	Τάφος XII	—		Gsell (1891), 46, 125-126, 395, 424
		2	Τάφος I..II			
		1	Τάφος "fouillee le 18 fevrier" Vulci			
25		1	Τάφος στο Poggio Pelliccia, Grosseto	Firenze, Αρχ/κό Μουσείο		Martelli Cristofani (1978), 156
26-27		1	Τάφος del Duce	Firenze, Αρχ/κό Μουσείο		Falchi (1887), 497 Camporeale (1969), 106
		1	Τάφος delle Tre Navicelle, Vetulonia			
28		1	Πιθανά από τάφο του S. Carbone, Populonia	Firenze, Αρχ/κό Μουσείο		Martelli Cristofani (1978), 156
29		1	Τάφος dei Flabelli di Bronzo στο Poggio della Porcareccia, Populonia	Firenze, Αρχ/κό Μουσείο		Minto (1932), 355 Minto (1934), 154
30		1	Πιθανά από Ειρουρία	Χαϊδελβέργη, Archäologische s Institut		Canciani (1963), 666-668
31		1	Πιθανά από Ειρουρία	Μιλάνο		Finarte (1970), πίν.2,1
32	Αγγεία ρυθμού "Άγριας Κατσίκας"	1	Τάφος 1 πύμβου I νεκλής Banditaccia Cerveteri	Ρώμη, Villa Giulia	Τέλος 7ου ή αρχές 6ου αι.	Rizzi (1955), 214 αρ.18 Moretti (1977), εικ.76
33		1	Cerveteri	Παρίσι, Λούβρο		Walter-Karydi (1973) 79, 144
34		1	Πιθανά από Vulci	Ρώμη, Villa Giulia		Giuliano (1975β), 165-167
35		1	Πιθανά από Ειρουρία	Παρίσι, Λούβρο		Καρδάρη (1963), 93 αρ.3

36		1	Πιθανά από Ειρουρία	Ρώμη, Villa Giulia		Panibeni (1904), 279- 280 Καρδαρά (1963), 97
37	Καρποδόχες	1	Τάφος Laghetto 365 Cerveteri	Cerveteri, Αρχ/κό Μουσείο	Α' μισό βου αι.	Martelli Cristofani (1978), 160
38- 41		2	Θαλαμωτός τάφος	Το ένα στο Vulci, Αρχ/κό Μουσείο		Materiali (1964α), 71
		2	Τάφος 40/1962 Νεκ/λη Osteria, Vulci			
42		1	Vulci	Μόναχο, Antikensammli- ungen		Walter-Karydi (1973) 60, 136
43		1	Περίχωρος του Vulci	Massa Marittima, Antiquarium		Martelli Cristofani (1978), 160
44		1	Πιθανά από Orvieto	Orvieto, Μουσείο Faina		Giuliano (1963), 196 σημ. 11
45		1	Πιθανά από Ειρουρία	Firenze, Αρχ/κό Μουσείο		Martelli Cristofani (1978), 160
46- 47	Χιώτικοι κάλυκες	1	Θαλαμωτός τάφος	—	Τέλος 7ου και α' τέταρτο βου αι.	Cook (1949), 158 αρ.4, 160 Colonna (1977), 443
		1	Τάφος 9 νεκ/λη Banditaccia, Cerveteri	Ρώμη, Villa Giulia		
48		1	Τάφος 352 νεκ/λης Monte Abatone, Cerveteri	Ρώμη, Fondazione Lericl		Colonna (1961), 20 σημ.8
49- 50		2	Vulci	Würzburg		Hölscher (1975), πίν.22-24, εικ.15-16
51		1	Τάφος στο Poggio Pellucida, Grosseto	Firenze, Αρχ/κό Μουσείο		Martelli Cristofani (1978), 161
52		1	Πιθανά από Ειρουρία	Firenze, Αρχ/κό Μουσείο		Boardman (1967), 158, σημ.2
53	"Χιώτικοι" αμφορείς	1	Λόφος Παλατίνο, Ρώμη	Ρώμη, Antiquarium Palatino	Τέλος 7ου και α' τέταρτο βου αι.	Gjerstad (1980α), 80 αρ.55
54- 58		2	Τάφος 10	Ρώμη, Villa Giulia		Ricci (1955), 319, 321, 336-337
		3	Τάφος del Dolii νεκ/λη Banditaccia, Cerveteri			
59		1	Τάφος 4 νεκ/λης Monte Abatone, Cerveteri	Cerveteri, Αρχ/κό Μουσείο		Martelli Cristofani (1978), 162
60		1	Cerveteri	Παρίσι, Λούβρο		Montelius (1904), πίν. 344,3
61- 62		2	Τάφος 4/1961 νεκ/λης Osteria, Vulci			Materiali (1964α), 14

63-109	"Ιωνικές" κύλικες τύπος Α1	3	Ρώμη	Σε διάφορα μουσεία της Ιταλίας	Από το τέλος του 7ου αι.	Martelli Cristofani (1978), 195-196 (όπου και βιβλ.φία)
		18	Cerveteri			
		1	Narce			
		6	Tarquinia			
		2	περίχωρα του Castrotonovano			
		3	περίχωρα Viterbo			
		1	Pescia Romana			
		1	Vulci			
		1	Marsigliara d' Albegna			
		1	Pitigliano			
110-200	τύπος Α2	10	Cerveteri	Σε διάφορα μουσεία της Ιταλίας		Martelli Cristofani (1978), 196-199 (όπου και βιβλ.φία)
		13	Tarquinia			
		5	περίχωρα του Castrotonovano			
		28	Vulci			
		1	Orbetello			
		4	Castro			
		4	Poggio Buco			
		1	Pitigliano			
		2	Saturnia			
		2	Orvieto			
		1	Poggio Pelliccia, Grosseto			
		1	Chiusi			
		5	Poggio Civitate			
		1	Castelnuovo Berardenga			
		1	Ειρουρία			
		7	πιθανά από Ειρουρία			
201-210	τύπος Β1	3	Cerveteri	Σε διάφορα μουσεία της Ιταλίας		Martelli Cristofani (1978), 199-200 (όπου και βιβλ.φία)
		3	Tarquinia			
		1	Falerii			
		1	Orbetello			
		1	Poggio Buco			
		1	Saturnia			
211-258	τύπος Β2	8	Cerveteri	Σε διάφορα μουσεία της Ιταλίας		Martelli Cristofani (1978), 200-202 (όπου και βιβλ.φία)
		1	S. Giovenate			
		9	Tarquinia			
		2	Pescia Romana			
		12	Vulci			
		1	Orbetello			
		1	Poggio Buco			
		1	Orvieto			
		2	Poggio Pelliccia, Grosseto			
		1	Chiusi			
		6	Poggio Civitate			

		1	Castelnuovo			
		5	Berardenga πιθανά από Ειρουρία			
259 - 309	Τύπος Β3	6	Ρώμη	Σε διάφορα μουσεία της Ευρώπης		Martelli Cristofani (1978), 202-204 (όπου και βιβλίο)
		8	Cerveteri			
		9	Tarquinia			
		1	περίχωρα του Castronovano			
		4	Vulci			
		9	Orvieto			
		2	Chiusi			
		1	Castelnuovo Berardenga			
		3	Populonia			
		1	Bologna			
		9	πιθανά από Ειρουρία			
310 - 331	Λήκυθοι	1	Ρώμη	Σε διάφορα μουσεία της Ιταλίας	8ος αι.	Martelli Cristofani (1978), 172-173 (όπου και βιβλίο)
		10	Cerveteri			
		2	Tarquinia			
		2	περίχωρα του Castronovano			
		2	Vulci			
		1	Grotte S. Stefano			
		1	Talamone			
		1	Populonia			
		1	Poggio Civitate			
		1	πιθανά από Ειρουρία			
332 - 365	Αλάβαστρα	11	Cerveteri	Σε διάφορα μουσεία της Ευρώπης	Από το τέλος του 7ου ως τα μέσα του 6ου αι.	Martelli Cristofani (1978), 173-177 (όπου και βιβλίο)
		1	Tarquinia			
		1	Castel d' Asso			
		9	Vulci			
		4	Vetulonia			
		5	Populonia			
		3	πιθανά από Ειρουρία			
366 - 485	Πλαστικά αγγεία	17	Cerveteri	Σε διάφορα μουσεία της Ευρώπης	Από το τέλος του 7ου αι.	Martelli Cristofani (1978), 205-212 (όπου και βιβλίο)
		12	Tarquinia			
		3	περίχωρα του Castronovano			
		1	Pescia Romana			
		22	Vulci			
		1	Montalto			
		1	Poggio Buco			
		1	Sovana			
		3	Orvieto			
		1	Poggio Pelliccia, Grosseto			
		1	Roselle			
		8	Vetulonia			

		13	Populonia			
		1	Chiusi			
		1	Cortona			
		3	Ειρουρία			
		31	πιθανά από Ειρουρία			
486 - 532	Λύδια	1	πιθανά από Praeneste	Σε διάφορα μουσεία της Ευρώπης και της Αμερικής	Β' τέταρτο του αι.	Martelli Cristofani (1978), 182-184 (όπου και βιβλίοφιλία)
		13	Cerveteri			
		1	Tarquinia			
		2	περίχωρα του Castronovano			
		13	Vulci			
		1	Castro			
		1	Ειρουρία			
		15	πιθανά από Ειρουρία			
533 - 585	Αγγεία με γραπτές ταινίες	15	Cerveteri	Σε διάφορα μουσεία της Ευρώπης και της Αυστραλίας	Β' μισό του αι.	Martelli Cristofani (1978), 187-190 (όπου και βιβλίοφιλία)
		1	S. Giovanale			
		9	Tarquinia			
		6	Vulci			
		·	Bisenzio			
		2	Populonia			
		2	Bologna			
		1	Ειρουρία			
		16	πιθανά από Ειρουρία			

ΠΙΝΑΚΑΣ 2: ΑΓΓΕΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΥΠΡΟ

Α/Α	ΤΥΠΟΣ	ΣΥΝΟΛΟ	ΤΟΠΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ	ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΗΣ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
	Οινοχόες		Tarquinia		Πρώιμος 7ος αι.	Canciani (1974), 35
	Ασκοί σε σχήμα πτηνού		Tarquinia Bisenzio, Chiusi		7ος αι.	Akerström (1943), 64-70
	Βαρελόσχημα αγγεία		Tarquinia Marsiliana d' Albegna		7ος αι.	Akerström (1943), 63-66, 82-83
	Αβαθείς φιάλες		Tarquinia		7ος αι.	Akerström (1943), 83, πίν. 22

ΠΙΝΑΚΑΣ 3: ΑΓΓΕΙΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΡΙΑ

Α/Α	ΤΥΠΟΣ	ΣΥΝΟΛΟ	ΤΟΠΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ	ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΗΣ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
1	Οξυπύθμενα φλασκιά				7ος αι.	Boardman (1980), 71 και σημ. 142

ΠΙΝΑΚΑΣ 4: ΑΓΓΕΙΑ ΑΠΟ ΤΗ ΦΟΙΝΙΚΗ

Α/Α	ΤΥΠΟΣ	ΣΥΝΟΛΟ	ΤΟΠΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ	ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΗΣ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
	Αμφορείς		Σε διάφορα ετρουσκικά κέντρα		7ος αι.	Zucca (1989), 1076
	Τριποδικές φιάλες		Marsiliana d' Albegna Populonia		7ος αι.	Zucca (1989), 1076
	Φιάλες για λάδι		Caere Civitavecchia		7ος αι.	Zucca (1989), 1076
	Όλπες σε σχήμα σακκιού		Caere Populonia		7ος αι.	Zucca (1989), 1076
	Λυχνάρι	1	Populonia		7ος αι.	MacIntosh Turfa (1977), 369, 373

ΠΙΝΑΚΑΣ 5: ΑΓΓΕΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΙΓΥΠΤΟ

Α/Α	ΤΥΠΟΣ	ΣΥΝΟΛΟ	ΤΟΠΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ	ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΗΣ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
1	Κυλινδρικό αγγείο	1	Vulci			Akerström (1943), 71, πίν. 17-1 Hanfmann (1936), 12

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2: ΜΕΤΑΛΛΟΤΕΧΝΙΑ

ΠΙΝΑΚΑΣ 1: ΛΕΒΗΤΕΣ ΚΑΙ ΥΠΟΚΡΑΤΗΡΙΑ ΑΠΟ ΤΟ URARTU

Α/Α	ΤΥΠΟΣ	ΣΥΝΟΛΟ	ΤΟΠΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ	ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΗΣ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
1	Ημισφ. λέβητας με επιθήματα "Σειρήνων" και κωνικό υποκρατήριο	1	Τάφος Bernardini, Praeneste	Ρώμη, Villa Giulia	Αρχές 7ου αι.	Rathje (1979), 158, 161 Kiermann (1969), 50-185 Akurgal (1959), 91-114
2		1	Τάφος Barberini, Praeneste	Ρώμη, Villa Giulia	Αρχές 7ου αι.	Rathje (1979), 158, 161 Maxwell-Hyslop (1956), 150-167
3-4	Ημισφ. λέβητες με επιθήματα "Σειρήνων" και τύπου "Assur"	2	Vatullonia	Firenze, Αρχικό Μουσείο	Αρχές 7ου αι.	Camporeale (1939) Jantzen (1955), 51

ΠΙΝΑΚΑΣ 2: ΑΓΓΕΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΝΑΤΟΛΗ ΚΑΙ ΤΟΝ ΚΥΠΡΟ - ΦΟΙΝΙΚΙΚΟ ΧΩΡΟ

Α/Α	ΤΥΠΟΣ	ΣΥΝΟΛΟ	ΤΟΠΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ	ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΗΣ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
	Φιάλες "ραβδωτές" χαλκίνες		Σε διάφορα ετρουσκικά κέντρα		Β' μισό 8ου αι.	Howes Smith (1984), 73, 75, 100-106

	"Φοινικικές" φιάλες με ανάγλυφη διακόσμηση		Praeneste Caere, Vetulonia		8ος και 7ος αι.	Canciani (1979), 1-8 Blissing (1923-24), 219-226
	Χρυσή βαθιά φιάλη με κάθετες ραβδώσεις	1	Praeneste	Λονδίνο, Victoria and Albert Museum	Α' μισό 7ου αι.	Hase (1974), 92-97
	Φιάλη με λαβές που φέρουν άνθος λωτού	1	Τάφος Bernardini, Praeneste	Ρώμη, Villa Giulia		Cristofani (1987), 14 Loschiavo et al. (1985), 1-71
	Ημισφ. φιάλες με δακτυλίδαση μες λαβές		Σε διάφορα ειρυσκικά κέντρα		Τέλος 7ου και α' μισό 6ου αι.	Boardman (1960), 89-90 Camporeale (1969), 108-109
1-8	Ασημένιες οινόχοες		Τάφος Bernardini, Praeneste Τάφος Regolini Galassi, Caere Τάφος del Tripode, Caere Τάφος del Duce, Vetulonia	Ρώμη, Villa Giulia Βατικανό, Gregoriano Etrusco Βατικανό, Gregoriano Etrusco Firenze, Αρχ/κό Μουσείο	Τέλος 8ου και 7ος αι.	Shefton (1988), 9, 7-100 Torelli (1981), 62 Camporeale (1982), 61-68
	Τριφυλλόσχη μες χάλκινες οινόχοες		Tarquinia Vetulonia Populonia Casaglia και σε άλλα ειρυσκικά κέντρα		7ος και πρώιμος 6ος αι.	Camporeale (1969), 108 Frey (1964), 18-26 Hiller (1964), 36-37 Villard (1956), 42-45 Jacobsthal (1929), 198-200
1	Χάλκινο ρυτό σε σχήμα λεοντοκεφαλής	1	Veio		Τελευταίο τέταρτο 6ου αι.	Rathje (1979), 150

ΠΙΝΑΚΑΣ 3 : ΟΠΛΑ ΑΠΟ ΑΣΣΥΡΙΑ

Α/Α	ΤΥΠΟΣ	ΣΥΝΟΛΟ	ΤΟΠΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ	ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΗΣ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
	Κυκλική καρδιοφύλακες		Σε κέντρα της εσωτερικής Ειρουρίας		8ος αι.	Macnamara (1990), 27 Stary (1981), 31

ΠΙΝΑΚΑΣ 4: ΚΟΣΜΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΑΙΓΥΠΤΟ

Α/Α	ΤΥΠΟΣ	ΣΥΝΟΛΟ	ΤΟΠΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ	ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΗΣ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
	Σκαυλαρκία από φαγεντιανή					Richardson (1976), 46
	Περιδέραια με χάντρες ή αγαλμάτια Αιγύπτιων θεών		Vetulonia	Firenze, Αρχικό Μουσείο		Richardson (1976), 46 Camporeale (1969), 99-101
	Δαχτυλίδια με ελλειπτική σφενδόνη				Από το τέλος 8ου αι.	Grant (1980), 38

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3: ΜΙΚΡΟΤΕΧΝΙΑ

ΠΙΝΑΚΑΣ 1: ΓΥΑΛΙΝΑ ΑΓΓΕΙΑ ΑΠΟ ΤΟ ΦΟΙΝΙΚΙΚΟ ΧΩΡΟ

Α/Α	ΤΥΠΟΣ	ΣΥΝΟΛΟ	ΤΟΠΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ	ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΗΣ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
1	Φιάλη από σκούρο μπλε γυαλί	1	Τάφος Bernardini, Praeneste	Ρώμη, Villa Giulia	7ος αι.	Zucca (1989), 1073 MacIntosh Turfa (1986), 67 Grant (1980), 38
	Αγγεία από φαγεντιανή	1	Τάφος Bocchoris, Tarquinia Άλλα εἰρ κέντρα		7ος αι.	Colonna (1981), 21 Bissing (1941), 3-10
	Αγγεία σε σχήμα γυν.μορφής και πιθήκου		Cerveteri Civitavecchia Capeana Vulci		7ος αι.	Rathje (1979), 174 Rathje (1976), 46

ΠΙΝΑΚΑΣ 2: ΛΙΘΙΝΑ ΑΓΓΕΙΑ ΑΠΟ ΤΗ Μ. ΑΣΙΑ

Α/Α	ΤΥΠΟΣ	ΣΥΝΟΛΟ	ΤΟΠΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ	ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΗΣ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
	Αγγεία από αλάβαστρο		Τυμβόλι di Franchetta, Vetulonia Άλλα εἰρ κέντρα	Firenze, Αρχ/κό Μουσείο	7ος αι.	Macnamara (1990) 23, εικ.21c
	Αγγείο με λαιμό διαμορφωμένο σε ανθρώπινο κεφάλι	1	Τάφος degli Alari, Cerveteri			Rathje (1979), 171-174

ΠΙΝΑΚΑΣ 3: ΕΛΕΦΑΝΤΟΣΤΕΪΝΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΗ

Α/Α	ΤΥΠΟΣ	ΣΥΝΟΛΟ	ΤΟΠΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ	ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΗΣ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
	Πυξίδες		Chiusi	Firenze, Αρχ/κό Μουσείο	7ος αι.	MacIntosh Turfa (1986) 67 Rathje (1979), 165-167 Richardson (1976), 57 Martelli Cristofani (1973), 97-120
	Διακοσμητικά πλακίδια		Διάφορα εστ. κέντρα		7ος αι.	MacIntosh Turfa (1986) 67 Rathje (1979), 165-167 Richardson (1976), 57 Martelli Cristofani (1973), 97-120
	Θήκες		Διάφορα εστ. κέντρα		7ος αι.	MacIntosh Turfa (1986) 67 Rathje (1979), 165-167 Richardson (1976) 57 Martelli Cristofani (1973), 97-120
	Πλήκτρα		Τύμβος Montetosto, Cerveteri	Ρώμη, Villa Giulia	7ος αι.	MacIntosh Turfa (1986) 67 Rathje (1979), 165-167 Richardson (1976), 57 Martelli Cristofani (1973), 97-120
	Χτένια		Circolo degli Avari, Marsiliana d'Albegna	Firenze, Αρχ/κό Μουσείο	7ος αι.	MacIntosh Turfa (1986) 67 Rathje (1979), 165-167 Richardson (1976), 57 Martelli Cristofani (1973), 97-120

ΠΙΝΑΚΑΣ 4: ΣΦΡΑΓΙΔΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΝΑΤΟΛΗ ΚΑΙ ΤΗ ΣΥΡΙΑ

Α/Α	ΤΥΠΟΣ	ΣΥΝΟΛΟ	ΤΟΠΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ	ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΗΣ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
	Σκαλιστές σφραγίδες				8ος αι.	Grant (1980), 56 Richardson (1976), 122

	Σφραγίδες τύπου "παίκτη λύρας"		Tarquinia Falerii Vetulonia Montalcino	Ρώμη, Villa Giulia	Από το τέλος του 8ου αι.	Rathje (1979), 170-171 Rocca (1977), 376 Boardman, Buchner (1966), 25-26, 62

ΠΙΝΑΚΑΣ 5: ΣΚΑΡΑΒΑΙΟΙ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΙΓΥΠΤΟ ΚΑΙ ΤΟ ΦΟΙΝΙΚΙΚΟ ΧΩΡΟ

Α/Α	ΤΥΠΟΣ	ΣΥΝΟΛΟ	ΤΟΠΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ	ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΗΣ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
	Σκαραβαίοι και σκαραβοειδή ως κοσμήματα κλπ.		Veio Tarquinia Vulci Vetulonia	Firenze, Αρχ/κό Μουσείο	Από το τέλος του 8ου αι.	Martini (1981), 19 Grant (1980), 44, 161 Camporeale (1969), 100

ΠΙΝΑΚΑΣ 6: ΠΕΡΙΑΠΤΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΙΓΥΠΤΟ

Α/Α	ΤΥΠΟΣ	ΣΥΝΟΛΟ	ΤΟΠΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ	ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΗΣ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
1-5	Γονατιστός άνδρας / ιερό ζώο	5	Cerveteri		7ος αι.	Rathje (1979), 174, 176

**ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 4 : ΑΛΛΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ
ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΕΙΣΑΓΩΓΩΝ ΣΤΗΝ ΕΤΡΟΥΡΙΑ**

ΠΙΝΑΚΑΣ 1: ΑΥΓΑ ΣΤΡΟΥΘΟΚΑΜΗΛΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΙΓΥΠΤΟ ΚΑΙ ΤΟ ΦΟΙΝΙΚΙΚΟ ΧΩΡΟ

Α/Α	ΤΥΠΟΣ	ΣΥΝΟΛΟ	ΤΟΠΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ	ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΗΣ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
	Αυγά στρουθοκαμήλου ως αγγεία		Ρώμη		7ος και 6ος αι.	MacIntosh Turfa (1986), 66-87 Rathje (1986), 399-400 Camporeale (1969), 102 Iorelli (1965), 334-338
			Palo			
			Caere			
			Tarquinia			
			Vatulinia			
			Άλλα εστ. κέντρα			

ΠΙΝΑΚΑΣ 2: ΟΣΤΡΕΑ TRIDACNA SQUAMOSA ΑΠΟ ΤΟ ΦΟΙΝΙΚΙΚΟ ΧΩΡΟ

Α/Α	ΤΥΠΟΣ	ΣΥΝΟΛΟ	ΤΟΠΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ	ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΗΣ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
	Με εγχάρακτη διακόσμηση και ανάγλυφο ανθρ. κεφάλι	1	Πιθανά από Vulci	Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο	7ος αι	MacIntosh (1990), 24 MacIntosh Turfa (1986), 67 Rathje (1986), 393-394 Caputo (1982), 58-72
			Τάφος Montagnola, Quinto Fiorentino			

ΠΙΝΑΚΑΣ 3: ΘΥΜΙΑΜΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΡΥΘΡΑ ΘΑΛΑΣΣΑ

Α/Α	ΤΥΠΟΣ	ΣΥΝΟΛΟ	ΤΟΠΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ	ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΗΣ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
1	Καμένο οργανικό υλικό		Τάφος στην Ροιυόλια		7ος αι.	MacIntosh Turfa (1986), 67 Passerini (1934), 329-330

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

1. Τύμβος στο Cerveteri. Από von Vacano (1960), πίν. IX
2. Τύμβος στο Ghiuk Chalar της Καρίας. Από Paton, Myres (1896), εικ. 22
3. Δρόμος του τάφου Regolini-Galassi στο Cerveteri. Από Bonfante (1986), πίν. V-6
4. Κάτοψη του τάφου 92 στη Ζαφέρ Παπούρα και όψη της θύρας από το δρόμο του τάφου. Κνωσός. Από Pini (1968), εικ. 39
5. Σήραγγα της πύλης Υεγκαρί στα τείχη του Bogazköy. Από Akurgal (1976), πίν. 73
6. Σήραγγα στο τείχος της μυκηναϊκής ακρόπολης στην Τίρυνθα. Από Παπαχατζή (1978), εικ. 96
7. Τμήμα του εσωτερικού του θαλάμου στον τάφο dei Carri. Νεκρόπολη S.Cerbone της Populonia. Από Bonfante (1986), πίν. V-7
8. Κάτοψη, τομή του τάφου XV και σχεδιαστική απόδοση του δρόμου του ίδιου τάφου στην Ιαλυσό της Ρόδου. Από Maiuri (1923-24), σελ. 237
9. Κάτοψη και τομή θαλαμωτού τάφου στο Assarlik της Καρίας. Από Paton, Myres (1896), εικ. 19, 20
10. Κατόψεις θαλαμωτών τάφων της Κύπρου. Από Westholm (1941), εικ. 20
11. Κατόψεις και τομές του τάφου L στη Ras Shamra, Συρία. Από Schaeffer (1939), εικ. 79
12. Κεντρικός πεσσός στο θάλαμο τάφου στο Casal Marittima. Από Steingraber (1981), εικ. 47
13. Ο ανατολικός πεσσός από την Κρύπτη των Πεσσών στο ναό-τάφο της Κνωσού. Από Evans (1964), εικ. 934
14. Οικοειδής τάφος στη νεκρόπολη S.Cerbone, Populonia. Από Schade (1988), σελ. 24
15. Σαρκοφάγος με πόδιο από τη Λυκία. Από Demargne (1974), πίν. 59 - 3
16. Κιονόκρανο από τον τάφο dei Capitelli στο Cerveteri. Από Ciasca (1962), πίν. X-2
17. Κιονόκρανο από τάφο στο Chiusi, Firenze. Αρχαιολογικό μουσείο. Από Ciasca (1962), πίν. X-1
18. Χάλκινο αγαλμάτιο Ηρακλή στο Fiesole. Μουσείο Civico. Ύψος 16,4

- εκ. Από Richardson (1976), πίν. XXIVa
19. Χάλκινο αγαλμάτιο γυναίκας στη Volterra. Μουσείο Guarnacci. Ύψος (με τη βάση) 8 εκ. Από Richardson (1983), εικ. 42
  20. Χάλκινο αγαλμάτιο γυναίκας από το Arezzo. Arezzo, museo Archeologico. Ύψος 8,1 εκ. Από Richardson (1976), πίν. XVγ
  21. Χάλκινο αγαλμάτιο γυναίκας στη Volterra. Μουσείο Guarnacci. Ύψος (με τη βάση) 0,061 μ. Από Richardson (1983), εικ. 82
  22. Χάλκινο αγαλμάτιο άνδρα στη Volterra. Μουσείο Guarnacci. Ύψος 9,5 εκ. Από Richardson (1983), εικ. 141
  23. Προτομή γυναίκας από το Chiusi. Μουσείο του Chiusi. Από Bianchi Bandinelli (1925), εικ. 83
  24. Χάλκινο αγαλμάτιο πολεμιστή στη Bologna. Μουσείο Civico Archeologico. Ύψος περίπου 22,4 εκ. Από Richardson (1983), εικ. 377
  25. Χάλκινο αγαλμάτιο πολεμιστή, ίσως από τη Ravenna. Leiden, Rijksmuseum van Oudheden. Ύψος 37 εκ. Από Richardson (1983), εικ. 391
  26. Χάλκινο αγαλμάτιο κούρου από το Castello. Firenze, Αρχαιολογικό μουσείο. Ύψος 15 εκ. Από Cristofani (1985), εικ. 21
  27. Χάλκινο αγαλμάτιο κόρης (αρ.258) από τη Fonte Veneziana. Firenze, Αρχαιολογικό μουσείο. Ύψος 7 εκ. Από Cristofani (1985), εικ. 3.17
  28. Χάλκινα αγαλμάτια αλόγων σε τριποδική φιάλη στη Vetulonia. Από Wiesner (1942), σελ. 403-404
  29. Καθιστό άγαλμα γενειοφόρου άνδρα από το Murlo. Siena, Palazzo Comunale. Ύψος 1,40μ. Από Steingraber (1981), εικ. 31
  30. Άγαλμα Απόλλωνα από το ναό Portonaccio στο Veio. Ρώμη, Villa Giulia. Ύψος 1,81 μ. Από Steingraber (1981), εικ. 299
  31. Άγαλμα γυναίκας από το ναό Portonaccio στο Veio. Ρώμη, Villa Giulia. Ύψος 1,66 μ. Από Pallottino (1950), πίν. XXX
  32. Γυναικείο άγαλμα από τον τάφο della Pietrera στη Vetulonia. Firenze, Αρχαιολογικό μουσείο. Ύψος κεφαλιού 28 εκ. Ύψος προτομής 64 εκ. Από Steingraber (1981), εικ.64
  33. Ιππέας σε ιππόκαμπο από τάφο του Vulci. Ρώμη, Villa Giulia. Ύψος 88 εκ. Από Steingraber (1981), εικ. 101
  34. Γυναικείο άγαλμα από τον τάφο της Ίσιδας στο Vulci. Λονδίνο, Βρετανικό μουσείο. Ύψος 88 εκ. Από Sprenger, Bartoloni (1977), πίν. 46
  35. Προτομή γυναίκας από το Chiusi. Μουσείο του Chiusi. Ύψος 51 εκ. Από Pallottino (1956), εικ. 35
  36. Πήλινη σαρκοφάγος από το Cerveteri. Ρώμη, Villa Giulia. Ύψος 1,41 μ. Μήκος 1,91 μ. Από Sprenger, Bartoloni (1977), πίν. 114
  37. Κιβωτιόσχημη κάλπη από το Cerveteri. Βατικανό, μουσείο Gregoriano Etrusco. Μέγιστο ύψος 39,5 εκ. Μήκος κιβωτίου 49,5 εκ. Πλάτος κιβωτίου 21,5 εκ. Μήκος καλύματος 54 εκ. Πλάτος καλύματος 29 εκ. Από Buranelli (1985), εικ. 2
  38. Κιβωτιόσχημη κάλπη από το Chiusi. Chiusi, Αρχαιολογικό μουσείο.

- Από Buranelli (1985), εικ. 37
39. Τεφροδόχος κάλπη σε σχήμα καλύβας από το Vulci. Ρώμη, Villa Giulia. Ύψος 34,5 εκ. Από Sprenger, Bartoloni (1977), πίν. 1
  40. Τεφροδόχος κάλπη (σχεδιαστική απόδοση) σε σχήμα καλύβας από τη Φαιστό. Ηράκλειο, Αρχαιολογικό μουσείο. Ύψος 7,3 εκ. Από Evans (1964), εικ. 65
  41. Σχεδιαστική απόδοση των επίπλων από τη ζωφόρο της “συγκέντρωσης των θεών” στο Murlo. Από Macintosh (1974), εικ. 1
  42. Ανάγλυφη βάση cippus από το Chiusi. Chiusi, Αρχαιολογικό μουσείο. Ύψος 41,5 εκ. Από Sprenger, Bartoloni (1977), πίν. 62
  43. Ταφικό ανάγλυφο από το Chiusi. Palermo, Εθνικό μουσείο. Ύψος 25 εκ. Πλάτος 50 εκ. Αρχική διάμετρος βάσης 1,45 μ. Από Bonfante Warren (1965), πίν. XIXa
  44. Επιτύμβια στήλη του Avile Tite. Volterra, μουσείο Guarnacci. Ύψος 1,70 μ. Από Steingraber (1981), εικ. 40
  45. Ελεφαντοστέινη πυξίδα από το Cerveteri. Βαλτιμόρη, Walters Art Gallery. Από Richardson (1976), πίν. X
  46. Χάλκινο άρμα από τον τάφο Colle del Capitano, Monteleone. New York, Metropolitan museum. Ύψος 1,31 μ. Από Sprenger, Bartoloni (1977), πίν. 106
  47. Κύλικα από τον τάφο dei Flabelli στην Populonia. Firenze, Αρχαιολογικό μουσείο. Από Martelli Cristofani (1978), εικ. 7
  48. Οινοχόη πιθανά από το Vulci. Ρώμη, Villa Giulia. Από Martelli Cristofani (1978), εικ. 10
  49. Κρατήρας - δίνος από το Cerveteri. Παρίσι, Λούβρο. Από Martelli Cristofani (1978), εικ. 16
  50. Καρποδόχη από το Vulci. Μόναχο, Staatl. Antikensammlungen. Από Martelli Cristofani (1978), εικ. 17
  51. Κύλικα τύπου A1 από την Pescia Romana. Firenze, Αρχαιολογικό μουσείο. Από Martelli Cristofani (1978), εικ. 64
  52. Λήκυθος από το Talamone. Livorno, museo Civico. Από Martelli Cristofani (1978), εικ. 27
  53. Πλαστικό αγγείο από την Populonia. Firenze, Αρχαιολογικό μουσείο. Από Martelli Cristofani (1978), εικ. 38
  54. Λύδιο άγνωστης προέλευσης. Firenze, Αρχαιολογικό μουσείο. Από Martelli Cristofani (1978), εικ. 46
  55. Αμφορέας από την Tarquinia. Tarquinia, Αρχαιολογικό μουσείο. Από Martelli Cristofani (1978), εικ. 58
  56. Οινοχόη από το Olmo Bello, Bisenzio. Από Åkerström (1943), πίν. 11,7
  57. Οινοχόη από το νεκροταφείο των Αρκάδων, Κρήτη. Ηράκλειο, Αρχαιολογικό μουσείο. Από Åkerström (1943), εικ. 22
  58. Βαρελόσχημο αγγείο από το Olmo Bello, Bisenzio. Από Åkerström (1943), πίν. 12,4a
  59. Αβαθής φιάλη από την Tarquinia. Από Åkerström (1943), πίν. 22,1-1a
  60. Οξυπύθμενο φλασκή από την Κάμειρο της Ρόδου. Λονδίνο, Βρετανικό

- μουσείο. Ύψος 21 εκ. Από Boardman (1980), εικ. 59
61. Κυλινδρικό σκεύος από το Vulci. Βερολίνο. Από Åkerström (1943), πίν. 17,1
  62. Τοιχογραφία ιππέα στο τάφο Campana, Veio. Από Steingraber (1981), εικ. 306
  63. Αγγείο από το νεκροταφείο των Αρκάδων, Κρήτη. Ηράκλειο, Αρχαιολογικό μουσείο. Ύψος 0,285 μ. Πλάτος (με τις λαβές) 0,445 μ. Διάμετρος καλύματος (με τις λαβές) 0,43 μ. Ύψος καλύματος 0,045 μ. Από Løvi (1927-29), εικ. 114
  64. Τοιχογραφία με θέμα τον Αχιλλέα που στήνει ενέδρα στον Τρωίλο, από τον τάφο των Ταύρων, Tarquinia. Από Sprenger, Bartoloni (1977), πίν. 78
  65. Τοιχογραφίες στον τάφο των Μάντεων, Tarquinia. Από Sprenger, Bartoloni (1977), πίν. 79
  66. Τοιχογραφία από κατοικία στο Γόρδιο. Από Young (1956), πίν. 86-εικ. 21
  67. Τοιχογραφία από τάφο κοντά στο Elmali της Λυκίας. Από Mellink (1970), πίν. 60-28
  68. Τοιχογραφία στον τάφο του Κυνηγιού και του Ψαρέματος, Tarquinia. Από Sprenger, Bartoloni (1977), πίν. 85
  69. Τοιχογραφία με αρματοδρομία στον τάφο των Ολυμπιακών Αγώνων, Tarquinia. Από Sprenger, Bartoloni (1977), πίν. 90
  70. Τοιχογραφία με χορεύτρια και υπηρέτες στον τάφο Cardatelli, Tarquinia. Από Sprenger, Bartoloni (1977), πίν. 95
  71. Τοιχογραφίες με σκηνές αποχαιρετισμού στον τάφο του Βαρώνου, Tarquinia. Από Sprenger, Bartoloni (1977), πίν. 96
  72. Λέβητας με προτομές λιονταριών από τον τάφο Regolini - Galassi, Cerveteri. Βατικανό, μουσείο Gregoriano Etrusco. Διάμετρος 47 εκ. Από Sprenger, Bartoloni (1977), πίν. 30
  73. Επίθημα “Σειρήνας” (α) και υποκρατήριο (β) από το λέβητα του τάφου Bernardini, Praeneste. Ρώμη, Villa Giulia. Ύψος: (α) 7,1 εκ. και (β) 90 εκ. Από Herrmann (1966), πίν. 25,5 και 75
  74. Λέβητας με το υποκρατήριό του από τον τάφο Barberini, Praeneste. Ρώμη, Villa Giulia. Ύψος υποκρατηρίου 60,2 εκ. Ύψος λέβητα 44 εκ. Ύψος προτομών γρυπών 27 εκ. (μπροστά) και 19,5 εκ. (πίσω). Ύψος προτομών λιονταριών 23 εκ. (μπροστά) και 15,5 εκ. (πίσω). Από Akurgal (1961), εικ. 35
  75. Λέβητας από τον τάφο dei Lebeti, Vetulonia. Firenze, Αρχαιολογικό μουσείο. Από Camporeale (1969), πίν. XXXVI,1
  76. Λέβητας από τον τάφο dei Lebeti, Vetulonia. Firenze, Αρχαιολογικό μουσείο. Από Camporeale (1969), πίν. XXXVI,2
  77. Επίθημα “Σειρήνας” από το Torakkale. Κων/λη, Αρχαιολογικό μουσείο. Ύψος 19 εκ. Από Akurgal (1961), εικ. 22
  78. Επίθημα “Σειρήνας” από το Γόρδιο. Άγκυρα, Αρχαιολογικό μουσείο. Από Akurgal (1961), εικ. 21
  79. Επίθημα “Assur” από τον τάφο dei Lebeti, Vetulonia. Firenze,

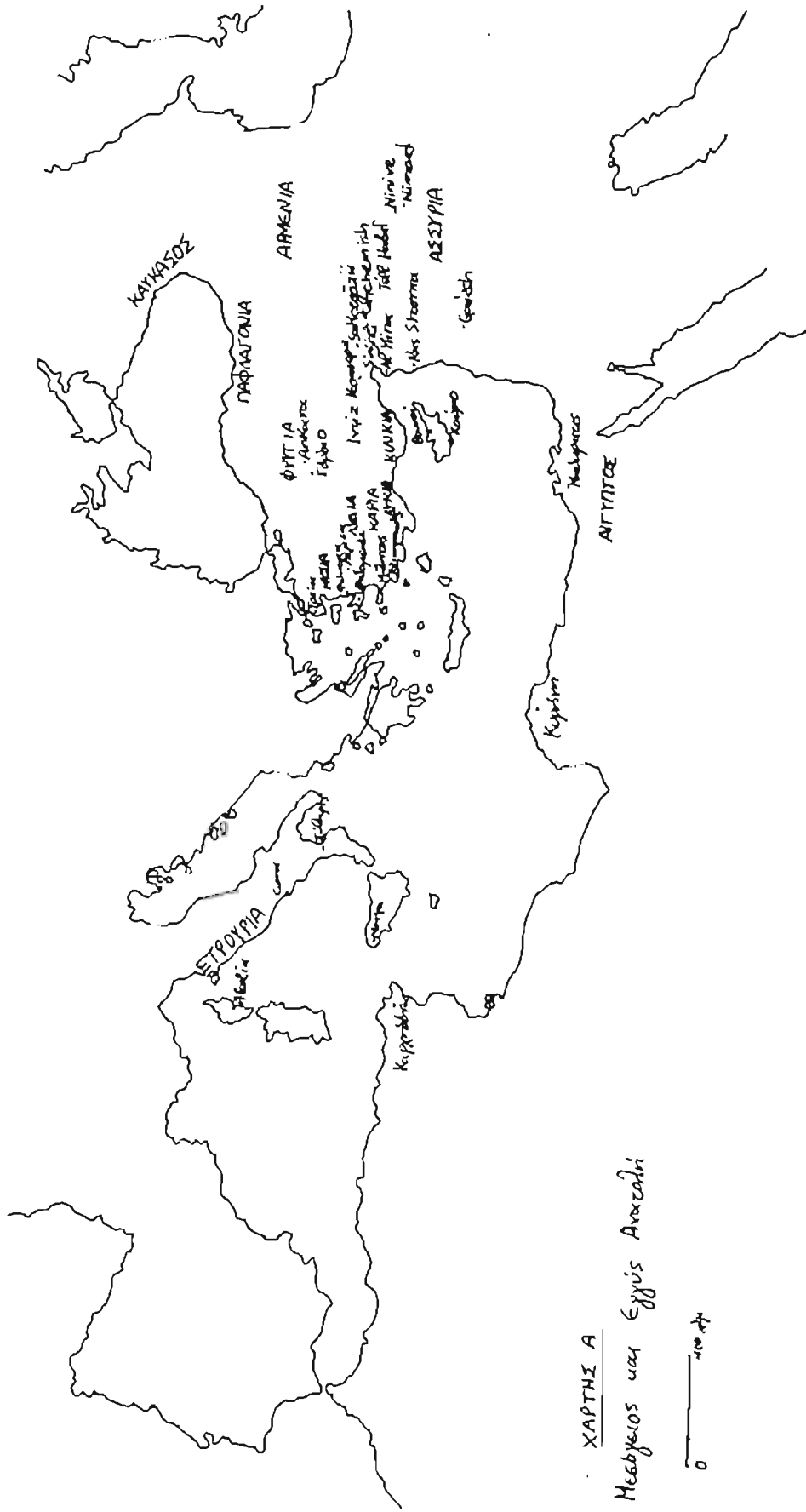
- Αρχαιολογικό μουσείο. Από Akurgal (1961), εικ. 25
80. Ανάγλυφο από το Sakcegdzū. Άγκυρα, Αρχαιολογικό μουσείο. Ύψος 86,3 εκ. Από Akurgal (1959), πίν. Η
  81. Τρίποδας με λέβητα από τον τάφο Bernardini, Praeneste. Ρώμη, Villa Giulia. Ύψος 63 εκ. Διάμετρος 24,5 εκ. Από Sprenger, Bartoloni (1977), πίν. 28
  82. Υποκρατήριο από τη νεκρόπολη Olmo Bello, Bisenzio. Ρώμη, Villa Giulia. Ύψος 29,5 εκ. Από Sprenger, Bartoloni (1977), πίν. 7
  83. Φιάλη από τον τάφο Barberini Praeneste. Ρώμη, Villa Giulia. Διάμετρος 24 εκ. Ύψος 5,5 εκ. Από Howes Smith (1984), εικ. 6α-β
  84. Φιάλη από τον τάφο Bernardini, Praeneste. Ρώμη, Villa Giulia. Από Canciani (1979), εικ. 4
  85. Σχεδιαστική απόδοση διακόσμησης φιάλης από την Αμαθούντα Κύπρου. Λονδίνο, Βρετανικό μουσείο. Από Boardman (1980), εικ. 19
  86. Λαβή χάλκινης φιάλης με άνθος λωτού από τον τάφο Bernardini, Praeneste. Ρώμη, Villa Giulia. Από Sorrentino (1990), σελ. 84
  87. Σχεδιαστική απόδοση φιάλης με λαβές, που διακοσμούνται με άνθος λωτού, από την Κύπρο. Από Matthäus (1985), πίν. 50
  88. Χρυσή φιάλη από την Praeneste. Λονδίνο, Victoria and Albert museum. Διάμετρος στομίου 10,8 εκ. Ύψος 7,4 εκ. Από Hase (1974), εικ. 1
  89. Ασημένια φιάλη από το Κούριο Κύπρου. New York, Metropolitan museum. Από Hase (1974), εικ. 16
  90. Χάλκινη φιάλη από τον τάφο del Figulo, Vetulonia. Firenze, Αρχαιολογικό μουσείο. Από Camporeale (1969), πίν. XLI.1
  91. Χάλκινη φιάλη από τον τύμβο MM στο Γόρδιο. Από Boardman (1980), εικ. 98
  92. Σχεδιαστική απόδοση οινοχών από τους τάφους Regolini Galassi και del Tripode, Cerveteri. Βατικανό, museo Gregoriano Etrusco. Από Camporeale (1962), πίν. XLV,1-2
  93. Σχεδιαστική απόδοση οινοχόης από την Κύπρο. Από Gjerstad (1948), εικ. 29,5
  94. Χάλκινη οινοχόη από τον τάφο del Figulo, Vetulonia. Firenze, Αρχαιολογικό μουσείο. Από Frey (1964), πίν. 7
  95. Σίτουλα από τα περίχωρα του Chiusi. Firenze, Αρχαιολογικό μουσείο. Διάμετρος 19,3 εκ. Από Canciani (1979), εικ. 6
  96. Σχεδιαστική απόδοση της διακόσμησης της παραπάνω σίτουλας. Από Sprenger, Bartoloni (1977), εικ. 25
  97. Βραχιόλι από τον τάφο Regolini Galassi, Cerveteri. Βατικανό, museo Gregoriano Etrusco. Μήκος 25,7 εκ. Πλάτος 6,9 εκ. Από Martini (1981), εικ. 3
  98. Σχεδιαστική απόδοση πόρπης από την Tarquinia. Από Hencken (1958) πίν. 71-εικ. 41,4
  99. Σχεδιαστική απόδοση πορπών από το Βρόκαστρο, Κρήτη. Από Hencken (1958), πίν. 71-εικ. 40
  100. Στηθαίο από τον τάφο Regolini Galassi Cerveteri. Βατικανό, museo

- Gregoriano Etrusco. Ύψος 42 εκ. Πλάτος 28 εκ. Από Sprenger, Bartoloni (1977), πίν. 20
101. Καρδιοφύλακας από την Ετρουρία. Λονδίνο, Βρετανικό μουσείο. Διάμετρος 22 εκ. Από Macnamara (1990), εικ. 28
  102. Ασπίδα από τη Narce. Ρώμη, Villa Giulia. Ύψος 0,91 μ. Από Bianchi Bandinelli, Torelli (1976), αρ. κατ. 33
  103. Σχεδιαστική απόδοση ασπίδας από το Karmir Blur, Αρμενία. Από Pallottino (1955), πίν. XLVII
  104. Λαβή ξίφους από το Vulci. Ρώμη, Villa Giulia. Ύψος 0,44 μ. Από Bianchi Bandinelli, Torelli (1976), αρ. κατ. 5
  105. Σχεδιαστική απόδοση επιτύμβιας στήλης του Avele Feluske, Vetulonia. Firenze, Αρχαιολογικό μουσείο. Από Pallottino (1990), πίν. L
  106. Σχεδιαστική απόδοση ζωνών από την Populonia (αριστερά) και το Corneto (δεξιά). Από Hopkins (1955), πίν. XIV,5-6
  107. Ανάγλυφο από το Carchemish. Από Hopkins (1955), πίν. XV-1
  108. Λυχνοστάτης από τη Βόρεια Ετρουρία. Λονδίνο, Βρετανικό μουσείο. Ύψος 35,7 εκ. Από Macnamara (1986), εικ. 26β
  109. Σχεδιαστική απόδοση της διακόσμησης του αγγείου Bocchoris από τον ομώνυμο τάφο, στην Tarquinia. Από Rathje (1979), εικ. II
  110. Αγγείο από φαγεντιανή από τον τάφο degli Alari, Cerveteri. Από Rathje (1979), εικ. XII,1
  111. Λίθινο αγγείο από τον τάφο degli Alari, Cerveteri. Ύψος 7,8 εκ. Από Rathje (1979), εικ. XI,1
  112. Ελεφαντοστέινο πλήκτρο από τον τύμβο Montetosto, Cerveteri. Ρώμη, Villa Giulia. Από Rizzo (1989), πίν. Ιβ
  113. Ελεφαντοστέινο χτένι από το Circolo degli Anori, Marsiliana d' Albegna. Firenze, Αρχαιολογικό μουσείο. Πλάτος 11 εκ. Από Sprenger, Bartoloni (1977), πίν. 32
  114. Σχεδιαστική απόδοση της σφραγιστικής επιφάνειας σφραγίδας από τον τάφο 17, Falerii. Ρώμη, Villa Giulia. Από Boardman, Buchner (1966), εικ. 30-αρ.43
  115. Περίαπτα από φαγεντιανή από τάφο στο Cerveteri. Ύψος 2 εκ. Από Rathje (1979), εικ. XIII
  116. Αυγό στρουθοκαμήλου από τον τάφο της Ισιδας, Vulci. Λονδίνο, Βρετανικό μουσείο. Ύψος 14,6 εκ. Μέγιστη διάμετρος 13,3 εκ. Από Bianchi Bandinelli, Torelli (1976), αρ. κατ. 64
  117. Διακοσμημένο θαλάσσιο όστρεο, ίσως από το Vulci. Λονδίνο, Βρετανικό μουσείο. Ύψος 13,7 εκ. Πλάτος 21,8 εκ. Από Rathje (1986β), εικ. 1-2

ΕΙΚΟΝΕΣ

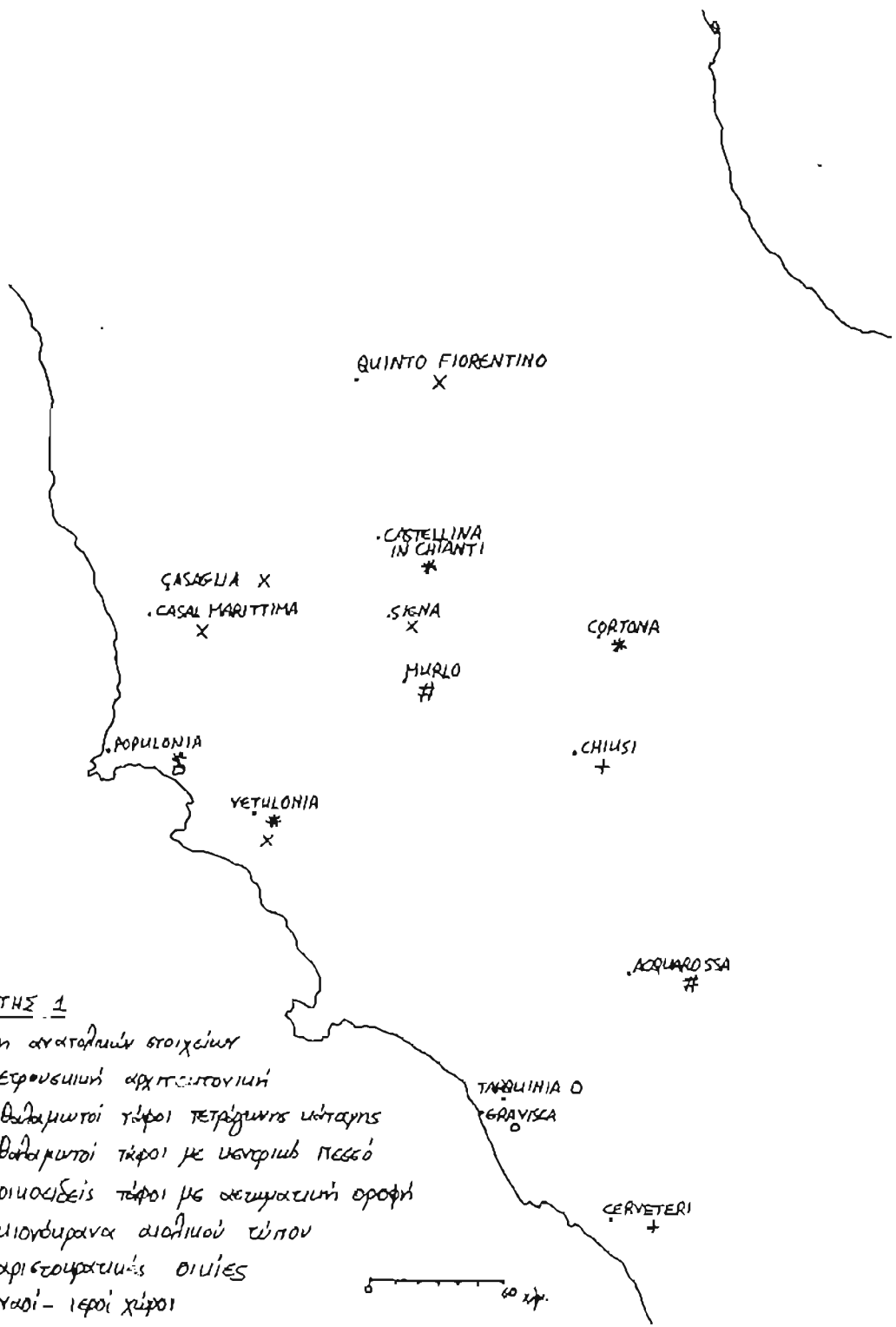

ΧΑΡΤΗΣ Α
 Μεσσηνίος και Εγγύς Ανατολίας

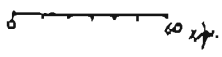

ΧΑΡΤΗΣ 1

Διάθεση ανατολικών στοιχείων

στην ετρούσκικη αρχιτεκτονική

- * θαλαμωτοί τάφοι τετραγωνής υψώσεως
- X θαλαμωτοί τάφοι με υψώσεως πέσσο
- οικόσεις τάφοι με ασημακτική οροφή
- + υιοθέτησαν αλλοθίου τύπου
- # αριστοκρατικές οίκες
- ο γασί - ισοί χύροι

ΧΑΡΤΗΣ 2

Διάρθρωση μεσαιωνικών ερειπίων
 στη βορειοδυτική πλευρά
 * προϊόντες ταφικών υαλίνων
 X τριτοβάθμια υαλίνες
 + προϊόντες υαλίνες
 ☐ αιγυπιακά
 ○ πηλιν. τυφίδια
 ○ αιγυπιακά υαλίνες
 xx αιγυπιακά υαλίνες από άλλα υαλινά (κυρίως πηλό, πέτρας)

ΧΑΡΤΗΣ 3

Διάδοση ανατολικών βοοειδών
 και επανεισαγωγή νεοειδών

- * αγγεία από τον ελλαδικό Αιόολο
- αγγεία από τον Υπότον
- + αγγεία από τον Υίμπο
- # αγγεία από τον Φοίνικον
- X αγγεία από τον Αιγυπτιον

0 60 Km.

• BOLOGNA *

• MARZABOTTO *

• QUINTO/SESTO FIORENTINO #
 • FIGOLE *

• CASTELLINA IN CHIANTI *

• CARRARA *

• VIGERBA *

• CASAL MARIITIMA *

• SIENA *

• CORTONA *

• MURLO/POGGIO CIVITATE *

• POPULONIA #

• MASSA MARIITIMA *

• CHIUSI # +

• VETULONIA *

• ROSELLE *

• GROSSETO *

• SATURNIA *

• ORVIETO *

• SORANA #

• PITTAGLIANO #

• TALAMONE *

• POGGIO BUICO *

• BISENZIO #

• GROTTI S. STEFANO *

• MARIGNANA D'ALBERNA #

• CASTRO *

• AGUAROSSA *

• VITERBO *

• CASTELLON *

• YULCI # X #

• PESCIA ROMANA *

• CASTEL D'ASSO *

• MONTALTO *

• VETRALLA □

• TALERI *

• TRAVURIA *

• BLERA *

• MARCE *

• FANUSCA *

• S. GIOVANNALE #

• CASCIA *

• CIVITAVECCHIA #

• CERRETELLI/CASCIA *

• VICO *

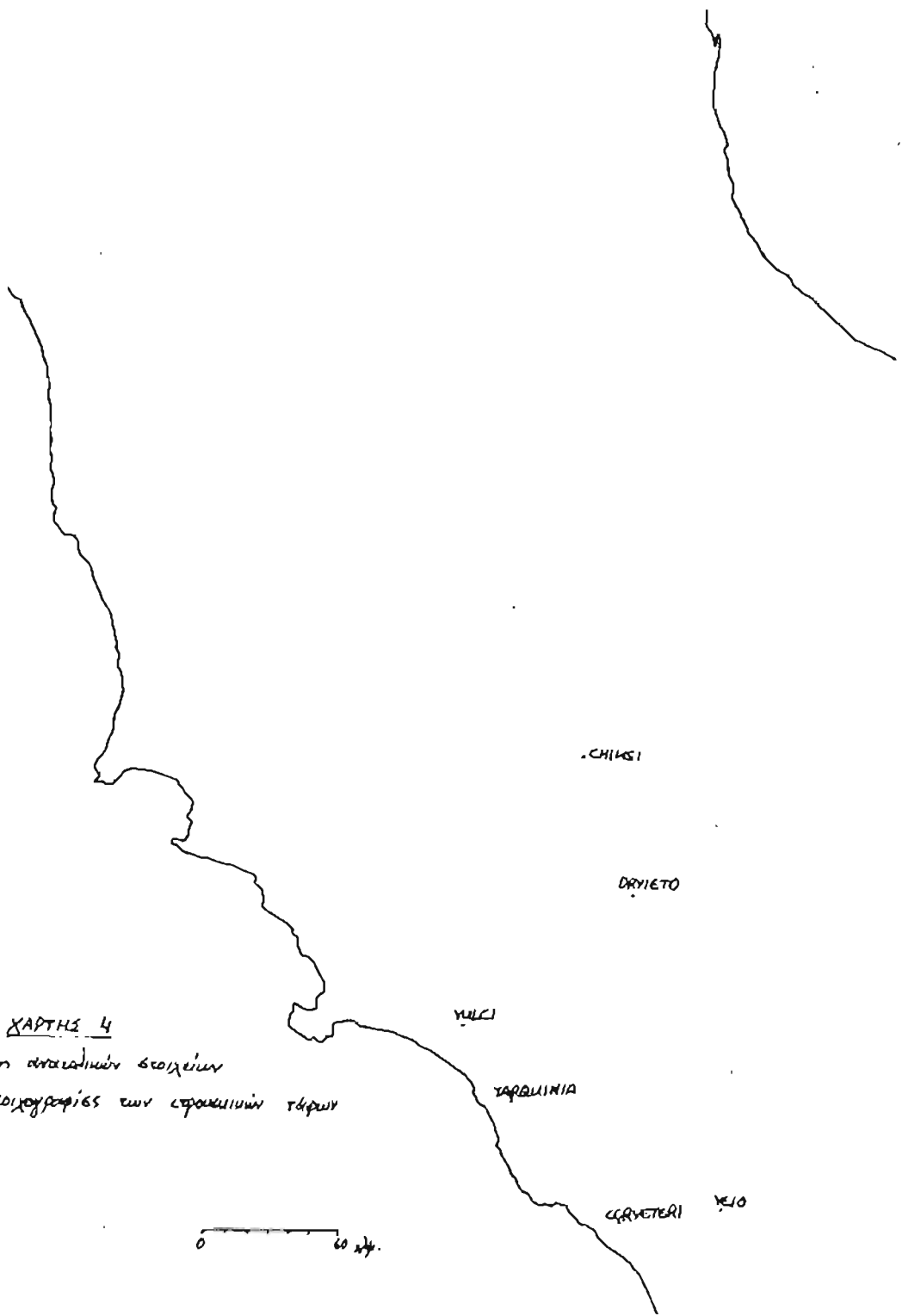
• PALO *

• ROMA *

• ARDENNOSTE *

ΧΑΡΤΗΣ 4
Διάδοση ανατολικών στοιχείων
στις εγχωραφίες των εθνομουσικών τάξεων

0 60 χμ.

BOLOGNA
X

CASALIA
*

POPULONIA
*

VULCI
*
X

□

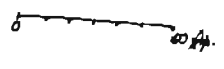
CIVITATI
X
O

POGGIO BUONO
X
MARSIGLIANA
D'ALBIGNA X
VULCI
X

TARQUINIA
*
X

FALERI X
NARCE X #
CAPENA X

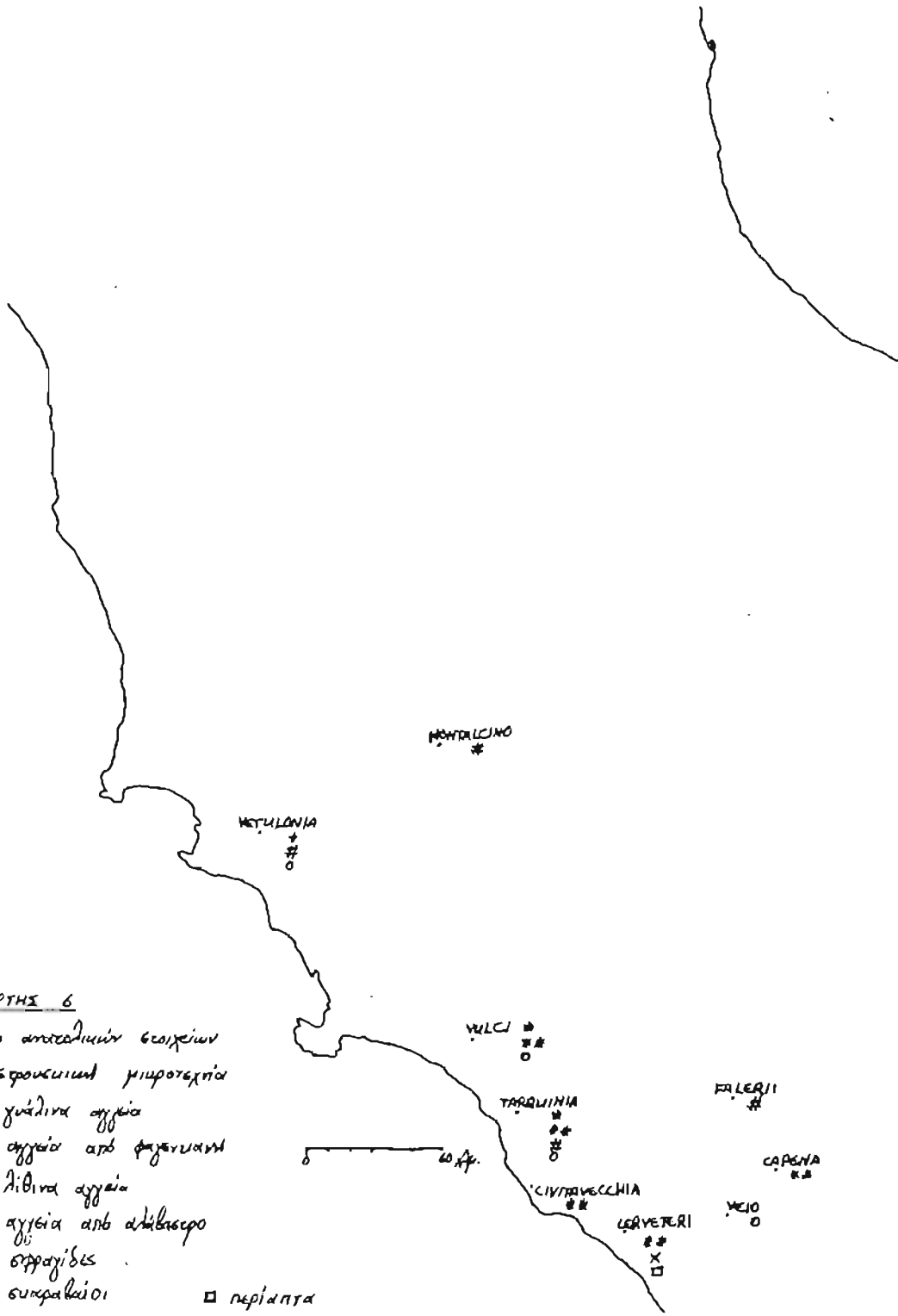
CARYKTERI
*
X

□

ΧΑΡΤΗΣ 5

Διάδοση ανατολικών ενοχλήσεων
στην εγγύση της πεδιάδας του Τιβεριού

- * οικόδομοι
- X φιάδες
- O αιώματα
- + πυρά
- # ασημί
- μεταλλεύσεις

ΧΑΡΤΗΣ 6

Διάδοση αρχαϊκών εργαλείων
στον ερπονικισμό μικροτεχνία

- * γυάλινα αγγεία
- Α.Β. αγγεία από φαγεντιανή
- X λιθίνα αγγεία
- + αγγεία από αλάβαστρο
- # σφραγίδες
- ο σκευαλείοι
- περίοπτα

0 60 Km.

ΧΑΡΤΗΣ 7

Διόδωρος παρακολουθεί τις σχέσεις
 με άλλες περιοχές της ανατολής
 * με τη βοιωτική περιοχή
 □ Πρωτεύουσες των Τυρρηνών
 x Θυρία

